ŞTEFAN OLTEAN

LUMILE POSIBILE ÎN STRUCTURILE LIMBAJULUI

BCU Cluj-Napoca
FILOL 2003 00664

Editura Echinox, 2003
Coperta: Octavian BOUR
Lector: Liana POP Culegere şi tehnoredactare: Ştefan OLTEAN
Apărut: 2003; Bun de tipar 04.04.2003 Format 70x100/24; Hârtie offset 80 g/m^2
Editura ECHINOX
Str. T. Grozăvescu 12
3400, Cluj-Napoca, România
e-mail: echinox@mail.dntci.ro

Cuprins

Cuvînt înainte / 7
1. Introducere: argumente pentru o semantică refer enţială /10
Locul semanticii referenţiale în cadrul teoriilor semnificaţiei / 13
Noţiuni de semantică referenţială / 18
Sens şi referinţă I 21
*Argumente pentru includerea referinţei I*23
Probleme I 27
Concluzii / 31
2. Tipuri de lucruri / 33
3. Procedura de formalizare / 39
*Reprezentarea în limbajul formal: calcul predicaţional şi calcul propoziţional /*40
*Atribuirea de valori semantice /*42
Cuantificarea: analiza clasică / 51
Avantaje ale cuantificării şi ale reprezentării în calcul predicaţional / 54
Analiza generalizată a cuantificării / 55
4. Lumi posibile / 61
Introducere / 61
Calcul predicaţional intensional / 63
Conceptul de lume posibilă / 65
Cîteva probleme ale teoriei lumilor posibile / 71
Identitatea în lumile posibile / 71
Kripke despre numele proprii / 74
Alte categorii de designatori rigizi / 77
Descripţii definite şi nume ficţionale / 78
Statutul ontologic al lumilor posibile / 85
Lumi posibile şi tipuri de propoziţii / 87
5. Construcţii intensionale / 90
*Modalitatea /*95
*Timpul gramatical şi aspectul verbal /*106
Propoziţii declarative incapsulate / 111
Interpretarea de *re* şi de *dicto* /111
Propoziţii declarative cu verbe nonfactive /114
Propoziţii declarative cu verbe factive /115
Întrebări / 116
*Exclamaţii /*121

Adjective intensionale / 122
Concluzii / 127
6. Indexicalitatea /128
7. Discursul ficţional şi lumile posibile /139
Introducere / 139
*Lumile posibile în analiza ficţiunii: cîteva precizări preliminare /*142
Thomas Pavel şi lumile ficţionale / 145
David Lewis şi Gregory Currie despre adevărul în ficţiune /146
Marie-Laure Ryan şi ficţiunea ca sistem alternativ de lumi / 154
Evaluarea celor patru concepţii /158
8. Discursul indirect liber şi lumile posibile /163
Introducere ! 163
Discursul indirect liber şi problema referinţei / 169
Bivocalitatea discursului indirect liber / 1771
*Concluzii /*180
Glosar / 182
Referinte /193

CUVINT ÎNAINTE

Ideea unei cărţi despre pertinenţa lumilor posibile pentru analiza structuriilor limbajului mi-a fost dată de cursurile de semantică formală şi de semantică a lumilor posibile predate studenţilor de la Facultatea de Litere din Cluj în ultimii ani. Cartea este, în acest sens, o introducere într-un curent logico-semantic de mare relevanţă pentru cercetarea contemporană a semnificaţiei în limbile naturale şi cu ample implicaţii în domeniul lingvisticii sau al raporturilor acesteia cu logica şi filosofîa. Semantica formală, devenită, la Richard Montague, semantică a modelelor teoretice sau semantică a lumilor posibile, se revendică de la tradiţia analitică în logica şi filosofia continentală şi, mai cu seamă, cea anglo-americană. Reflexele acestei tradiţii sînt evidente în demersul practicat în cadrul acestei teorii semantice şi în instrumentele ei precise de analiză, care au fost aplicate în mod sistematic, în ultimii treizeci de ani, la cercetarea semnificaţiei în limbile naturale. La noi în ţară, cel care a îmbrăţişat cu multă pasiune şi dedicaţie un asemenea domeniu a fost remarcabilul lingvist, Emanuel Vasiliu.

Chiar dacă această teorie semantică nu a găsit deocamdată soluţii pentru toate problemele semnificaţiei, prin impresionantului său aparat logic ea a reuşit, totuşi, să genereze suficiente rezultate care să ateste existenţa unor proprietăţi esenţiale ale limbilor naturale ce nu pot fi înţelese în absenţa unei abordări din perspectivă formalistă. Marea putere explicativă a teoriei, capacitatea ei de a penetra nivele ale structurării limbajului inaccesibile pe alte căi, demonstrarea naturii logice a limbajului uman, sînt factori care au contribuit la permanenta ei expansiune şi la consacrarea ei ca o direcţie fundamentală în analiza semantică.

Cartea îşi propune să descrie metodologia acestei teorii semantice, să prezinte ideile şi noţiunile ei de bază, sa le evalueze, iar apoi să testeze pertinenţa abordării din această perspectivă teoretică a unor fenomene apartinînd atît uzului nonliterar al limbajului, cît şi celui literar. In măsura posibilului, am redactat textul de aşa manieră încît să fie mai uşor accesibil, motiv pentru care am anexat şi un *Glosar* în partea finală. Natura însă nu întotdeauna facilă a demersului explică caracterul uneori mai "ermetic" al discursului.

Cartea se adresează mai multor categorii de cititori interesaţi de natura limbajului uman, de lingvistica contemporană, de semantică sau de relaţiile acestora cu logica şi filosofia: lingviştilor, prin schiţarea perspectivelor oferite de această direcţie fecundă în abordarea contemporană a semnificaţiei; logicienilor şi filosofilor, prin aplicaţiile logicii în domeniul analizei limbajului uman sau prin reverberaţiile filosofice ale temei abordate; teoreticienilor literari, prin descrierea, din această perspectivă, a discursului ficţional şi a discursului indirect liber; şi, în primul rînd, studenţilor de la facultăţile de litere care urmează cursuri de semantică formală sau de semantică a lumilor posibile.

Doresc să adresez mulţumiri colegilor care, prin sugestiile lor, au propus clarificări fructificate în lucrare. Printre ei se numără Liana Pop, care a binevoit să citească textul cărţii şi să aducă observaţii

extrem de pertinente, şi Mircea Borcilă şi Carmen Vlad, cu care am avut discuţii deosebit de utile pe marginea temei abordate. Nu în ultimul rînd, doresc să le mulţumesc
studenţilor mei pentru întrebările, nu întotdeauna comode, puse în cadrul cursului de semantică a lumilor posibile, predat la masteratele de lingvistică ale Facultăţii de Litere din Cluj.
----- Ştefan Oltean
Cluj, 22 martie 2003

1. INTRODUCERE: ARGUMENTE PENTRU O SEMANTICĂ REFERENŢIALA

Semantica limbilor naturale este un domeniu extrem de complex, datorită nu numai multitudinii de fenomene care cad sub incidenţa ei, ci şi numeroaselor demersuri practicate. La acestea se adaugă relaţiile controversate, insuficient elucidate, cu sintaxa şi pragmatica[1], sau dezacordul care persistă cu privire la descrierea mecanismelor de producere a sensului. Lucrarea de faţă nu îşi propune discutarea unor asemenea aspecte, altminteri deosebit de importante şi foarte interesante, ci prezentarea unei direcţii fundamentale care marchează abordarea semnificaţiei în perioada contemporană, cunoscută sub denumirea generică, de *semantică referenţială,* şi care se aplică unor orientări majore în cercetarea semnificaţiei:
semantica vericondiţională ["truth-conditional semantics"],
semantica formală şi
semantica modelelor teoretice ["model-theoretic semantics"] - versiune actuală a semanticii formale - sau *semantica lumilor posibile.*
Aceste orientări au fost dezvoltate în mare măsură în cadrul logicii şi al filosofiei limbajului de sorginte continentală şi anglo-americană şi, prin aplicarea

Pentru raportul cu sintaxa, vezi, spre exemplu, Emanuel Vasiliu (1970: 78-84) sau Carol Rosen (1996-1997), iar pentru raportul cu pragmatica, vezi Jacques Moeschler şi Anne Reboul (1999 [1994]: 14-23) sau Herman Parret (1983).

lor sistematică la studiul limbilor naturale, ele au devenit, în ultimele decenii, unele dintre direcţiile cele mai importante şi mai fecunde în analiza semnificaţiei. A fost elaborat un impresionant aparat tehnic care a permis descrierea elegantă a numeroase aspecte semantice, au fost captate proprietăţi ale limbii naturale inaccesibile pe alte căi.
Chiar dacă semantica referenţială în diferitele ei ipostaze nu a găsit soluţii pentru toate problemele cercetate şi a nu a reuşit să rezolve o serie de controverse, ea nu s-a lăsat descurajată, ci a perseverat în a descrie, prin intermediul impresionantului aparat logic pe care şi l-a apropriat, numeroase aspecte legate de semnificaţie. Graţie puterii ei explicative, a cîştigat în mod constant teren şi s-a impus ca un demers fundamental în analiza semantică a limbii naturale.
Cînd am pomenit de aplicarea demersului de factură logică la studiul semnificaţiei, am avut în vedere, chiar dacă nu în primul rînd, în pofida presupoziţiilor filosofice diferite, şi concepţia generativă chomskiană despre limbaj, care şi-a propus schimbări radicale în domeniul cercetării lingvistice. Contribuţia majoră a lui Noam Chomsky (1957) constă în aceea că el afirmă pentru prima dată că limbile naturale pot fi generate de sisteme formale sau, cu alte cuvinte, că ele pot fi descrise asemenea sistemelor formale (Bach 1989; vezi şi Vasiliu 1970). Ideea, deloc confortabilă, şi-a găsit materializarea în aplicarea modelelor matematice la studiul cunoaşterii limbii, încercîndu-se astfel modelarea sistemelor cognitive care explică fenomenele lingvistice. Primele succese importante au fost repurtate în sintaxă, înţeleasă ca studiu al aspectelor strict formale ale limbii, fără referire la sens, de unde provine şi conceptul chomskian al limbii ca sistem formal. Ideea se regăseşte şi în cadrul versiunii formaliste a semanticii referenţiale

contemporane (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990; Bach 1989; Saeed 1997; Vasiliu 1970), care operează cu gramatici generative ale limbajelor formale.
Pînă nu de mult însă, descrierea ştiinţifică a semnificaţiei în limbile naturale a fost neglijată, din motivul că acestea sînt mult prea vagi şi ambigue pentru a li se aplica aparatul descriptiv al limbajelor formale. Un punct de vedere diferit l-a avut însă Richard Montague, care în lucrările sale scrise la sfîrşitul anilor '60 şi începutul anilor 70 a susţinut că limbile naturale pot fi tratate asemenea limbajelor

artificiale ale logicianului. El a formulat astfel ceea ce Emmon Bach (1989: 8) numeşte "teza lui Montague", în conformitate cu care limbile naturale pot fi caracterizate ca sisteme formale interpretate ["interpreted formal systems"]. Ideile filosofului şi matematicianului american, adaptarea metodelor semanticii logice la descrierea semnificaţiei complexe exprimate prin intermediul limbilor naturale, au avut un mare răsunet şi au influenţat în mod esenţial dezvoltările recente în domeniul semanticii. Acestea sînt doar cîteva evoluţii care au contribuit la reformularea metodelor şi, parţial, a obiectivelor semanticii lingvistice în general şi a semanticii referenţiale în particular, în cadrul a ceea ce poartă denumirea de *semantică formală,* devenită, la Montague, *semantică a modelelor teoretice* sau *semantică a lumilor posibile.* în discutarea nepretenţioasă a acestora pornim însă de la asumpţia că lingvistica nu include doar studiul limbii sau al interpretării ei ca un sistem abstract, ci şi modul în care un asemenea sistem este reprezentat în mintea umană şi utilizat pentru exprimarea gîndurilor şi pentru comunicarea lor. Vom avea deci în vedere nu numai o semantică în sensul strict al termenului, preocupată doar de sensul expresiilor lingvistice, ci şi ceea ce vorbitorii semnifică prin

utilizarea acestor expresii, aspect care îşi găseşte sprijin, printre altele, în unele evoluţii recente, cum ar fi *teoria situaţiilor* ["situation theory"], care se prevalează de aparatul formal al semanticii pentru descrierea precisă a situaţiilor (vezi impresionantele volume editate de Cooper, Mukai şi Perry [ed.] 1990; şi Barwise, Gawron, Plotkin şi Tutiya [ed.] 1991).

Locul semanticii referenţiale în cadrul direcţiilor de cercetare a semnificaţiei

Drept preambul la prezentarea semanticii referenţiale, propunem o scurtă discuţie cu privire la locul pe care ea îl ocupă în cadrul *direcţiilor de cercetare a semnificaţiei* în limbile naturale. Cu riscul de a simplifica lucrurile, în momentul de faţă se pot distinge trei direcţii majore în abordarea sensului lingvistic.

La unul dintre poli se situează *teoriile reprezentaţionale,* în conformitate cu care analiza semantică vizează descoperirea structurilor conceptuale situate la baza limbii. Pentru adepţii acestor teorii, cercetarea semnificaţiei este echivalentă cu cercetarea reprezentărilor mentale. Semnificaţiile sînt, în această viziune, obiecte mentale sau concepte situate în mintea noastră. Sursa conceptelor este multiplă: se pare că un număr de 50-100 sînt *înnăscute* şi identice în toate limbile - termenii semantici primari şi universali, cu rol esenţial în generarea altor concepte[2] (spre exemplu, *ceva,*

′ Termenii semantici primari constau dintr-un număr de lexeme care se regăsesc în toate limbile naturale. Există un consens general în legătură cu apartenenţa la acest set a aproximativ 50 de termeni (spre exemplu *a gîndi, lucru, a dori* - vezi Wierzbicka 1996: 35-111), iar statutul a altor 50 este încă controversat (spre exemplu, *a înţelege* -vezi ibid.).

acesta, celălalt, eu, tu, unu, doi, mulţi, a şti, a dori, a simţi, bine, rău, a putea, dacă, fiindcă, nu; vezi inventarul propus în Wierzbicka 1996); altele iau naştere în urma *interacţiunii cu mediul* şi se transmit în comunitatea lingvistică (spre exemplu, *tigru, balenă, lămîie* etc; vezi, pentru teoria lanţului cauzal, Chierchia şi McConnel-Ginet 1990), sau se însuşesc prin *descrieri verbale* (spre exemplu, *cvadruped, rudă de gradul doi).* Ultimele două tipuri ar fi responsabile pentru diferenţele marcante care separă lexiconul limbilor naturale. Pentru un reprezentant al teoriei *inneiste,* cum ar fi Chomsky, conceptele înnăscute sînt multe ca număr, ele provin din esenţa naturii noastre umane, iar sarcina noastră ca fiinţe dotate la naştere cu o gramatică universală şi cu o capacitate de formare a conceptelor este, printre altele, de a ataşa etichete acestora (cuvintele propriu-zise). Studiul semnificaţiei, care constă, în teoria în discuţie, în cercetarea manierei de realizare a reprezentărilor mentale asociate cu diversele conţinuturi, se identifică aşadar cu studiul reprezentărilor semantice. Această tradiţie marchează, printre altele, o zonă importantă a cercetării semantice în cadrul psihologiei şi al inteligenţei artificiale.

La celălalt pol se situează teoriile *referenţiale* sau *denotaţionale,* orientate înspre exterior, înspre lume, şi preocupate de semnificaţia informaţională a limbii, de faptele, de situaţiile descrise prin intermediul acesteia. Semnificaţia constă, în această concepţie, în relaţia dintre expresiile lingvistice sau configuraţiile de expresii şi diferitele tipuri de lucruri (cu privire la tipurile de lucruri vezi infra, cap. 2), cazul cel mai tipic fiind *numele proprii,* a căror semnificaţie este epuizată de referent. Limba ne permite să vorbim şi despre stările interioare, să exprimăm atitudini şi procese mentale, cum ar fi convingeri, speranţe, dorinţe etc, caz în care semnificaţia

ei informaţională este prezentă, dar nu este evidentă deoarece informaţia nu este de această dată publică şi obiectivă, ci individuală şi subiectivă, la ea avînd acces doar experimentatorul (cf. comentariul extins al lui Wittgenstein 1958 [1953] cu privire la caracterul privat şi indeterminat al

semnificaţiei cuvîntului *pain* ["durere"] din limba engleză). în consecinţă, arunci cînd vorbim de semnificaţia informaţională ne referim nu numai la relaţia cu fenomene concrete din lumea exterioară, ci şi la fenomene mentale sau lucruri abstracte. Semantica referenţială sau semantica denotaţională este un tip de teorie semantică preocupată de semnificaţia informaţională a limbii, de *raportul dintre simbolurile lingvistice şi realitate,* fie ea şi interioară.

Există de asemenea teorii *sociale* sau *pragmatice* ale semnificaţiei, care pun accentul pe funcţia de comunicare a limbii, înţeleasă ca activitate socială. Semnificaţia constă, în această concepţie, în modul în care se întrebuinţează limba în cursul interacţiunii comunicative. Prin intermediul cuvintelor înfăptuim acţiuni (a spune, spre exemplu, "Promit să nu mai mint" constituie, în anumite împrejurări, o *promisiune,* un tip de *act de limbaj).* Aspectele care privesc actele cu relevanţă socială pe care le efectuăm prin utilizarea limbii ocupă un loc central în consideraţiile de ordin semantic şi trebuie incluse într-o teorie a semnificaţiei.

Teoriile schiţate mai sus nu sînt întru totul incompatibile, întrucît semnificaţia comportă, alături de componenta *reprezentaţională,* aspecte *denotaţionale* şi aspecte *pragmatice,* după cum ilustrează înţelegerea propoziţiei

(1) Scrisoarea a fost trimisă subsemnatului în data de 18 martie 2002.

15

Pentru o interpretare semantică adecvată, receptorul trebuie să stabilească cu exactitate despre ce este vorba în această propoziţie, iar în acest scop se impune mai întîi ca el să aibă o *reprezentare mentală adecvată a conţinutului propoziţiei.* Or, aceasta presupune, la rîndul său, reprezentări interne corespunzătoare ale sensurilor termenilor *scrisoare, trimite, subsemnatul* ş.a.m.d. Mai mult decît atît, pentru recuperarea semnificaţiei acestor termeni, se impune ca receptorul să cunoască o serie de aspecte *contextuale relevante {aspecte pragmatice),* pe baza cărora să identifice denotaţia cuvintelor "scrisoarea" sau "subsemnatului", spre exemplu, şi să stabilească astfel exact despre ce scrisoare este vorba şi cui i-a fost aceasta trimisă. în continuare, el poate determina *valoarea de adevăr a propoziţiei (adevărtat* sau *fals),* pe baza corespondenţei dintre conţinutul reprezentat şi realitate. Relevanţa aspectelor *denotationale* sau *referenţiale* este subliniată de următorul scenariu: Ion Popescu primeşte o scrisoare de ameninţare în data de 18 martie, el depune o declaraţie la poliţie, iar propoziţia (1) figurează în declaraţia amintită. Cunoaşterea aspectelor denotationale devine obligatorie într-un asemenea caz, ele fiind esenţiale pentru demararea şi buna desfăşurare a anchetei, în acest sens, dacă denotaţia identificată pe cale contextuală a termenului *subsemnatul* este "Ion Popescu" şi propoziţia este adevărată, atunci ancheta va urmări cu precădere aspecte relevante pentru sesizarea în discuţie, petrecute probabil înjurai datei trimiterii acestei scrisori.

Prin urmare, cele trei componente *{reprezentaţională, denotaţională* şi *pragmatică)* sînt mai degrabă complementare, o teorie care ignoră vreuna dintre ele fiind nesatisfăcătoare. în acest sens, ar fi rezonabil, spre exemplu, ca semnificaţia să fie tratată atît din perspectiva componentei informaţionale, cît şi a celei

16

reprezentaţionale sau a celei pragmatice. Dintre acestea, semantica se preocupă de aspectele care cad sub incidenţa primelor două componente (informaţională şi reprezentaţională), pe care le pune în relaţie chiar în cadrul versiunii semanticii referenţiale cunoscută sub denumirea de *semantică a modelelor teoretice* sau *semantică a lumilor posibile.* Aceasta din urmă realizează *joncţiunea abordării denotaţionale cu cea reprezentaţională* în spaţiunl extins acordat studierii fenomenelor aparţinînd laturii intensionale (nonreferenţiale) a semnificaţiei (vezi infra, cap. 4) (cf. şi Ionescu 1997: 64-69); explicaţia acestora ridică probleme de natură psihologică, de genul acelora din cadrul abordărilor reprezentaţionale, cum ar fi problema stabilirii relaţiei dintre un cuvînt şi un referent sau o extensiune, amintită de Saeed (1997: 294), care presupune, cel mai des, un nivel al reprezentărilor mentale.

Semanticienii diferă însă cu privire la ponderea acordată componentelor în discuţie,, adepţii teoriilor reprezentaţionale ignorînd pur şi simplu semnificaţia informaţională, obiectivă a limbii. Este evident că există asemănări fundamentale între reprezentările noastre mentale despre lume, ceea ce face comunicarea posibilă şi eficientă, şi că această asemănare se datorează *naturii noastre umane comune* (Chomsky 1988), unei experienţe perceptive similare, unui contact similar cu mediul. în acest sens, legătura cu lumea reprezentată este fundamentală, susţin Gennaro-Chierchia şi Sally McConnell-Ginet (1990), pentru că lumea oferă baza pentru asemănările care marchează experienţa noastră perceptivă şi

îşi găsesc reflectarea în expresiile lingvistice.
17
Noţiuni de semantică referenţială
Fiind interesată de relaţiile dintre simbolurile lingvistice şi lume, semantica referenţială operează, pentru captarea lor, cu o teorie a adevărului în sensul *corespondenţei* cu realitatea. In acest sens, se presupune ca vorbitorii au capacitatea de a înţelege situaţia descrisă de enunţ şi de a stabili dacă această situaţie are corespondent în realitate. Dacă are, atunci propoziţia sau enunţul este *adevărat,* dacă nu are, atunci este *fals.* Cu alte cuvinte, vorbitorii sînt conştienţi de *condiţiile de adevăr* ale propoziţiei, condiţii care, constînd în stările de lucruri ce fac propoziţia adevărată, determină sensul propoziţiei (Vasiliu 1990: 43). La prima vedere, un asemenea demers pare a fi însă aplicabil numai propoziţiilor *declarative,* deoarece este contraintuitivă abordarea *întrebărilor* sau a *poruncilor,* spre exemplu, ca descrieri de situaţii. De asemenea, sînt numeroase cazuri în care corespondenţa nu poate fi stabilită pentru că enunţurile descriu *situaţii ipotetice, posibile, imaginare* etc. Reprezentanţii semanticii referenţiale au încercat să răspundă însă unor probleme de acest gen, elaborînd un aparat prin intermediul căruia să poată da seama şi de asemenea situaţii.
Există mai multe motive pentru care semantica referenţială în versiunea cunoscută sub denumirea de semantică a modelelor teoretice, care are un aparat formal sofisticat, a cîştigat teren în ultimele decenii şi a reuşit să se impună ca o orientare fundamentală în cercetarea contemporană a semnificaţiei lingvistice. Un avantaj constă în aceea că utilizarea limbajelor logice pentru descrierea semnificaţiei expresiilor lingvistice permite captarea într-o manieră concisă, elegantă şi precisă, prin intermediul unei formule clare, a unor relaţii a căror specificare este sau imposibilă pe alte căi, datorită naturii lor prea abstracte, sau ar reclama pasaje lungi de proză,
18
uneori convolută. Pentru moment menţionăm, în acest sens, importantele deschideri realizate în domeniul semanticii întrebărilor (vezi infra, cap. 5) sau posibilitatea descrierii precise a unor propoziţii ambigue, cum ar fi "Toată lumea iubeşte pe cineva" sau "Tigrul este feroce", ale căror semnificaţii distincte (spre exemplu, "Toţi tigrii sînt feroce", "Acest tigru este feroce") sînt explicate prin actualizarea, în contexte diferite, a unor structuri subiacente diferite, identificabile prin formalizare, prin operarea cu cuantificatori şi prin invocarea noţiunii de domeniu ["scope"] al cuantificatorului (vezi infra, cap. 3). Un alt avantaj constă în faptul că demersul practicat permite evitarea circuîarităţii în explicarea semnificaţiei expresiilor lingvistice, a cărei specificare nu se mai realizează prin intermediul unei limbi naturale, cum se întîmpîă în cazul abordărilor tradiţionale, ci prin traducerea într-un limbaj logic cu o sintaxă şi semantică clar definite - *calculul predicaţional* sau *prepoziţional:* "metalimbaj universal", după Saeed (1997: 271) -, ancorat la rîndul său semantic prin raportare la situaţii din lumea reală.
Dincolo de aceste avantaje, există şi dezavantaje, dintre care unul de natură să îi descurajeze pe începători: semantica modelelor teoretie nu este uşor accesibilă. Ea presupune multă disciplină, meticulozitate şi rigoare, răbdare în însuşirea limbajului logic şi a tehnicilor necesare formalizărilor, iar rezultatele nu apar imediat. După însuşirea metodologiei însă, avantajele trec evident pe primul plan. De asemenea, deşi s-au înregistrat progrese imense în abordarea din perspectivă logică a limbii naturale, mai există fenomene lingvistice pentru care nu s-a reuşit deocamdată o explicaţie corespunzătoare din această perspectivă. în această ordine de idei, amintim în primul rînd problemele asociate cu *variabilitatea sensului* cuvintelor în uzul
19
lingvistic, fenomen care poate crea impresia că sensul este "indeterminat" sau prea "vag" (vezi Wittgenstein 1958 [1953]; Austin 1961) pentru a fi descris în termenii unui limbaj logic insuficient de nuanţat pentru a capta asemenea aspecte şi care operează cu două valori: *adevărat* sau *fals.* Ne putem întreba aşadar care este sensul precis al unor termeni precum *masă* sau *mobilier,* spre exemplu, date fiind posibilele utilizări ale acestora în referiri la obiecte ce nu sînt în mod tipic "mese" sau nu au proprietăţile caracteristice ale "mobilierului". Este oare adevărată sau falsă o propoziţie în care cuvîntul *masă* are un asemenea sens "deviant"? Fără a îmbrăţişa teoriile *indeterminării* sensului lingvistic, ne dăm totuşi seama că aspectele menţionate ridică probleme pentru o semantică care îşi propune să opereze cu definiţii precise. Trebuie să remarcăm însă că în majoritatea cazurilor termenii lingvistici respectă totuşi criterii clare de întrebuinţare, *masă* şi *mobilier* designînd mese sau piese de mobilier tipice, şi că semantica referenţială are în vedere în primul rînd asemenea situaţii. Alte

fenomene care pot ridica probleme sînt acelea asociate cu *variabilitatea actelor de limbaj (întrebare, poruncă, exclamaţie* etc), explicarea acestora (exceptînd aserţiunile) din perspectiva unei semantici vericondiţionale părînd, la prima vedere, contraintuitivă: oare este o întrebare, o poruncă sau o exclamaţie adevărată sau falsă? Precizăm însă că şi în cercetarea acestor fenomene semantica de care ne ocupăm a înregistrat progrese remarcabile (vezi infra, cap. 5), reuşind să dea soluţii interesante la probleme insuficient aprofundate în cadrul altor direcţii de cercetare. Se pare deci că avantajele prevalează, totuşi, în comparaţie cu dezavantajele, fapt care ar explica expansiunea constantă, în ultimele decenii, a acestei semantici, în versiunea ei actuală, semantica modelelor teoretice.

20

Sens şi referinţă

Aşa cum am subliniat, o teorie semantică referenţială nu poate epuiza problema semnificaţiei, deoarece expresiile lingvistice au, în afara *designaţiei* lor, şi un *conţinut* sau un *sens.* în plus, există în limba naturală categorii de expresii nonreferenţiale (vezi infra, cap. 2). Gottlob Frege, un renumit logician şi filosof care a pus bazele studiului din perspectivă logică a limbii naturale şi care a influenţat în mod semnificativ dezvoltările în domeniul semanticii, a operat, în acest sens, o distincţie fundamentală între *referinţă* şi *sens* şi a descris natura lor în cazul diferitelor tipuri de expresii lingvistice. In conceptualizarea propusă, referinţa este pusă pe seama relaţiei dintre expresiile lingvistice şi denotatul lor, iar sensul este un nivel de reprezentare mentală situat între expresiile lingvistice şi lume, nivel care precedă şi permite referinţa[3]. In esenţă, referinţa sau *extensiunea*[4] unui grup nominal referenţial este un *obiect individual,* în timp ce sensul sau *intensiunea* lui este un *concept individual*.* Spre exemplu, referinţa expresiei *luceafărul de dimineaţă* este planeta Venus, iar sensul său, steaua care dispare ultima de pe firmament dimineaţa. Referinţa expresiei *luceafărul de seară* este identică, dar sensul său este diferit: steaua care apare prima pe firmament seara. (Un vorbitor neautorizat poate asocia diferenţa de sens dintre cele două expresii cu o diferenţă referenţială şi, în consecinţă, le poate utiliza pe acestea pentru a desemna

Vezi Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 57), care arată că în conformitate cu Frege *referinţa* unei expresii constă în ceea ce ea . desemnează în cazul unei anumite utilizări, în timp ce sensul său este dat ' de maniera în care este prezentată referinţa. Vezi şi Saeed (1997: 32). [4] Logica şi semantica contemporană operează, de la Rudolf Carnap încoace, cu termenii de *extensiune* şi *intensiune,* care corespund referinţei şi, respectiv, sensului fregean. Vezi discuţia în Vasiliu (1970:'123-128). Pentru noţiunea de *concept individual,* vezi Vasiliu (1970: 125).

21

două corpuri cereşti distincte.) Este prin urmare posibil ca două expresii cu referinţă identică să aibă sensuri diferite, acestea corespunzînd unor moduri distincte de prezentare. Cu alte cuvinte, asemenea expresii, deşi au aceeaşi referinţă, exprimă sensuri diferite. *Referinţa* unui predicat este însă un *set de indivizi,* iar *intensiunea* sa este o anumită *proprietate.* Spre exemplu, referinţa expresiei *este student* este setul de indivizi care sînt studenţi, iar sensul său, proprietatea, calitatea de a fi student. Referinţa unei propoziţii constă în schimb în *valoarea ei de adevăr* - adevărat sau fals -, în timp ce sensul său este dat de gîndul sau *propoziţia logică* exprimată. Spre exemplu, referinţa propoziţiei *Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară* este valoarea ei de adevăr (adevărat în mod necesar, *a posteriori),* iar sensul său, propoziţia exprimată: "Steaua care se vede dimineaţa este identică cu steaua care se vede seara".

Tabelul 1, inspirat din Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 58), redă clasificarea sensului şi a referinţei după Frege:

Tabelul 1

	Exemplu	Sens	Referinţă
Grup verbal	este student	Proprietate	Set de indivizi
Grup nominal	Luceafărul de dimineaţă	Concept individual	Venus
Propoziţie	Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară	Gîndul exprimat sau propoziţia logică	Valoarea de adevăr

Prin urmare, acceptînd distincţia fregeană, care, reformulată, străbate întreg domeniul semanticii referenţiale, constatăm că pentru acest tip de abordare semnificaţia unei expresii lingvistice nu constă exclusiv în denotaţie, ci presupune în mod concomitent şi sensul.

22
Semantica referenţială, cel puţin în versiunea ei de care ne ocupăm, nu trebuie deci identificată cu o simplă teorie referenţială, ea fiind preocupată, printre altele, cum vom vedea, şi de problema situaţiilor imaginare sau a entităţilor mentale.
Există aşadar două aspecte ale semnificaţiei: *aspectul interior,* constînd în ceea ce există în mintea noastră, şi *aspectul exterior,* determinat de ceea ce există în lumea reală. Cu alte cuvinte, semnificaţia presupune atît componenta *reprezentaţională,* cît şi componenta *referenţială,* ultima fiind responsabilă de valoarea "informaţională" (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990) a limbii, dată de modul în care ea se raportează la realitate. Pe de o parte, această raportare nu este însă nicidecum predeterminată de structura fizică a mediului exterior, tot aşa cum nici informaţia provenită din acest mediu nu este înregistrată în mod pasiv, ci presupune participarea activă a minţii umane şi a mecanismelor de percepţie. Pe de altă parte însă, corespondenţa dintre limbă şi mediu are o natură sistematică, dat fiind că fiinţele umane, în virtutea naturii lor, se raportează într-o manieră în multe privinţe similară la lume. Cum ar fi altcumva posibilă utilizarea limbii în descrieri de evenimente sau în transmiterea de instrucţiuni etc? în consecinţă, se pare că o parte importantă a semnificaţiei unui enunţ constă în înţelegerea situaţiei descrise sau în informaţia comunicată. Dar să încercăm să urmărim mai jos acest aspect destul de controversat.
"Argumente pentru includerea referinţei----------
Există mai multe motive care îndeamnă la includerea referinţei în analiza semantică a limbilor naturale. Cazul cel mai la îndemînă îl reprezintă, desigur, *numele proprii,* care funcţionează preponderent referenţial, în sensul că
23
sînt, de regulă, nestructurate ["unstructured"] - nu au conţinut descriptiv care să medieze legătura cu purtătorii lor sau, cu alte cuvinte, le lipseşte sensul - şi denotă direct un anumit individ din lumea reală ("concept individual", Vasiliu 1970: 125; Bowers şi Reichenbach 1978: 25). Ele aparţin *termenilor singulari* ["singular terms"] sau *russellieni* ["Russellian"] (Evans 1982), a căror semnificaţie depinde în exclusivitate de existenţa referinţei, care este fixată în mod convenţional. Numele proprii sînt *designatori rigizi* (Kripke 1972), fiind lipsite de ambiguitate, fiind ataşate direct referentului printr-un ceremonial originar de "numire" (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 85) şi funcţionînd asemenea unui cod numeric personal. O serie de substantive comune, spre exemplu, *tigru, pisică,* se aseamănă cu numele proprii privind modul în care sînt ataşate obiectelor desemnate. Deşi situaţia este, de această dată, mai complicată, şi ele presupun ca în cazul numelor proprii un *botez iniţial* (ibid.), prin care se creează, la un moment dat, o legătură *referenţială* între cuvintele în discuţie şi diferite clase de referenţi , care se propagă apoi în cadrul comunităţii lingvistice (vezi infra, cap. 4). După Saul Kripke şi Hilary Putnam, iniţiatorii acestei teorii a *lanţului cauzal,* o clasă importantă de cuvinte sînt ataşate direct referenţilor posibili, semnificaţia lor comportînd un component demonstrativ de care nu se poate face abstracţie (spre exemplu, vorbitorul arată înspre obiectele corespunzătoare şi spune: "Ion Popescu este acest individ"; "Pisicile sînt animale de acest tip")[7]. Chierchia şi McConnell-Ginet (1990) merg chiar mai departe, sugerînd că limba naturală îşi are originea în potrivirea
Vezi comentariul despre *teoria cauzală a referinţei,* prezentat în Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 83-86).
[7] Desigur, nu toate cuvintele se comportă astfel. Sînt multe cuvinte care au o structură semantică internă relevantă sau exprimă relaţii semantice între cuvinte.
24
["matching"] dintre un simbol şi entităţile din mediul exterior, cum este cazul sistemelor de semne al primatelor, care funcţionează strict referenţial - semne distincte fiind utilizate pentru tipuri diferite de animale de pradă (spre exemplu, vulturi, şerpi, feline).
Chiar dacă' sînt mai puţin evidente, aspectele referenţiale sînt prezente şi în cazul propoziţiilor. Minciuna şi ironia, spre exemplu, presupun cunoaşterea de către vorbitor a condiţiilor de adevăr ale enunţurilor rostite, fapt care face posibilă exprimarea prin respectivele enunţuri a unor stări de lucruri ce nu sînt conforme cu realitatea actuală. Lucrurile pot fi însă mai subtile. Adevărul este prezent şi în procesul de achiziţie a limbii de către copil, chiar dacă acesta nu este conştient de aşa ceva. Copilul începe prin a identifica condiţiile de adevăr ale unui număr limitat de propoziţii pe care le aude, ataşînd global propoziţiile unor situaţii fără a analiza contribuţia elementelor lor componente, neoperînd, aşadar, cu noţiunea de compoziţionalitate a sensului. Apoi, el identifică referenţii cuvintelor printr-un proces de abstractizare, în funcţie de contribuţia lor la descrierea situaţiilor sau, mai simplu, de modul în care enunţurile percepute se conformează stărilor de lucruri reale, sau, altfel

spus, în funcţie de *valoarea de adevăr a propoziţiilor.* In acest proces, copilul va utiliza *aparatul său lingvistic înnăscut,* care include, alături de *sintaxa universală* (vezi Chomsky 1995; şi Cook şi Newson 1998) şi *conceptele înnăscute* (vezi Wierzbicka 1996), *capacitatea umană de formare a conceptelor* (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990). Cu o asemenea _ minte "formatată", cu o predilecţie pentru identificarea obiectelor discrete şi a acţiunilor, el va forma, pe baza regularităţilor constatate, *categorii mentale* care reunesc lucrurile de acelaşi tip şi va intui astfel semnificaţia corectă a cuvintelor (vezi şi Pinker 1994).

25

Referinţa intră aşadar pe rol prin contribuţia ei la condiţiile de adevăr ale propoziţiilor, iar cunoaşterea acestor condiţii (circumstanţele în care propoziţiile sînt adevărate) constituie un preambul la cunoaşterea sensului cuvintelor şi al prepoziţilor. Pentru a fi mai clari, recurgem la un scenariu şi anume: un copil este hrănit, printre altele, cu mere, miere, ceai, banane etc. şi aude propoziţii precum "Mărul este dulce", "Mierea este dulce", "Ceaiul este dulce", "Banana este dulce" etc. Cunoscînd deja cuvintele "măr", "miere", "ceai", "banană", prin abstractizare şi variate procese inferenţiale, el va putea identifica semnificaţia cuvîntului "dulce" din limba română prin confruntarea propoziţiilor cu situaţiile percepute.

Includerea adevărului sau a condiţiilor de adevăr într-o teorie semantică a limbilor naturale îşi găseşte sprijin şi în prezenţa *verbelor factive* (vezi Kiparsky şi Kiparsky 1971), precum *a şti, a observa,* care presupun adevărul complementelor lor (vezi infra, cap.5). Astfel, propoziţii precum "Ion ştie că pămîntul este rotund" şi "Ion ştie că doi şi cu doi fac patru" sînt adevărate şi deci acceptabile din punct de vedere semantic deoarece complementele lor sînt adevărate, ceea ce nu se poate afirma despre "Ion ştie că doi şi cu doi fac cinci", care este falsă[8]. Asemenea propoziţii sînt neadevărate şi deci inacceptabile sau cel puţin bizare şi dacă propoziţia incapsulată (subordonată) nu este adevărată, spre exemplu, în "Ion ştie că regele Franţei este chel" (Bowers şi Reichenbach 1978: 39; t.n., Ş.O.), unde descripţia definită "regele Franţei" are referinţă vidă pentru că în

[8] Avem în vedere sensul nemarcat, factiv, al lui *a şti* şi nu cazurile marcate, în care acest verb are un comportament nonfactiv, însemnînd *după cîte ştie, crede.* Astfel, propoziţia "Ion ştie că doi şi cu doi fac cinci", cu accentul pe *cinci,* poate să aibă sensul "Ion crede că / după cîte ştie Ion doi şi cu doi fac cinci", fiind acceptabilă din punct de vedere semantic.

26

realitatea actuală nu există un rege al Franţei. în cazul însă al verbelor nonfactive - care nu presupun adevărul complementelor lor şi nu conectează la lumea reală -, propoziţiile cu anomalii de genul celor semnalate mai sus sînt perfect acceptabile: "Ion crede că doi şi cu doi fac cinci" sau "Ion crede că pămîntul este plat" (vezi şi infra, cap. 5). In consecinţă, cînd spunem că cineva *ştie* ceva, nu ne referim doar la actul mental al persoanei respective, ci şi la fapte obiective din lumea reală, în timp ce atunci cînd spunem că cineva *crede* ceva, unicul aspect relevant este starea mentală.

în final, tot cu privire la rosturile semanticii referenţiale, vericondiţionale, este interesant să remarcăm că o bună parte dintre enunţurile în limbile naturale (majoritatea, de fapt) sînt despre lumea reală, descriind de regulă situaţii din viaţa cotidiană, motiv pentru care nu este deloc indiferent dacă în analiza lor semantică se are sau nu se are în vedere valoarea lor de adevăr.

Probleme

Argumentele înfăţişate mai sus sînt relevante pentru semantica referenţială sau vericondiţională. Ele nu sînt însă dovezi incontestabile, deoarece problema semnificaţiei prezintă o complexitate deconcertantă.

Să considerăm, spre exemplu, *numele proprii.* Semnalăm, cu privire la ele, că acestea sînt potenţial ambigue, fapt ilustrat de contexte tipic dezambiguizante, cum ar fi:

_____^__ "un Ion Popescu care locuieşte la Cluj", unde
numele propriu"se cuplează cu o propoziţie — — relativă;
"Ion Popescu din Cluj", "Ithaca din Statul New York", "un Shakespeare al vremurilor

27

noastre", unde numele proprii apar în grupuri
nominale de un anumit tip;
"Există un Ion Popescu în Cluj", unde
numele propriu este utilizat într-o propoziţie
---------- existenţială.

Este de asemenea posibil ca unul şi acelaşi individ să aibă două nume diferite, spre exemplu, *Samuel Langhorne Clemens* şi *Mark Twain* sau *Dan Barbilian* şi *Ion Barbu.* în consecinţă, abordarea strict

referenţială a numelor proprii, ideea că ele se referă întotdeauna la concepte individuale, susţinută cu tărie de Montague (1974), nu este complet lipsită de probleme. De asemenea, remarcăm, în acest sens, sugestia lui Chierchia & McConnell-Ginet (1990) cu privire la faptul că nu este deloc clar dacă noţiunea de *denotaţie* poate fi înţeleasă independent de *semnificaţia* enunţului. Chiar şi utilizarea expresiilor strict referenţiale, cum ar fi numele proprii, presupune, susţin cei doi cercetători, mai mult decît simpla lor rostire. Spre exemplu, înţelegerea unui nume precum *Pavarotti* de către o persoană care nu ştie despre cine este vorba nu este posibilă decît printr-un gest indiciaî *(ostensiune:* arătînd înspre celebrul cîntăreţ), printr-o *descriere* sau printr-o combinaţie a celor două. Or, simpla ostensiune are şi ea un conţinut, însemnînd "Această persoană este Pavarotti", Prin urmare, ar fi vorba, şi într-un asemenea caz, de un tip de cunoaştere prepoziţională. Mai mult chiar, pentru ca ostensiunea să fie eficientă, trebuie să existe capacitatea umană de a distinge persoanele de alte tipuri de obiecte. Cu alte cuvinte, stimulii perceptuali sînt insuficienţi pentru caracterizarea obiectelor designate prin limbile naturale, referinţa presupunînd un sistem conceptual. In consecinţă, legătura dintre cuvinte şi obiecte nu este totalmente nemediată, noi nu ataşăm direct etichete lucrurilor, ci recurgem la un "proces de abstractizare care

ne permite să identificăm obiectele ca [...] nişte regularităţi situate dincolo de stările de lucruri" (ibid.: 61; t. n., Ş.O.j.

Să luăm, în continuare, *grupurile nominale nonreferenţiale* de tipul "un student", "nici un student", "fiecare student". Ele sînt lipsite de denotaţie, dar au totuşi un important rol semantic, combinîndu-se cu o proprietate asociată, de pildă, cu "a fuma" (exemplu preluat din Chierchia şi McConnell-Ginet 1990) pentru a descrie o situaţie în care nici un student nu fumează, împreună cu numele de entităţi abstracte ("cinste", "virtute"), care pun probleme serioase atunci cînd se încearcă atribuirea de referenţi (cf. infra, cap. 2), sau cu adjectivele intensionale *(presupus* din "presupusul criminal", *închipuit* din "scriitorul închipuit"), ele reprezintă o provocare pentru o teorie semantică referenţială care îşi propune să dea seama de semnificaţia expresiilor lingvistice pe baza relaţiei acestora cu denotatul lor.

Constatăm probleme şi în cazul *referinţei propoziţiilor,* care constă, aşa cum am precizat, în valoarea lor de adevăr. Această concepţie standard se confruntă însă cu unele dificultăţi în cazul enunţurilor ce conţin propoziţii completive / încapsulate introduse prin "că", construite cu verbe de atitudine prepoziţională *nonfactive* (care nu presupun adevărul complementelor lor - vezi infra, cap. 5), cum ar fi *crede* în "crede că *p",* unde *p* este propoziţia incapsulată. Problema constă, de această dată, în faptul că asemenea enunţuri se referă nu atît la valori de adevăr, cît la propoziţii. Spre exemplu, i_"Maria cred_e_că _pămînţul__e_ste plat" este o propoziţie adevărată independent de valoarea de adevăr a propoziţiei încapsulate "pămîntul este plat" dacă "Maria crede *p",* unde *p* = [pămîntul este plat]. Enunţul în discuţie se referă aşadar şi la propoziţia *p* sau, cu alte cuvinte, la

sensul propoziţiei încapsulate. John Bowers şi Uwe Reinchenbach (1978: 33) semnalează un fenomen similar şi în cazul descripţiilor definite[9] lipsite de referent, cum ar fi "Regele Franţei" din celebrul exemplu "Regele "Franţei este chel", analizat de Bertrand Russell (1905). Cei doi sugerează că, referinţa fiind o mulţime vidă, întrucît nu există nici un rege al Franţei în realitatea actuală, singurul lucru care contează în acest caz este *sensul* descripţiei definite, expresiile de tipul menţionat referindu-se la *sensul* sau *intensiunea* lor. Acesta ar fi un motiv suficient pentru ca propoziţia să fie cel puţin bizară, dacă nu chiar falsă, susţine Russell[10].

Fenomenele semnalate nu trebuie nicidecum ignorate, deoarece ele sugerează că *atît adevărul cit şi referinţa depind de sens.* După opinia noastră ele îşi găsesc însă o rezolvare prin aplicarea cadrului lumilor posibile, care, identificînd intensiunile expresiilor lingvistice cu funcţii dinspre lumi înspre entităţi sau valori de adevăr (vezi infra, cap. 5), extind sfera valorilor semantice la *valorile posibile,* ce constau în setul *complet* de entităţi / valori asociate cu expresiile fundamentale ale unei limbi. în acest sens, valorile posibile ale descripţiei

[9] Descripţiile însoţite de articolul hotărît, de articolul demonstrativ sau de adjectivul demonstrativ sînt *descripţii definite,* în timp ce descripţiile însoţite de articolul nehotărît sînt *descripţii indefinite.* Este interesant de remarcat că rolul semantic al descripţiilor nu este epuizat de referinţă, ci ele identifică referentul prin intermediul unui "conţinut descriptiv". Spre exemplu, deşi expresiile *Walter Scott* şi *autorul lui Waverley* sînt coreferenţiale, ambele avînd aceeaşi valoare semantică, *autorul lui Waverley* îl identifică pe Walter Scott într-o manieră specifică, descriptivă, aspect pe care expresia *Walter Scott* nu îl presupune însă.

Russell argumentează că interpretarea acestei propoziţii presupune trei aserţiuni, care împreună trebuie să fie adevărate

pentru ca propoziţia să fie adevărată - (1) există un rege al Franţei, (2) acest individ este unic şi (3) el este chel. Deoarece prima aserţiune este falsă, filosoful britanic conchide că întreaga propoziţie este neadevărată.

definite *Preşedintele Statelor Unite ale Americii* sînt date de setul ai cărui membri sînt indivizii care, în fiecare lume posibilă (actuală, anterioară, viitoare, neactualizată, ficţională etc), deţin funcţia supremă în statul american: George W. Bush, Ronald Reagan, Jimmy Carter, Bill Clinton, Walter Mondale, Al Gore etc. (ultimii doi în lumi neactualizate).

Concluzii

Din acest nepretenţios comentariu reiese că problema semnificaţiei expresiilor lingvistice este decorcertantă şi că o teorie semantică a limbilor naturale presupune, alături de o teorie a sensului lingvistic, o teorie a referinţei. Nu trebuie în consecinţă nicidecum să surprindă concluzia cu privire la acest fenomen, a lui Bowers şi Reinchenbach (1977: 39-40), formulată în urma unei pertinente analize a relaţiei referenţiale: "[N]iciodata nu vom reuşi să epuizăm semnificaţia expresiilor din limbile naturale. De aceea, o teorie semantică adecvată [...] trebuie să fie independentă de o teorie a adevărului, dar totodată îndeaproape integrată cu aceasta" (t.n., Ş.O.). Aşadar, chiar dacă semnificaţia nu este epuizată de referent sau de valoarea de adevăr, chiar dacă legătura dintre expresiile lingvistice şi obiecte nu se stabileşte direct, ci este mediată de către sisteme conceptuale, referinţa nu poate fi ignorată într-o teorie semantică a limbilor naturale fără riscul de a defini imprecis, unilateral sau mult prea îngust noţiunea de semnificaţie, care presupune coprezenţa şi interdependenţa laturilor *reprezentaţională* şi *referenţială.*

După aceste precizări preliminare cu privire la semantica referenţială şi la rosturile ei, în capitolele următoare ne propunem să înfăţişăm principalele noţiuni

şi concepte cu care operează direcţiile majore în cadrul acestei cercetări a semnificaţiei - în esenţă, semantica modelelor teoretice şi semantica lumilor posibile -, precum şi pertinenţa abordării din aceste perspective teoretice a propoziţiilor declarative incapsulate, a întrebărilor şi a adjectivelor intensionale, spre exemplu, sau a discursului indirect liber şi a discursului ficţional. După cum vom vedea, aceste orientări în cadrul semanticii logice oferă un cadru generos pentru o analiză elegantă a fenomenelor intensionale amintite, ca şi a altor fenomene de limbaj, permiţînd, prin aparatul lor suplu, reperarea unor aspecte situate dincolo de nivelul observaţiei empirice şi elucidarea mecanismului de producere a sensului lor.

2. TIPURI DE LUCRURI

În capitolul precedent am prezentat succint rosturile semanticii referenţiale sau formale şi unele dintre asumpţiile fundamentale ale unui asemenea demers privind semnificaţia în limbile naturale. In centrul atenţiei noastre s-au situat noţiuni precum *referinţă, denotaţie, valoare semantică, valoare de adevăr* şi *vericondiţiona-litate.* Pe parcursul discuţiei am relevat latura cognitivă a proceselor referenţiale şi am punctat o serie de controverse în jurul noţiunilor menţionate şi al abordării din aceast unghi a fenomenelor semantice. Dacă în multe cazuri noţiunea de referenţialitate nu pune probleme, limba naturală conţinînd o multitudine de veritabile expresii referenţiale (nume proprii, descripţii definite etc), există, totuşi, nu puţini termeni în cazul cărora relaţia referenţială nu este evidentă sau este pur şi simplu absentă. Reamintim, în acest sens, *grupurile nominale nonreferenţiale,* din propoziţii precum "Un student fumează", "Nici un student nu fumează" sau "Fiecare student fumează", în care nu există o referinţă clară pentru "un student", "nici un student", "fiecare student" (ar fi greşit să considerăm că ultima expresie, spre exemplu, denotă clasa de studenţi, cum s-ar putea crede). Expresiile nonreferenţiale, cum am mai precizat, au însă un rol semantic, combinîndu-se cu o proprietate pentru a descrie o situaţie în care fumează un student, nu fumează nici un student sau fumează fiecare student. Amintim, în continuare, *entităţile abstracte* ("mînie", "durere", "cinste" etc), *numele de substanţe* ("noroi", "miere", "aur" etc.) şi, nu în ultimul rînd, *adjectivele intensionale*

sau *nonpredicative* din "presupusul criminal", "fostul preşedinte", "poetul închipuit", spre exemplu; care confruntă sematica referenţială cu probleme deloc triviale" şi reclamă, pentru specificarea lor, operarea cu_ noţiunea de lume posibilă (vezi infra, cap, 4). In afara acestor cazuri mai menţionăm posibilitatea referirii la pluralităţi de obiecte, cum ar fi în propoziţia "Studenţii din acest cămin-sînt cetăţeni străini", unde *studenţii din acest cămin* are drept valoare semantică mulţimea finită de studenţi

din universul discursului (vezi infra, cap. 3).
Asemenea expresii lingvistice, dar şi expresiile referenţiale propriu-zise, presupun, printre altele, atribute ale minţii / creierului, cum ar fi capacitatea umană de formare a conceptelor şi o complexă capacitate inferenţială (vezi supra, cap. 1), şi conectează semantica la teoriile privind *tipurile de lucruri,* teorii elaborate din dorinţa de a capta unele aspecte specifice denotaţiei în limbile naturale. Or, un asemenea obiectiv este realizabil numai în condiţiile flexibilizării demersului şi al operării unor distincţii care să permită tratarea, din perspectiva în discuţie, a aspectelor controversate de genul celor menţionate mai sus. Astfel procedează, spre exemplu, Gennaro Chierchia şi Greg Carlson (apud Bach 1989: 96), care propun clasificări, în multe privinţe similare, ale tipurilor de lucruri; aceste clasificări sînt pertinente pentru specificarea unor procese complicate privind categorizarea realităţii prin limbaj şi totodată pentru aplanarea unor controverse sau prejudecăţi în jurul relevanţei abordării referenţiale. Tabelul de mai jos oferă o ilustrare modestă, nepretenţioasă, a clasificărilor operate de cei doi cercetători şi a corespondenţelor între

" Adjectivele intensionale sînt considerate drept funcţii dinspre proprietăţi înspre proprietăţi (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 376), fapt care ar explica neocurenţa lor în poziţie predicativă (vezi şi infra, cap. 5).

modelele propuse, în cadrul cărora tipurile de lucruri sau proprietăţile sînt nişte entităţi primare, situate la acelaşi nivel cu individualităţile şi cu manifestările lor (semnul întrebării "?" simbolizează dificultatea identificării de elemente pentru unele categorii).

Carlson: Tipuri ["Kinds"] Chierchia: Proprietăţi ["Properties"]_____	Obiecte ["Objects"] Lucruri ["Things"]	Stări ["stages"] Substanţe ["Stuff"]
Exemple: Cîini	Nero, Blanc	Stări: Nero fuge
Noroi	7	(nişte) noroi
Alergătură	?	?
Roşu	7	7
7	Nero, Blanc	Stări ale lui Nero

în tabel constatăm trei categorii de entităţi: Tipuri / Proprietăţi, Obiecte / Lucruri şi Stări / Substanţe. *Tipurile de lucruri* sau *proprietăţile* sînt în această accepţie funcţii prepoziţionale, predicate, al căror corelat individual îl reprezintă *obiectele* sau *lucrurile propriu-zise,* mai mult sau mai puţin concrete (de exemplu cîini cu numele lor "Nero", "Blanc"). Cu alte cuvinte, un obiect aparţine setului desemnat de un predicat care exprimă proprietatea în discuţie sau el reprezintă realizarea unei proprietăţi, după cum ilustrează şi următorul exemplu, inspirat din Ernmon Bach (1989: 95):

(1) Blanc are proprietatea de a fi cîine dacă şi numai dacă Blanc este cîine.

La rîndul lor, entităţile individuale au manifestări distincte (vezi şi Cresswell 1973) în circumstanţe particulare, care corespund *stărilor* sau *substanţei* ["stuff] ce le constituie. în acest sens substanţele, spre

exemplu, se identifică cu cantităţile de materie care corespund individualităţilor în anumite lumi. Distincţia dintre obiectele individuale şi stările sau manifestările lor se sprijină pe tipurile diferite de predicate corelate cu cele — două categorii de entităţi: o serie de predicate se cuplează cu entităţile individuale ([2] şi [3]), în timp ce altele, cu manifestările sau cu stările lor ([4] şi [5]).

(2) Blanc este inteligent.
(3) Blanc este negru.
(4) Blanc este obosit.
(5) Blanc fuge prin curte.

Principalele categorii de entităţi sau lucruri sînt ilustrate de grupuri nominale, cum ar fi

- *Ion Popescu, Miss România, Preşedintele României* (lucruri obişnuite);
- *dini, cai* etc. (lucruri obişnuite, corelate individuale ale unei funcţii propoziţionale; spre exemplu, un grup nominal precum *clini* se corelează cu proprietatea individuală asociată cu denotaţia substantivului *cline),* printre ale căror realizări se numără *Nero,* j *Blanc, Fido* etc. (proprietatea pe care aceştia o au în comun este desemnată prin nominalizarea "cîini" sau "cai");

■ *noroi, aur* (alte proprietăţi, corelate şi ele cu diverse predicate, anume predicate nume de substanţe; manifestările lor în diferite lumi reprezintă respectivele cantităţi de noroi, aur etc).
Noroi, aur diferă de *clini, cai* prin faptul că nu au o structură atomică, în timp ce ultimele prezintă o asemenea structură, în sensul că există entităţi primare care au proprietatea de *cline* sau *cal,* lucru care nu se
36
poate însă afirma despre *aur,* spre exemplu. Limbile naturale diferă, totuşi, în privinţa manierei în care tratează individualităţile: *sfaturi,* în limba română, prezintă o structură atomică datorită pluralului, în timp ce substantivul *advice* ["sfat", "sfaturi"] din engleză nu are o asemenea structură, lipsindu-i pluralul. Există şi limbi, cum ar fi chineza, în care toate entităţile sînt tratate ca avînd o structură nonatomică, substantivele fiind defective de plural (spre exemplu chinezescul *dă* înseamnă *cal I cai,* aceeaşi formă denotînd atît un singur individ, cît şi un set de indivizi). în consecinţă, trăsătura în discuţie este, într-o anumită măsură, specifică fiecărei limbi în parte, chiar dacă există o tendinţă firească a limbilor de a trata anumite entităţi ca fiind atomice, iar pe altele nonatomice, în funcţie de natura realităţii.
Modelele propuse de Carlson şi de Chierchia includ şi entităţi ce corespund unor nominalizări de tipul *strigătură* sau *pupătură* din limba română - nume de proprietăţi, corelate individuale ale unor predicate sau funcţii prepoziţionale. Ele denotă lucruri concrete care ocupă un punct în timp şi spaţiu, iar valoarea lor este dată de cazurile particulare de strigături sau pupături într-o anumită lume. Asemenea grupuri nominale pot avea şi forme de plural, prezentînd aşadar frecvent o structură atomică, fapt ilustrat de următoarele exemple:
(6) După alte două strigături, licitaţia a fost încheiată.
(7) Au fost multe pupături la plecare.
(8) Au fost multe strîngeri de mînă la sosire.
Alte cuvinte însă, cum ar fi *milă, minie, plat,*
galben, au o pronunţată natură inferenţială şi desemnează tipuri de lucruri în multe privinţe diferite, presupunînd procese de abstractizare şi conceptualizare mai
37
complicate. După unele ipoteze (vezi Braisby 1990), *galben,* spre exemplu, s-ar baza pe o generalizare care porneşte de la obiectele galbene, tot aşa cum *plat* ar porni de la obiectele plate. Asemenea cuvinte desemnează aşadar *entităţi abstracte* care nu par să aibă vreun mod distinct de existenţă, independent de percepţia noastră.
Există şi *entităţi ficţionale,* desemnate prin *nume ficţionale* (vezi infra, cap. 4), cum ar fi *Bond* sau *Hamlet.* Ele sînt incomplete sub raport descriptiv, unele propoziţii despre ele sînt adevărate sau false, iar altele nu au nici o valoare de adevăr (vezi Currie 1990; Rescher 1979), în timp ce lucrurile reale sînt complete, orice propoziţie despre ele fiind sau adevărată sau falsă. Alţi termeni, precum *quark,* nu au nici o valoare perceptivă, conţinutul conceptelor exprimate fiind totalmente determinat de rolul lor inferenţial (vezi Marconi 1997).
în consecinţă, tipurile de lucruri designate prin expresiile nominale din limbile naturale au calitatea de constructe, ele presupunînd variate procese cognitive: categorizare, abstractizare, procese inferenţiale etc. Această constatare nu diminuează însă nicidecum importanţa referentului pentru o teorie semantică, ci îndeamnă mai degrabă la reconsiderarea naturii acestuia şi a naturii relaţiei dintre grupurile nominale şi individualităţi, precum şi la regîndirea noţiunilor de individualitate şi individuare, a căror specificare reclamă cuplarea semanticii cu teorii privind capacitatea umană de formare a conceptelor, teorii ale pluralităţilor, ale entităţilor abstracte sau ale entităţilor ficţionale. Găsim aici motive noi pentru abandonarea unor prejudecăţi cu privire la relevanţa (sau irelevanţa!) relaţiei referenţiale pentru o teorie semantică, care provin dintr-o înţelegere simplistă a acesteia.
38

3. PROCEDURA DE FORMALIZARE

La începutul capitolului precedent am punctat o serie de probleme cu care se confruntă semantica denotaţională în încercarea de a specifica referinţa mai multor categorii de expresii lingvistice. Repetăm mai jos cîteva exemple şi considerăm şi altele noi:
(1) Nici un student nu fumează.
(2) Cineva fumează, dar nu ştiu cine.
(3) Ion era student.

(4) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.
(5) Maria ştie vorbi chinezeşte.
(6) Ion crede că pămîntul este plat.
(7) Maria doreşte să vadă o zînă.
(8) Unicornul este un cal cu un corn în frunte.
(9) Locuiesc aici.

Asemenea propoziţii pun probleme într-o semantică în care noţiunea de referinţă e îngustă şi în care ea se aplică doar lucrurilor din lumea reală. Propoziţiile de acest gen au, totuşi, semnificaţie, iar cercetătorii au căutat explicarea naturii lor prin recursul la *cuantificare, lumi posibile, momente temporale distincte* sau analize *contextuale.*

Alături de noţiunile de cuantificare şi . indexicalitate, lumile posibile, definite ca moduri alternative, diferite, dar posibile, ale lumii ("A way things might be, not necessarily the way they are", Lewis [1979]), şi-au dovedit în acest sens cu prisosinţă fecunditatea, permiţînd, în calitatea lor de instrumente

precise de analiză, o descriere nuanţată a denotaţiei şi a semnificaţiei[12]. înainte de a aborda însă aceste fenomene, ne propunem o prezentare succintă, nepretenţioasă, a demersului metodologic cel mai frecvent practicat în momentul actual în cadrul semanticii formale-vericondiţionale, şi anume *semantica modelelor teoretice.*

Reprezentarea în limbajul formai: calcul predicaţional şi calcul propoziţiona!

în capitolul 1 am înfăţişat unele rosturi ale semanticii referenţiale, ca şi distincţia fregeană între *referinţă* şi *sens,* care străbate ca un unui fir roşu întreaga semantică formală. Am prezentat şi propunerea lui Montague privind tratarea limbilor naturale după modelul limbajelor artificiale ale logicianului. Conjunctura favorabilă acestei propuneri a canalizat eforturile înspre adaptarea metodelor semanticii logice la descrierea semnificaţiei complexe exprimate prin limbile naturale şi a dus astfel la apariţia *semanticii modelelor teoretice,* cunoscută prin Montague şi sub denumirea de *semantică a lumilor posibile;* este vorba despre o versiune a semanticii formale, în cadrul căreia asistăm la o reformulare a metodelor şi, parţial, a obiectivelor semanticii.

Semantica formală a modelelor teoretice operează cu noţiunile de *referinţă, denotaţie, valoare semantică* sau *valoare de adevăr,* primii trei aplicîndu-se denotaţiei unui nume sau a unei expresii lingvistice, iar ultimul, denotaţiei propoziţiilor, considerînd că acestea,

[12] împreună cu semantica modelelor teoretice, lumile posibile sînt utilizate cu rezultate promiţătoare şi pentru producerea de softuri necesare generării de naraţiuni şi ficţiuni (vezi volumul Judith F. Duchan, Gail E. Bruder, Lynne E. Hewitt (eds.). *Deixis in Narrative. A Cognitive Science Perspective.* Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.).

cum am mai precizat, se referă la valoarea lor de adevăr (vezi Bach 1989; Chierchia şi McConnell-Ginet 1990; Saeed 1997; şi Vasiliu 1990, 1992). Prin intermediul acestei semantici se specifică denotaţia expresiilor lingvistice sau a propoziţiilor în cadrul unui limbaj artificial (numit *calcul predicaţional* sau *calcul propoziţional)* şi se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate cu expresiile în discuţie, cărora li se atribuie apoi o valoare semantică sau de adevăr printr-o funcţie de interpretare reprezentată prin paranteze drepte: [ ]. Interpretarea este în raport de un modei *M* sau o "situaţie modelată" la care se referă diferitele expresii ale limbajului; acestea din urmă sînt de mai multe tipuri:

(a) *variabile: x,* y, *z* (ultimele litere ale alfabetului);
(b) *constante individuale: a, b, c* (primele litere ale alfabetului);
(c) *predicate,* care, în limbile naturale, sînt realizate morfologic prin verbe sau nonverbe (substantive, adjective); ele sînt de mai multe tipuri: predicate cu un singur argument (spre exemplu, *a fugi, a sta trist, fericit):* predicate cu două argumente (spre exemplu, *a iubi, a-i plăcea, a vedea);* predicate cu trei argumente[13] (spre exemplu, *a cumpăra, a dărui);* în calculul predicaţional, predicatele sînt redate, de regulă, printr-o literă mare, iniţială a cuvîntului simbolizat: / pentru *iubi, P* pentru *plăcea, S* pentru *sta, B* pentru *bea* etc.

[13] Predicatele din limbile naturale (verbe, substantive sau adjective in poziţie predicativă) pot fi subcategorizate sau clasificate după numărul de *argumente* pe care îl acceptă (elemente cu care se combină): predicate cu un argument ("Ion *studiază",* "Ion *este student",* "Ion *este fericit");* predicate cu două argumente (" Pisica *a prins* şoricelul", "Maria *este invidioasă* pe colega ei"); şi predicate cu trei argumente ("Maria *a cumpărat* un cadou prietenului său").

Variabilele şi constantele sînt grupate împreună în categoria *termenilor.* Este important de ştiut că expresiile prezentate sînt nişte simple simboluri aparţinînd calculului predicaţional şi, nicidecum, elemente într-o limbă naturală.
Celelalte expresii ale limbajului sînt construite cu ajutorul unor reguli, prin care se generează expresii complexe, numite *formule (F),* spre exemplu, *S(i).* Deocamdată, ne aflăm în domeniul *sintaxei* pure, iar formula este doar o simplă formulă şi nimic mai mult. Pentru ca ea să însemne ceva, simbolurilor trebuie să li se atribuie *valori semantice,* cum ar fi *student* pentru predicatul *S* şi *Ion* pentru constanta /, caz în care sensul său ar fî *Ion este student.* Limbajul mai conţine *conectori* (& / A = "şi", "iar", v = "sau", z> = "dacă şi numai dacă") şi *operatorul* pentru negaţie = "nu", "non". Prin intermediul acestor categorii de expresii pot fi construite *formule complexe (F* & *F), (F* v *F)* sau numărul de formule poate fi dublat, în cazul negaţiei *(F* sau ~iF). Practic vorbind, putem acum crea formule de orice lungime.
Atribuirea de valori semantice
Etapa următoare constă în *atribuirea de valori expresiilor din calculul predicaţional,* o operaţie de natură *semantică.* Pentru aceasta sînt necesare
interpretarea semantică a simbolurilor, *definirea unui domeniu* (un model de situaţie în care figurează entităţile, proprietăţile şi relaţiile relevante) şi
o funcţie de atribuire de valori simbolurilor şi propoziţiilor *(funcţie designatoare).*
42
Interpretarea semantică diferă în raport de tipul expresiei: propoziţie, constantă, predicat sau variabilă. Termenii (constante şi variabile) denotă indivizi, predicatele cu un singur argument, mulţimi de indivizi, cele cu două argumente, mulţimi de perechi ordonate de indivizi, iar propoziţiile sau formulele, valori de adevăr: *1* (adevărat) şi *0* (fals). în cazul propoziţiilor, *[Pf* = 1 sau 0 (propoziţia *P* este adevărată sau falsă în situaţia v), iar în cazul variabilelor, spre exemplu, *[x]*^{v} înseamnă denotatul lui *x* în v.
Definirea unui domeniu coristă în specificarea indivizilor şi a relaţiilor dintre ei într-o situaţie, v. Să presupunem, în acest sens, adaptînd scopurilor noastre o situaţie descrisă de Keith Donelian (apud Chierchia & McConnell-Ginet 1990), în care la o petrecere, alături de un observator, participă Luciano Pavarotti, Sophia Loren şi James Bond, că Bond şi Pavarotti au în mînă pahare cu un lichid incolor asemenea băuturii Martini, că în paharul lui Pavarotti este o măslină, iar în acela al lui Bond se află cuburi de gheaţă. Să mai presupunem că de fapt în paharul lui Pavarotti este apă, iar în paharul lui Bond, martini cu gheaţă, că lui Pavarotti îi este antipatică Loren, în timp ce lui Bond îi place de Loren, şi că Bond împreună cu Pavarotti stau în picioare. Vom spune că situaţia v conţine un set de indivizi *U = {Bond, Pavarotti, Loren, un observator}* între care sînt stabilite o seamă de relaţii, care împreună formează *universul discursului* (acolada "{}" desemnează o mulţime finită).
Atribuirea de valori simbolurilor se realizează prin intermediul unei *funcţii designatoare V(x)* sau *F(x),* care ne dă extensiunea fiecărui simbol în situaţia v: spre exemplu: "
V(b) = Bond, *V(l)* = Loren, *V(p)* = Pavarotti ş.a.m.d., în cazul constantelor;
43
V(B) = indivizii care beau Martini în v - {Bond},
mulţime cu un singur membru;
V{P) = mulţimile de perechi ordonate de mdivizi,
în care primului individ îi place de celălalt -— individ-{<Bond, Loren>};
V(A) = mulţimile de perechi de indivizi în care
primului individ îi este antipatic celălalt individ -
{<Bond, Loren>}
V(S) = indivizii care stau în picioare - {Bond,
Pavarotti} ş.a.m.d.; în cazul predicatelor (notaţia
<x, y> desemnează o pereche ordonată de
mdivizi).
Se stabileşte astfel un *model,* care este o combinaţie între un *domeniu de indivizi* şi o *funcţie designaîoare.* Acest model este modelul *Ml,* compus din *<U1, VI >,* unde *U* este setul de mdivizi în situaţia în discuţie, iar *V* funcţia designatoare. Cifra *1* relativizează elementele din model la situaţia avută în vedere şi ne spune că pot exista o mulţime de modele diferite.
In continuare, prin raportare la modelul stabilit, se procedează la *atribuirea de valori de adevăr propoziţiilor* construite în calculul predicaţional cu ajutorul simbolurilor. Valoarea de adevăr, dar şi

valoarea semantică în general, se atribuie prin paranteze drepte, după cum urmează: *[B(b)]Ml* = 1 deoarece *[b]Ml e [B]M1,* formulă care ne spune că Bond aparţine mulţimii de indivizi care bea martini în situaţia modelată, propoziţia fiind astfel adevărată, fapt testabil şi prin formula *V1(B)* = {Bond} (cu alte cuvinte, în extensiunea lui *a bea Martini* găsim un singur individ, Bond); în schimb, *[P(<p, 1>)]M1* = 0 deoarece *[<p, 1>]M1 £ [P]M1,* formulă care ne spune că perechea ordonată de indivizi <Pavarotti, Loren> nu se situează în extensiunea predicatului *a plăcea* în situaţia modelată, aceasta fiind *VI(P) = {<b, />*}(cu alte cuvinte, predicatul *a plăcea*

44

denotă o mulţime compusă dintr-o pereche ordonată de indivizi în care primului individ îi place de al doilea individ, alcătuită din Bond şi Loren şi nu din Pavarotti şi Loren); propoziţia este, în consecinţă, falsă. O propoziţie în calculul predicaţional este deci adevărată dacă şi numai dacă valoarea atribuită termenilor (constante, variabile) figurează în valoarea predicatului, constatare valabilă şi pentru propoziţiile din limbile naturale, care sînt adevărate dacă şi numai dacă valoarea semantică a grupurilor nominale argumente ale verbului sînt în valoarea / extensiunea predicatului.

De cele mai mutle ori însă interpretarea este relativizată nu numai la model, ci şi la *funcţia de atribuire de valori variabilelor* (g), deoarece expresiile complexe precum propoziţiile pot conţine în afara constantelor individuale şi *variabile.* Variabilele din calculul predicaţional se comportă asemenea prenumelor din limbile naturale, în sensul că ele pot designa oricare individ dintr-un set dat, putîndu-li-se atribui valori diferite, sub rezerva că în aceeaşi formulă o anumită variabilă are o singură referinţă. In scopuri iulustrative, să considerăm următorul exemplu:

(10) Ea crede că în sală se află studenţii ei.

în (10), "ea" şi "ei" pot avea aceeaşi valoare, spre exemplu Maria / [studenţii] Măriei, sau pot denota indivizi diferiţi: Maria / [studenţii] Ioanei. In calculul predicaţional vom opera cu aceeaşi variabilă în primul caz, spre exemplu *x,* dar cu variabile distincte, *x, y,* în al doilea, fapt reflectat în următoarele transcrierii

nepretenţioase:

(11) (crede (x) că (în sală se află studenţii lui *x))*

(12) (crede *(x)* că (în sală se află studenţii lui *yj).*

45

în timp ce funcţia designatoare *V* atribuie o valoare constantelor individuale şi predicatelor, în cazul variabilelor operăm cu o funcţie diferită, *g,* care atribuie o valoare unică pentru fiecare variabilă distinctă sau "fixează valoarea fiecărei variabile" (Chierchia & McConnell-Ginet 1990:98):

x —> Maria *y* ->■ Ioana

în consecinţă, dacă *A* este un predicat sau o constantă individuală, atunci *[A]Ml,gl = VI(A),* iar dacă *A* este o variabilă, atunci *[A]Ml,gl = gl(A).* Dacă însă avem o propoziţie adevărată *S,* atunci *[S]Ml,gl* = 1 reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că *S* este adevărată în raport de un model *Ml* şi o funcţie *gl* (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 99-100); dacă ea este falsă, valoarea ei de adevăr este 0.

în cazul propoziţiilor complexe, operăm cu *logica propoziţiilor* sau *calculul propoziţional,* preocupat de modul de combinare a propoziţiilor simple în unităţi de dimensiuni mai mari şi de calcularea valorii de adevăr a propoziţiilor complexe din valorile de adevăr ale părţilor componente. Punctul de pornire îl reprezintă aici *principiul compoziţionalităîii* formulat de Frege (apud Vasiliu 1990: 42), după care sensul (global) al propoziţiei sau al frazei, dar şi al unei alte construcţii lingvistice, este o funcţie a sensurilor constituenţilor ei. Calculul propoziţional include o seamă de simboluri sau *operatori* - conectorii şi negaţia (vezi § *Reprezentarea în limbajul formal: calcul predicaţional şi calcul propoziţional)* -necesari transcrierii propoziţiilor complexe şi determinării valorii lor de adevăr, care exprimă *conjuncţia, disjuncţia, negaţia* şi *condiţia.* Ei corespund unor expresii lingvistice precum *şi, iar, sau, nu, dacă...atunci,* întîlnite în fraze sau propoziţii complexe.

46

Să considerăm următoarele exemple:

(13) Ion este student şi Măria este elevă.

(14) Ion este student sau Măria este elevă.

Primul exemplu reprezintă o *conjuncţie* a două propoziţii, *p* şi *q,* conectate prin *şi.* Pentru ca fraza *S = \p* ʌ *q]* să fie adevărată (= 1), este necesar ca ambele propoziţii conjuncte să fie adevărate; în caz contrar, fraza este falsă (= 0). Generalizînd, obţinem următoarele condiţii de adevăr în cazul conjuncţiei (vezi şi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 69-71; şi Chapman 20O0: 48-51; cf. şi Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 163-168):

15) [p] [q] [p şi q]

1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	0

Al doilea exemplu, (14), este o *disjuncţie* a două propoziţii, *p* şi *q,* conectate prin *sau.* Fraza poate fi tratată într-o manieră similară cu (13), cu o diferenţă însă: pentru ca *S* = [p v *q]* să fie adevărat (- 1), se impune ca cel puţin una dintre cele două propoziţii disjuncte să fie adevărată. Fraza este falsă (= 0) doar dacă ambele propoziţii constituente sînt false. Generalizînd, regulile în cazul disjuncţiei vor fi următoarele (vezi şi ibid.):

(16)

[p]	*[q]*	*[p sau q]*
1	1	1
1	0	1
0	1	0
0	0	0

Constatăm că valoarea de adevăr a propoziţiilor complexe în care apar asemenea cuvinte logice este o funcţie a valorilor de adevăr ale propoziţiilor componente, motiv pentru care conectorii în discuţie au fost denumiţi *conectori vericondiţionali,* categorie căreia îi aparţine şi conectorul condiţional *dacă...atunci,* reprezentat prin ∩. O frază cu acest conector conţine o propoziţie *antecedenţă (p)* şi una *consecventă (q),* cum ilustrează următorul exemplu:

(17) Dacă vei fi cuminte, [atunci] îţi voi cumpăra îngheţată.

Şi în cazul acestui enunţ *condiţional* putem opera cu valori de adevăr în funcţie de faptul dacă antecedentul sau consecventul sînt adevărate. Spre exemplu, este posibil ca destinatarul, un copil, să fie cuminte, dar să nu primească îngheţată sau invers, să nu fie cuminte şi să primească îngheţată. Este de asemenea posibil ca promisiunea să fie îndeplinită deoarece copilul este cuminte sau ca ea să nu poată fi îndeplinită deoarece copilul nu se conformează condiţiei din antecedent, caz în care fraza, în mod surprinzător, dar în deplină consonanţă cu natura condiţionalelor, este adevărată: copilul nu primeşte îngheţată deoarece nu este cuminte. Astfel stînd lucrurile, putem avea următoarele reguli pentru condiţionalul logic (vezi şi Chapman 2000: 51; şi Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 163-168):

(18)

[p]	[q]	*[p ∩q]*
1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

În consecinţă, o frază condiţională este adevărată şi atunci cînd antecedentul său este fals.

Spre deosebire de operatorii prezentaţi mai sus, *negaţia* are efect doar asupra unei singure propoziţii, iar simbolul utilizat pentru transcrierea ei în calculul prepoziţional este –[non] sau ~. Prin urmare, dacă *p* este propoziţia afirmativă, atunci *~-p[non p]* va fi negaţia ei, prin care valoarea de adevăr este inversată. Negaţia unei propoziţii adevărate va fi aşadar o propoziţie falsă, iar negaţia unei propoziţii false va fi una adevărată (vezi şi Chapman 2000: 49-50; şi Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 163-168):

(19)

[p]	[non p]
1	0
0	1

Negaţia corespunde adverbului *nu* sau echivalentelor acestuia în limbile naturale, sau expresiei *nu este cazul ca,* care precede propoziţia şi captează mai clar natura negaţiei logice (vezi [21] şi [22]):

(20) Ion este student.

(21) Ion nu este student.

(22) Nu este cazul ca Ion să fie student.

Dacă valoarea lui (20) este 1 (adevărat), atunci valoarea lui (21) şi (22) este 0 (fals); dacă valoarea lui (20) este în schimb 0 (fals), atunci valoarea lui (21) şi (22) va fi 1 (adevărat).

În logică, negarea unei propoziţii afirmative adevărate *p* va da o propoziţie falsă non p, în urma inversării valorii de adevăr. La rîndul său, negarea negaţiei (dubla negaţie) va produce o nouă inversare a acestei valori, deci non non *p* are valoarea de adevăr 1 (adevărat), dacă *p* este

adevărat. Să urmărim acum dacă fenomenul în discuţie este ilustrat într-o limbă naturală, cum ar fi româna. Să considerăm, în acest sens, că valoarea lui (20) este 1, deci că "Ion este student" este adevărat. în acest caz, valoarea lui (21), negaţie a lui (20), este 0, deci propoziţia este falsă, deoarece îon este student. La rîndul său, negaţia lui (21), redată mai jos în (23) - o frază neobişnuită şi, în consecinţă, cam bizară - ar trebui să aibă valoarea adevărat, ca şi (21). Constatăm că în cazul analizat acest fapt se verifică, ceea ce este în consonanţă cu legile logicii. Negaţia în limbile naturale este însă mult mai complicată, ea comportă o serie de aspecte sintactice şi semantice specifice, iar relaţiile cu logica nu sînt întotdeauna la fel de clare (vezi, spre exemplu, Isac 1998).

(23) Nu este cazul ca Ion să nu fie student.

Am încercat să schiţăm într-o manieră nepretenţioasă perspectiva formalistă a semanticii limbilor naturale şi să punctăm cîteva noţiuni necesare pentru înţelegerea modului de operare al *semanticii modelelor teoretice.* Aceast tip de semantică, urmărind să ofere o descriere precisă, ştiinţifică, a semnificaţiei, îşi propune aşadar să specifice valoarea semantică a propoziţiilor sau a altor tipuri de expresii lingvistice ale unei limbi

prin traducerea lor într-un limbaj logic, *calculul predicational* ("metalimbaj universal", după Saeed 1997: 271) sau *calculul propoziţional,* cu o sintaxă şi semantică clar definite;

prin stabilirea unui model matematic al situaţiilor descrise de propoziţii; şi

prin urmărirea manierei în care expresiile limbajului logic corespund cu situaţiile modelate.

Printr-un asemenea demers, ea evită circularitatea în specificarea valorilor semantice sau de adevăr ale expresiilor lingvistice, iar interpretarea devine obiectivă.

Cuantificarea: analiza clasică

Fiecare limbă naturală conţine *cuantificatori:* cuvinte precum *unul, toţi, fiecare, mulţi, cîţiva* etc. Asemenea expresii permit aplicarea propoziţiilor la un anumit domeniu sau la anumite mulţimi de indivizi, cum ilustrează următoarele exemple:

(24) O studentă fumează.

(25) Toţi studenţii fumează.

(26) Fiecare student fumează.

Cel care a atras atenţia asupra fenomenului cuantificării în limbile naturale este Frege. El a identificat în structura unei propoziţii două secţiuni, anume expresia cuantificatoare şi restul propoziţiei, aceasta din urmă conţinînd un element ce ţine locul expresiei cuantifîcatoare (vezi şi Saeed 1997). Aspectul în discuţie este captat de analiza propusă în (27) pentru propoziţia (24):

(27) __pc= O studentă"; şi "x

Sugestia lui Frege a fost preluată şi folosită la traducerea în limbaj formal a enunţurilor cu cuantificatori, dintre car.e. ¦csi^ "rnai cunoscuţi sînt *cuantificatorul existenţial, 3* "un / o", din *3x* "pentru un *x",* şi *cuantificatorul universal,* V "fiecare / toţi", din *\/x* "pentru fiecare *x".*

De ce se impune oare să operăm cu cuantificatori atunci cînd ne propunem să reprezentăm structura semantică a enunţurilor? Răspunsul îl ilustrează comentariul următoarelor exemple (vezi şi Haegeman 1991:441-443):

(28a) Bond se uită la Loren.

(28b) Bond se uită la fiecare.

(28c) Bond se uită la cineva.

(28d) Bond se uită la o invitată.

Forma logică a propoziţiei (28a) este (29a): (29a) *U{b,l)*

Propoziţia (28b) însă conţine un cuantificator, *fiecare,* motiv pentru care reprezentarea (29b), similară celei din (29a), nu este adecvată deoarece cuantifîcatorul în discuţie nu selectează o entitate specifică din universul discursului:

(29b) *U(b,f)*

Cu alte cuvinte, *fiecare* nu se referă la un anumit individ din situaţia dată, ci la orice individ la care se uită Bond, argumentul intern al verbului *a se uita* fiind în acest caz o variabilă care depinde pentru interpretarea ei de *domeniul* cuantificatorului, iar cuantifîcatorul funcţionează asemenea unui operator. Reprezentarea semnificaţiei propoziţiei (28b) va conţine deci cuantifîcatorul universal, V, şi va avea următoarea formă:

(30a) Vx *[P{x) & U(b,* x)]
Formula ne spune că "pentru fiecare entitate *x, x* fiind o persoană umană, Bond se uită la x". Din motive similare, reprezentarea corectă a propoziţiei (28c) este (30b), care conţine cuantificatorul existenţial:
(30b) *3x[P(x)& U{b,x)}*
Formula ne spune că "pentru un *x,* astfel încît *x* este persoană umană, Bond se uită la *x".*
La rîndul său, reprezentarea formei logice a propoziţiei (28d) va fi (30c):
(30c) *3x* [invitată(x) & *U(b,* x)]
Formulele ilustrează maniera în care sugestia lui Frege cu privire la descompunerea unei propoziţii în două secţiuni (secţiunea cu expresia cuantificatoare şi restul propoziţiei) a fost preluată şi folosită la traducerea în limbaj formal a enunţurilor cu cuantificatori.
Cuantificatorii se dovedesc utili şi pentru formalizarea altor expresii din limbile naturale, cum ar fi *fiecare, oricine, orice, oriunde, cineva, ceva, undeva:*
(31a) fiecare: Vx: *Px*
(31b) oricine: Vx: *Px*
(31c) orice: *Vx: Lx*
(31 d) oriunde: Vx: *Loc(x)* _
(31 e) cineva:Tdx: *Px~*
(31 f) ceva: 3x: *Lx*
(31g) undeva: *3x: Loc{x),*
unde *P* = persoană şi *L* - lucru.
53
Relaţia dintre o expresie cuantificatoare şi restul formulei este captată prin noţiunile de *legare* şi *domeniu al cuantificatorului* ["scope"]. In acest sens, vom spune că expresia cuantificatoare leagă variabila din grupul verbal (predicaţional), iar expresia care conţine predicatul este în domeniul cuantificatorului ["in the scope of the quantifier"].
Avantaje ale cuantificării şi ale reprezentării în calcul predicaţional
Operarea cu cuantificatori şi traducerea enunţurilor în calcul predicaţional, deşi anevoioasă şi greu accesibilă, prezintă, totuşi, avantajele preciziei, ale clarităţii şi ale eleganţei asociate cu reprezentarea în limbajul logic, care permite captarea unor relaţii greu de reperat pe alte căi. în acest sens, semnalăm posibilitatea explicării unor ambiguităţi în limbile naturale (vezi Saeed 1997). Să considerăm, spre exemplu, următorul enunţ:
(32a) Toată lumea iubeşte pe cineva.
Acest enunţ este ambiguu, permiţînd două interpretări: (1) pentru fiecare pereche de indivizi, primul individ îl iubeşte pe al doilea (interpretarea uzuală); şi (2) toată lumea iubeşte un anumit individ.
Ambiguitatea în discuţie poate fi acum explicată prin apelul la relaţia dintre cuantificatori şi invocarea noţiunii de domeniu ["scope"] al cuantificatorului, formalizarea dînd seamă de fenomenul în discuţie prin actualizarea a două structuri diferite, reproduse mai jos:
(33a) *Vx[3y[[P (x) & P(y)] & I(x, y)]],* domeniu larg de interpretare ["wide scope"]
54
(33b) *3y[Vx[[P (x) & Piy)} & I(x, y)]],* domeniu îngust de interpretare ["naiTow scope"]
Mai sus, (33 a) ne spune că "pentru fiecare *x* există un *y,* astfel încît *x* iubeşte pe *y ",* ceea ce înseamnă că pentru fiecare pereche de indivizi *x* şi *y, x* iubeşte pe *y.* In (33b), în schimb, domeniile cuantificatorilor sînt inversate, cuantificatorul universal fiind în domeniul cuantificatorului existenţial; formula ne spune că "există un *y,* astfel încît pentru fiecare *x, x* iubeşte pe *y'*
Să mai considerăm următoarea propoziţie, a cărei ambiguitate constă în aceea că alături de interpretarea generică este posibilă şi interpretarea existenţială, fapt formalizabil prin intermediul cuantificatorilor:
(34a) Tigrul este feroce.
(34b) *3x [T(x) & F(x)]* (Interpretare existenţială: tigrul
despre care vorbim este feroce.) (34c) Vx *[T(x) & F(x)]* (Interpretare generică: toţi tigrii
sînt feroce.)
In consecinţă, transcrierea în limbaj logic şi cuantificarea, dincolo de dificultăţile pe care le prezintă, se dovedesc utile pentru descrierea semnificaţiei, îngăduind captarea într-o manieră clară şi elegantă a unor aspecte care nu pot fi reperate "cu ochiul liber" (într-o interpretare neformalizată).

Analiza generalizată a cuantificării

Pe de altă parte însă, cuantificarea în limbile naturale este mult mai complexă, acestea prezentînd o paletă foarte bogată de cuantificatori. In această ordine de idei, alături de expresii lingvistice precum *unul, una, toţi, fiecare*

55

există o multitudine de alte expresii cuantificatoare, cum ar fi *cîteva, majoritatea, puţini, doi, trei* etc, fapt care permite exprimarea celor mai fine nuanţe de sens şi sporeşte la maximum expresivitatea limbilor naturale, înţeleasă ca posibilitate de articulare a unei semnificaţii de o bogăţie inepuizabilă. Semantica formală se confruntă însă cu probleme atunci cînd îşi propune să generalizeze tipul de analiză înfăţişat mai sus pentru propoziţiile cu alţi cuantificatori. Să considerăm, în acest sens, exemplul (35a), cu reprezentarea din (35b), unde A ar fi simbolul care ar transcrie cuantificatorul ce corespunde expresiei "majoritatea":

(35a) Majoritatea studenţilor fumează. (35b) Ax[stu.dent *(x)* & fumează (x)]

Formula (35b) nu este însă o reprezentare corectă a lui (35a) deoarece ne spune că majoritatea indivizilor sînt studenţi şi fumători, în timp ce (35a) înseamnă că majoritatea indivizilor care sînt studenţi fumează. Prin urmare, (35b) nu este o transcriere reuşită în limbaj logic a lui (35a); mai mult decît atît, (35b) este fals pentru că majoritatea indivizilor nu sînt studenţi şi totodată fumători. Problema constă în aceea că, pentru a atribui o valoare de adevăr lui (35a), se impune să contemplăm nu întreg domeniul de indivizi sau întreg universul discursului, ci numai subdomeniul alcătuit din studenţii aflaţi domeniu, dat fiind că propoziţia nu este despre întreg universul discursului, ci despre majoritatea studenţilor (vezi şi Bach 1989).

Rezultă de aici că limbajul logic al calculului predicaţional nu oferă garanţii pentru analiza *in extenso* a cuantificării în limbile naturale? Oare, semanticienii nu au încercat să depăşească limitările de acest gen prin găsirea unor soluţii la problemele menţionate, inclusiv la

56

fenomenul cuantificării în limbile naturale, fără a renunţa la demersul formalist deja schiţat? Nu ne propunem să ne ocupăm în prezenta lucrare de *analiza alternativă,* foarte promiţătoare, a cuantificării, elaborată în urma unor sugestii fecunde ale lui Montague şi cunoscută sub denumirea de *teoria cuantificatorilor generalizaţi* ["theory of generalîzed quantifiers"] (vezi, în acest scop, Chierchia şi McConneîl-Ginet 1990, Bach 1989, Weisler şi Milekic 2000); în conformitate cu aceasta cuantificatorii nu se reduc la simbolurile 3 şi V din logica clasică şi nici nu se identifică cu termeni precum *un, o* sau *fiecare,* ci corespund unor grupuri nominale întregi, cum ar fi *Ion, fiecare student, majoritatea studenţilor, studenţia* etc., multe dintre acestea fiind construite cu determinanţi. Vom înfăţişa doar nişte idei care stau la baza acestui nou demers, mai sofisticat şi mult mai puternic, care permite o analiză elegantă nu numai a cuantificării, ci şi a grupurilor nominale. Punctul de pornire îl reprezintă metoda generală de interpretare a grupurilor nominale ca mulţimi de proprietăţi, folosită de Montague. Spre exemplu, *Ion* reprezintă setul de proprietăţi care îl definesc pe "Ion", iar *fiecare student,* setul de proprietăţi care defineşte mulţimea studenţilor dintr-un domeniu *U,* metoda permiţînd abordarea unitară a mai multor categorii de grupuri nominale: nume, expresii cu cuantificatori etc. Aplicarea ei la determinarea valorii semantice a propoziţiilor presupune modificarea procedurii de calculare a valorii de adevăr a acestora, în sensul că relaţia de apartenenţă la set, în funcţie de care unei propoziţiei i se atribuie valoarea "adevărat" trebuie "inversată" (Weisler şi Milekic 2000: - 259) pentru ca valoarea de adevăr a propoziţiei să fie dată de includerea proprietăţii exprimate de predicat în setul de proprietăţi ce definesc entitatea designată prin grupul nominal. Spre exemplu, în abordarea clasică, *Ion fumează* este adevărat dacă "Ion" aparţine setului de fumători,

57

denotaţia predicatului "fumează", în timp ce în condiţiile noului demers, *Ion fumează* este adevărat daca proprietatea de *afuma* figurează printre proprietăţile pe care le are *Ion.* Or, proprietăţile, cum am anticipat deja, pot fi considerate la rîndul lor mulţimi, caz în care un grup nominal, cum ar fi *Ion,* se transformă dintr-o clasă de proprietăţi într-o clasă de mulţimi (mulţimile ce corespund proprietăţilor etalate de Ion).

Noua analiză impune o reformulare a procesului de atribuire de valori de adevăr propoziţiilor: pentru ca *Ion fumează* să fie adevărat se presupune, de data aceasta, ca mulţimea de fumători să figureze în clasa de mulţimi designată de *Ion.* Analiza poate fi aplicată grupurilor nominale de orice fel, inclusiv acelora care conţin termeni precum *fiecare, un, o,* explicabili şi de pe poziţiile abordării clasice.

Despre o propoziţie însă care conţine un asemenea grup nominal, cum ar fi *Fiecare student fumează,* unde *fiecare student* denotă setul de proprietăţi comun fiecărui student sau, altfel spus, familia de mulţimi a unui domeniu *U* în care este inclusă mulţimea de studenţi, vom spune că este adevărată dacă proprietatea desemnată prin *fumează* se regăseşte printre proprietăţile setului de studenţi sau dacă extensiunea proprietăţii de a fuma ["mulţimea de fumători"] este inclusă în familia de mulţimi reprezentată de studenţii din *U.* Cît priveşte grupul nominal *majoritatea studenţilor* din *Majoritatea studenţilor fumează* (exemplul [35a]), acesta denotă setul compus din studenţii care au o anumită proprietate (proprietatea de a fuma, la rîndul său un set), a cărui intersecţie cu mulţimea de studenţi (o familie de mulţimi) este mai mare decît intersecţia complementului[14] setului în discuţie cu mulţimea de studenţi.

[14] Complementul unui set constă din ceea ce nu aparţine setului în discuţie relativ la un anumit domeniu de indivizi sau univers al discursului. în cazul de faţă, complementul setului de studenţi fumători îl reprezintă submulţimea de studenţi care nu fumează.

într-o asemenea analiză „generalizată " a la Montague, noţiunea de cuantificator primeşte deci o nouă accepţie, el corespunzînd semnificaţiei unui *întreg grup nominal,* devenind prin aceasta "o familie de mulţimi" inclusă în setul de indivizi aparţinînd unui domeniu (Bach 1989: 56; Chierchia-McConnell-Ginet 1990: 406-415).

In scopuri ilustrative, redăm mai jos în limbaj logic, pe baza sugestiilor din Chierchia şi McConnell-Ginet (ibid.), valoarea semantică a unora dintre grupurile nominale/cuantificatorii prezentaţi în rîndurile precedente:

(36) [majoritatea studenţilor] = *{X* c *U:* *X* n [student] este mai mare decîtl~ n [student]}

(37) [fiecare student] = {XcU [student] c *X]*

(38) [un student] = {Xc *U:* [student] nX≠0},

unde *{X}* simbolizează o mulţime finită, *{X ~}* complementul mulţimii finite, *U* este domeniul de indivizi sau univesrsul discursului, n simbolizează intersecţia, 0 este o mulţime vidă, iar parantezele drepte "[ ]" servesc atribuirii de valoari semantice expresiilor lingvistice. Formulele captează într-o manieră *sui generis* aspecte ale valorii cuantificatorilor înfăţişate prin descrieri discursive în pasajele precedente.

Recurgînd la analiza generalizată, semantica formală reuşeşte, în mare măsură, să dea seamă de problema cuantificării în limbile naturale şi să capteze aspecte majore ale semanticii grupurilor nominale, cum ar fi contribuţia lor la condiţiile de adevăr ale propoziţiilor. Cuantificarea continuă să reprezinte însă, de

exemplu, aspectele asociate cu pronumele interogative, prezintă o complexitate deconcertantă şi reclamă un aparat tehnic complicat pentru a fi explicată *in extenso.* Un asemenea deziderat depăşeşte scopurile şi posibilităţile lucrării de fată, dar există cel puţin două lucrări mai accesibile pe care le recomandăm pentru lămuriri suplimentare (Bach 1989; Chierchia şi McConnell-Ginet 1990).

4. LUMI POSIBILE

Introducere

În capitolele precedente am arătat că semantica formală explică noţiunea de referinţă prin relaţia dintre expresiile lingvistice şi denotatul lor, întrebuinţînd termeni precum *referinţă, denotaţie, valoare semantică* sau *valoare de adevăr,* primii trei aplicîndu-se denotaţiei unui nume sau a unei expresii lingvistice, iar ultimul, denotaţiei propoziţiilor, considermd că acestea se referă la valoarea lor de adevăr (vezi supra, cap. 3). Am prezentat, de asemenea, distincţia operată de Gottlob Frege între *referinţă* şi *sens,* care, reformulată de Rudolf Carnap în aceea dintre *extensiune* şi *intensiune,* străbate întreg domeniul semanticii formale (vezi supra, cap. 1, Nota 4). Am urmărit şi modul în care versiunea actuală a semanticii formale care poartă denumirea de *semantică a modelelor teoretice* specifică denotaţia expresiilor lingvistice sau a propoziţiilor: ea recurge la *calculul predicaţional,* prin intermediul căruia oferă descrieri ale reprezentărilor mentale asociate expresiilor lingvistice (cuvinte, propoziţii), iar apoi atribuie acestor descrieri o valoare semantică sau de adevăr printr-o funcţie de interpretare în raport de un model *M* sau p "situaţie modelată" (vezi supra, cap. 3).

Pe calea descrisă pot fi specificate condiţiile de adevăr ale propoziţiilor în funcţie de valoarea semantică a componentelor lor într-o situaţie dată şi pot fi definite

modele diferite pentru situaţii diferite, dar în procesul de evaluare a propoziţiei poate fi avută în vedere doar o singură situaţie. Există însă numeroase propoziţii care reclamă o evaluare relativ la circumstanţe diferite de acelea în care sînt evaluate, cum ar fi cele de mai jos, care se referă la *situaţii trecute, ipotetice sau presupuse:*

(1) Ion era student.
(2) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.
(3) Ion crede că pămîntul este plat.

Asemenea propoziţii sau fraze, cu verbe la timpul trecut sau la modul condiţional, cu verbe de atitudine propoziţională *(a crede, a spune, a-şi imagina* etc), cu verbe modale etc. sînt *construcţii intensionale.* Au ele denotaţie sau extensiune? Cum se explică faptul că valoarea de adevăr a lui (3) este independentă de valoarea de adevăr a propoziţiei încapsulate (subordonate) [s pămîntul este plat]? Analiza unor asemenea construcţii presupune aprofundarea noţiunilor de propoziţie sau proprietate propuse de Frege pentru diferitele tipuri de expresii lingvistice în cadrul aşa-numitelor *semantici intensionale* - teorii semantice care, pornind de la principiul fregean al compoziţionalităţii sensului (vezi supra, cap. 3), dezvoltă cu ajutorul unui aparat formal de mare rigoare o teorie coerentă a semnificaţiei propoziţiei sau frazei (vezi aparatul schiţat mai jos şi cazurile discutate în cap. 5). Propoziţiile în discuţie au în comun faptul că extensiunea lor nu poate fi specificată prin raportare la lumea reală, aşa cum se prezintă ea, ci numai prin considerarea unor *circumstanţe alternative, contrafactuale*[15] (alte moduri de a fi ale

[15] Este interesantă ideea avansată de Wierzbicka (1996: 103), în conformitate cu care "conştiinţa circumstanţelor contrafactuale" face parte din categoria universaliilor umane.

lumii) sau *lumi posibile* în *momente temporale distincte* (Bach 1989: 32; Chierchia şi McConnell-Ginet, 1990: 209), în funcţie de care propoziţiile logice exprimate sînt adevărate sau false. Spre exemplu, (1), repetat mai jos ca (4), poate fi evaluat ca fiind adevărat într-o lume anterioară, *wl* (din cuvîntul englezesc *world* "lume"), în care "Ion este student" este adevărat, sau într-un moment *t2<tl,* anterior timpului enunţării, în care "Ion este student" este adevărat.

(4) Ion era student.

In mod similar, (2) este adevărat sau fals într-o lume *w2* şi un moment *t2<tl* (anterior timpului enunţării), în funcţie de faptul dacă în acea lume, la momentul specificat, "Ion studiază şi promovează examenul" este adevărat sau fals. Referinţa este tratată, în consecinţă, în termeni intensionali, enunţurilor atribuindu-li-se o valoare de adevăr în raport de o *lume* şi un *moment temporal.*

Calculul predicaţional intensiona!

Care sînt însă consecinţele, pentru semantica modelelor teoretice, ale unui asemenea demers în procesul de atribuire de valori de adevăr enunţurilor? Mai întîi, enunţurilor li se va atribui o valoare intensională prin asocierea lor cu o propoziţie logică sau o stare de lucruri, iar apoi acesteia din urmă i se va atribui o valoare extensională (va fi evaluată drept adevărată sau falsă) în raport de diferite lumi posibile sau lumi posibile în momente temporale distincte. Modelul *M* devine acum *<W, T, <, U, V>,* în care

- *W* este un set de lumi;

- *T* este un set de momente ordonate printr-o relaţie de precedenţă < în sensul că *t2* îl precedă pe *ti;*
- *U* este universul discursului sau setul de obiecte (fiinţe, lucruri, părţi ale acestora etc.) despre care se poate vorbi (domeniul "cuantificării");
- iar *V* este o funcţie dinspre constante şi predicate individuale înspre intensiuni în *W* şi *T (circumstanţe)* (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 228); în particular, pentru verbele care acceptă propoziţii incapsuîate cu complementizatorul *că,* cum ar fi *a crede* din (3), *V* va fi o funcţie dinspre lumi şi momente înspre relaţii cu doi termeni, primul fiind un individ în *U* (spre exemplu, "Ion"), iar al doilea o propoziţie sau un set de lumi (spre exemplu, "pămîntul este plat").

Noul *calcul predicaţional intensional,* care conţine acum o funcţie de interpretare mai complexă, de forma [ ] *M,w,t,g,* va atribui o valoare de adevăr unui enunţ în raport de un model *M* şi o funcţie de atribuire de valori variabilelor *g* (vezi supra, cap. 3), precum şi o pereche lume-timp, asociind enunţul cu o propoziţie care este evaluată drept adevărată sau falsă relativ la o circumstanţă particulară, definită de coordonatele *w* (lume) şi *t* (timp). O formulă precum *V {crede) (<w, t>)* ne dă extensiunea lui *crede* în *<w, t>*. Lumile posibile oferă aşadar şanse pentru o abordare interesantă şi nuanţată a

fenomenelor in tensionale.
64
Conceptul de lume posibilă
Înainte de prezentarea unor tipuri de construcţii intensionale în limbile naturale şi de aprofundarea noţiunilor fregeene de *concept individual, proprietate* şi *propoziţie,* vom stărui puţin asupra conceptului de *lume posibilă.*
Lumile posibile au fost propuse de Leibnitz (1951 [1710], 1981 [1765]) şi ele servesc, în filosofîa şi logica contemporană, la construirea unui model capabil să dea seamă de operatorii modali de necesitate şi posibilitate. în conformitate cu Leibnitz, care propune o abordare din perspectivă teologică a lumilor posibile, în mintea lui Dumnezeu există lumi posibile diferite sau versiuni diferite ale realităţii, care îşi au originea în "Raţiunea supremă". O asemenea versiune a realităţii constă, în această viziune, din tot ce există sau a existat vreodată, conceptul de lume fiind maximal, deci identic cu cel de univers, iar numărul lumilor posibile este infinit. Una dintre ele, însă, anume lumea cea mai bună, a avut şansa să devină reală, prin actul de creaţie al lui Dumnezeu. în filosofîa mai recentă, lumilor posibile li s-a acordat mai degrabă o accepţie semantică decît una teologică, ele servind descrierii propoziţiei logice exprimate de o propoziţie în sensul că, dacă adevărul unei propoziţii este dat de corespondenţa cu realitatea, atunci existenţa unei mulţimi de lumi posibile permite ca o propoziţie să fie adevărată în unele lumi şi falsă în altele. Din acest unghi, propoziţia logică exprimată de un enunţ ar putea fi specificată prin considerarea lumilor în care ea este adevărată (vezi infra, cap 5). Astfel, o propoziţie -precum *George W. Bush este preşedintele Statelor Unite ale Americii* ar putea fi explicată prin descrierea circumstanţelor în care ea este adevărată, fapt care presupune considerarea tuturor lumilor posibile în care ea corespunde realităţii şi excluderea acelor lumi în care
65
George W. Bush nu este preşedinte al S.U.A., spre exemplu, lumile în care el este guvernator al statului Florida, politician republican de rang mai mic sau om de afaceri. Aceste lumi, la rîndul lor, sînt numeroase:. George W. Bush poate pierde alegerile în unele lumi, anume în acelea în care cîştigător este contracandidatul Al Gore; în alte lumi el poate nu candidează, ci rămîne guvernator; în altele chiar, el se poate ocupa de afaceri. Propoziţia în discuţie se identifică aşadar cu lumile în care George W. Bush este preşedinte al S.U.A., ea fiind, în consecinţă, un set de lumi, anume acelea în care ea este adevărată (vezi infra, cap. 5).
Aparatul formal al teoriei în discuţie este elaborat de Saul Kripke (1959), în cadrul semanticii modale, care a folosit-o pentru cercetarea proprietăţilor unor sisteme formale. Kripke îi defineşte structura printr-un triptic compus din: un set de lumi posibile, lumea reală şi o relaţie de relativă posibilitate sau accesibilitate între lumi, menită să capteze faptul că unele lumi sînt "accesibile" din lumea originară (vezi şi Pavel 1986: 44). Pentru Kripke şi pentru Robert C. Stalnaker (1984), precum şi pentru Nicholas Rescher (1979 [1973]) sau pentru Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 207), lumile posibile sînt nişte obiecte abstracte, produse, mai degrabă decît descoperite, "prin activităţi umane" (t.n., Ş.O.), cum ar fi întrebuinţarea limbii, acte de imaginaţie, fantasme etc, iar pentru Vasiliu (1990: 40) ele reprezintă "stări ale universului de discurs, în raport cu diverse 'puncte de referinţă' de natură spaţială, temporală sau de altă natură". O lume posibilă este, prin urmare, o lume "stipulată" şi specificată prin "condiţii descriptive" pe care i ie atribuim noi, cum susţin Moeschler şi Reboul (1999 [1994]) într-un comentariu despre Kripke. David Lewis (1979 [1973]) exprimă o poziţie similară, în concepţia sa lumile posibile reflectînd modul în care
66
vorbitorii folosesc limba pentru alte scopuri decît descrierea lumii propriu-zise, ei ipostaziind situaţii alternative, contrafactuale, diferite de realitate, "moduri posibile ale lumii" (t.n., Ş.O.), după cum ilustrează şi următorul exemplu:
(5) Dacă ar fi cald, ar fi mult mai bine.
O asemenea stare de lucruri nu este reală, ea este o lume posibilă, ideea fiind că o lume în care este cald este ireală, fapt exprimat de modul condiţional, care susţine distanţarea de realitate şi instituie situaţii contrafactuale. Condiţiile de adevăr nu sînt însă nicidecum irelevante într-un asemenea caz, susţine Lewis (ibid.), motiv pentru care este nepotrivit să catalogăm o construcţie condiţională ca fiind pur şi simplu "ireală" şi, în consecinţă, neadevărată (vezi şi supra, cap. 3), iar această ipoteză îşi găseşte sprijin în ideea că o stare de lucruri sau un eveniment ce s-ar fi putut produce s-a produs de fapt într-o lume posibilă diferită. In consecinţă, (5) ne spune că există o altă lume posibilă în care este

cald şi este mult mai bine, problema constînd însă în aceea că în lumea în care existăm nu este cald şi nu ne simţim excelent chiar din această cauză. Valoarea de adevăr a unei construcţii *contrafactuale* poate fi aşadar stabilită prin contemplarea unei lumi posibile sau a unui set de lumi în care antecedentul ("Dacă ar fi cald", în [5]) este adevărat: lumile în care este cald.

Alături de construcţiile condiţionale, lumile posibile pot fi stipulate şi prin alte categorii de *expresii __creatoare de lumi,*.cum ar fi *verbele modale, verbele de-imaginaţie, de dorinţă* sau *de atitudine propoziţională* (vezi infra, cap. 5).

Chiar dacă demersul descris mai sus (vezi analiza lui [5]) nu poate fi aplicat cu aceleaşi şanse de

67

izbîndă în cazul tuturor construcţiilor contrafactuale, întrucît consecinţele sînt uneori indezirabile (vezi [6]), el permite, totuşi, captarea într-o manieră nontrivială a condiţiilor de adevăr ale propoziţiilor condiţionale.

(6) Dacă ar fi cald, cîinii ar umbla cu colaci în coadă.

Aplicînd sugestiile prezentate, (6) ar fi adevărat într-o lume în care este cald, deci în care antecedentul este adevărat. Rezultatul frizează absurdul, dar de aici nu rezultă, subliniază Chapman (2000: 98), că fundamentele concepţiei lewisiene trebuie respinse ca fiind greşite. Dimpotrivă, demersul său se dovedeşte fecund şi flexibil, fiind capabil să prevină asemenea judecăţi absurde sau exagerări rizibile.

Cum procedează însă Lewis pentru a explica raţionamentul greşit pe care se bazează o interpretare eronată de genul celei ilustrate? El introduce un reper care trebuie avut în vedere în evaluarea semantică a enunţurilor, anume diferenţa faţă de lumea reală: o construcţie condiţională contrafactuală de genul "dacă *p* atunci *q"* este adevărată dacă şi numai dacă o lume în care este cazul că *p* şi *q* este mai apropiată de lumea reală decît orice altă lume în care este cazul că *p* şi -[1] *q.* în acest sens, lui (2) i se poate atribui o valoare de adevăr, deoarece o lume în care Ion studiază şi promovează examenul este mult mai apropiată de lumea reală decît o lume în care el nu reuşeşte la examen. în schimb, o lume în care este caid şi cîinii umblă din acest motiv cu colaci în coadă este mai puţin apropiată de lumea reală decît o lume în care este cald şi cîinii nu umblă cu colaci în coadă, fapt care explică caracterul absurd şi neadevărul lui (6).

Modul acesta de a privi lucrurile atrage atenţia asupra unor aspecte mai complicate, mai puţin ştiute ale

problemei lumilor posibile, cum ar fi relativa apropiere dintre lumi sau gradul de "accesibilitate" a acestora, pentru determinarea căruia au fost elaborate criterii sofisticate. Noţiunea de *accesibilitate* trimite, la rîndul său, la aceea de *consistenţă logică a lumilor posibile* (vezi Plantinga 1974; Curri'e 1990; Lewis 1979 [1973]; Eco 1990), acestea conţinînd numai şi numai stări de lucruri care nu violează legile logicii, aspect fundamental ce modelează gîndirea noastră despre asemenea lumi. în acest sens, lumile posibile sînt similare cu lumea reală (ea însăşi fiind o lume posibilă - vezi Chapman 2000), conţinînd însă unele evenimente diferite, dar posibile, sau fiind populate de mulţimi de indivizi în anumite privinţe diferiţi decît cei existenţi în lumea reală. Astfel stînd lucrurile, în alte lumi scaunele sau băncile dintr-o sală de curs ar putea fi aranjate diferit decît în lumea reală, Constantinopolul ar fi rămas necucerit de turci, Napoleon ar fi ieşit învingător la Waterloo, Prinţul Charles ar avea un frate geamăn etc. Mergînd mai departe, există lumi posibile similare cu lumea reală, în care singura diferenţă ar consta în aceea că pămîntul ar avea doi sateliţi naturali sau nu ar avea nici unul (în lumea reală el are un singur satelit: luna); acest fapt ar atrage după sine o serie de alte diferenţe, cum ar fi intensitatea şi ritmicitatea fluxului, care ar varia în funcţie de numărul de sateliţi (vezi Kuhn 1989), dar nu şi a legilor fizicii, care ar fi nemodificate. Putem contempla chiar şi lumi mai distante, cum ar fi acelea în care nu există decît o singură planetă (pămîntul) sau în care pînă şi legile naturii diferă - concesie extremă făcută de Kuhn (1989) şi Lewis (1979 [1973]) - , dar, în conformitate cu ultimul cercetător (ibid.), nu există lumi —în care logica şi .„aritmetica, „să fie diferite de logica şi aritmetica din lumea reală. în consecinţă, nu putem vorbi de lumi populate de obiecte cu proprităţi contradictorii, cum ar fi cercuri pătrate, sau în care să fie cazul că *p* şi să nu fie cazul că *p,* adică un eveniment să aibă loc şi

69

totodată să nu aibă loc. Condiţia consistenţei logice ar fi, deci, esenţială, întrucît semantica lumilor posibile se preocupă de ceea ce este posibil, şi numai tangenţial, prin excludere, de ceea ce este imposibil. In acest sens, în cazurile menţionate anterior, ar fi vorba de veritabile "lumi imposibile sau eratice" (Pavel 1986: 49), extremă în care conceptul de lume devine inoperant, îşi pierde pur şi simplu

semnificaţia, iar noi ne putem pune în mod justificat întrebarea dacă asemenea "entităţi" îndeplinesc criteriile minimale pentru a fi considerate lumi (Oare ce fel de lume este o "lume imposibilă"?).
Pe lîngă cerinţele consistenţei logice, lumile posibile trebuie să fie de asemenea *maximale* sau *complete,* adică să conţină tot ce există, după cum susţin, în prelungirea lui Leibnitz, cercetători contemporani precum Aîvin Plantinga (1974), Thomas' Pavel (1986), Umberto Eco (1990), Emmon Bach (1989) sau Gregory Currie (1990); aceştia identifică conceptul de *lume* cu acela de *univers.*
în fine, lumile posibile sînt şi trebuie să fie *determinate* sub raportul adevărului (ibid.), în sensul că orice propoziţie despre ele este fie adevărată, fie falsă. Cum am văzut deja, lumea reală este un exemplu de acest fel: ea este *completă, logic consistentă* şi *determinată* din unghiul adevărului, orice propoziţie despre ea (spre exemplu, "Pămîntul este plat") fiind sau adevărată sau falsă.
în conformitate cu Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 207), în pofida implicaţiilor metafizice profunde ale teoriei lumilor posibile sau a problemelor complexe cu care ea se confruntă, precum şi a controverselor cu privire la structura aparatului său formal (vezi, spre exemplu, atitudinea rezervată a lui Lycan [1979] şi reacţia vehementă a lui Quine [1953]), lumile posibile sînt extrem de utile pentru descrierea semnificaţiei, permiţînd rezultate nontriviale, interesante, cum ar fi

specificarea propoziţiilor logice ca "funcţii dinspre lumi înspre valori de adevăr" (t.n., Ş.O.) (vezi infra, cap. 5). Ele pot fi folosite de asemenea pentru a da seamă de discursul temporal, fie prin stipularea unei ordini în timp a lumilor ce compun setul, fie prin focalizarea asupra aceleiaşi lumi în momente temporale distincte (vezi comentariul exemplului [4]).

Cîteva probleme ale teoriei lumilor posibile

Identitatea în lumile posibile

Una dintre problemele fundamentale ale teoriei lumilor posibile, care a suscitat mereu interesul filosofilor, al logicienilor şi al lingviştilor, este *identitatea indivizilor* în lumile posibile ["transworld identity"] sau, cu alte cuvinte, dacă unul şi acelaşi individ este identic cu sine în diferite lumi posibile (vezi Lewis 1979 [1968]; Plantinga 1979 [1973]; Loux 1979; Kaplan 1979 [1978]; Rescher 1979 [1973]; Moeschler şi Reboul 1999 [1994]). Problema comportă atît aspecte logice, cît şi aspecte lingvistice. Următoarele propoziţii în limba engleză, preluate de la Bach (1989: 32), ilustrează o serie de fenomene interesante asociate cu noţiunea de identitate în diferite lumi posibile:

(7) If I had really been twins, I would have been a lot happier! [Dacă aş fi fost într-adevăr geamăn, aş fi fost cu mult mai fericit!] (K) If Emily Dickinson had been a man, she would probably not have been as great a poet. [Dacă Emily Dickinson ar fi fost bărbat, probabil că [ea] nu ar fi fost un poet aşa de mare.]

înţelegerea primei propoziţii presupune stabilirea unei identităţi între un individ din lumea reală (locutorul) şi doi indivizi dintr-o lume în care locutorul este geamăn şi este cu mult mai fericit[16]. în consecinţă, dacă avem în vedere ideea unei identităţi veritabile a indivizilor în mâT multe lumi posibile, atunci s-ar impune să explicăm modul în care o entitate este identică cu două entităţi, înţelegerea celei dea doua propoziţii, (8), presupune identificarea unui individ de sex feminin din lumea reală (Emily Dickinson) cu un individ de sex masculin dintr-o altă lume. Se poate oare. vorbi de identitate într-un asemenea caz? Este interesant de remarcat faptul că atît engleza cît şi româna folosesc, în pofida diferenţei de sex, pronumele feminin pentru designarea individului de sex masculin. O explicaţie ar consta în aceea că lumea reală ar fi gradual mai tare decît cea posibilă, imaginară[17].
în lumina acestui comentariu, problema identităţii în diferite lumi posibile nu este nicidecum trivială. Ea a provocat şi continuă să provoace pe cercetători, care au propus soluţii variate, reductibile la două clase distincte, în funcţie de asumarea sau respingerea noţiunii de identitate în diferite lumi posibile, în acest sens, constatăm o distincţie fundamentală între concepţiile lui Montague, Kripke, Plantinga, Rescher sau Hintikka, pe de o parte, şi Lewis, pe de altă parte.
La un pol se situează Lewis (1979 [1968]), promotorul unei concepţii excentrice, radicale în acest domeniu, care consideră că fiecare lume posibilă vine echipată cu setul său specific de indivizi, că lucrurile din lumi diferite nu sînt niciodată identice, că o entitate

[16] Să observăm că limba engleză foloseşte pluralul pentru referirea, în acest caz, la un singur individ ["twins"], în timp ce româna recurge la singular ["geamăn"], ceea ce indică o interesantă diferenţă de natură lingvistică, dar nu şi logică. Ideea ne-a fost sugerată de Liana Pop.

dintr-o lume nu se regăseşte, ci îşi are corespondentul ["counterpart"] în alte lumi. Relaţiei de

identitate Lewis îi substituie, deci, relaţia de corespondenţă ["counterpart relation"], care nu presupune identitatea, ci similaritatea. Aşadar, lucruri concrete, precum oameni, flăcări, clădiri, băltoace etc. ar exista numai într-o singură lume, nu în mai multe. Ele pot avea însă corespondenţi în alte lumi. In mod normal, susţine Lewis, o asemenea entitate va avea un singur corespondent într-o altă lume (în cazul discutat de noi: George W. Bush din lumea reală, în care el este preşedinte, şi George W. Bush dintr-o lume în care el pierde alegerile şi nu este preşedinte), dar este posibil să existe şi corespondenţi multipli (vezi [7], în care un individ din lumea reală are un frate geamăn într-o altă lume). Unele lucruri abstracte însă, cum ar fi numerele şi proprietăţile, care nu ocupă loc în timp şi spaţiu, nu aparţin nici unei lumi, ci au existenţă de sine stătătoare, fiind identice din perspectiva tuturor lumilor. In această concepţie ele sînt corespondenţii lor unici în toate lumile
(ibid.).

La polul opus se situează majoritatea celorlalţi cercetători, în frunte cu Kripke, care propun versiuni ale logicii modale ce dau seamă de existenţa aceluiaşi lucru în mai multe lumi şi operează, aşadar, cu noţiunea de identitate în diferite lumi posibile. Dincolo de aspectele care separă diversele conceptualizări, cercetătorii pun accent pe distincţia dintre proprietăţile *esenţiale* ale obiectelor, pe care se sprijină identitatea, şi proprietăţile lor *contingente,* responsabile de "stadiul" specific al entităţilor, dat de cadrul de referinţă considerat (Kaplan -1979 [1978]). Remarcăm în acest sens şi noţiunea interesantă de "superentitate" propusă de Kaplan (ibid.), constînd în acele "transworld heir lines" care străbat mai multe cadre de referinţă şi asigura identitatea lucmrilor în mai multe lumi. în conceptualizările de acest gen, doar

unele proprietăţi ale obiectelor sînt esenţiale, iar "un obiect *x* are proprietatea *P* în mod contingent numai dacă există o stare de lucruri *S* astfel încît *x* nu ar avea proprietatea *P* dacă nu ar exista *S″* (Loux 1979: 165; t.n., Ş.O.), fapt care implică ideea că unul şi acelaşi obiect există în mai multe lumi posibile. Obiecţiile lui Lewis sau ale altor filosofi şi logicieni la o asemenea teză nu pot fi, totuşi, complet ignorate, deoarece problema prezintă o complexitate deconcertantă. Respingerea tezei ar echivala însă cu accreditarea ideii că un lucru există numai şi numai într-o singură lume posibilă, alternativă care, la rîndul său, implică asumpţia că fiecare proprietate a oricărui obiect este esenţială. Un caz particular de identitate în diferite lumi îl reprezintă *identitatea în toate lumile posibile,* care, deşi nu este o chestiune lingvistică, permite totuşi operarea unei distincţii între categoriile de expresii referenţiale, în sensul că anumite expresii desemnează acelaşi individ în toate lumile posibile, în timp ce altele desemnează indivizi diferiţi în diferite lumi posibile. Kripke le numeşte pe primele *designatori rigizi,* iar pe celelalte *designatori nonrigizi* sau *accidentali* (vezi şi Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 155). Cazul cel mai tipic de designatori rigizi sînt *numele proprii,* care, în concepţia filosofului american, sînt semantic nestructurate şi au referinţă directă, nemediată de vreun sens sau de vreun alt conţinut descriptiv. Descripţiile definite, în schimb, sînt designatori nonrigizi. . . ■ ■

Kripke despre numele proprii ,

Pentru înţelegerea corectă a acestei distincţii, cît şi pentru elucidarea naturii categoriilor de termeni referenţiali cu care ea operează, vom prezenta în continuare, foarte succint şi nepretenţios, concepţia kripkeană despre numele proprii şi despre relaţia lor cu descripţiile

definite. În acest scop, vom începe cu un exemplu dat de Kripke însuşi (1972): Cristofor Columb este de regulă identificat cu primul european care debarcă pe ţărmul american, dar este foarte probabil ca vikingii să fi descoperit America cu mult înaintea sa. Aceia care asociază însă descripţia "descoperitorul Americii" cu Columb nu folosesc termenul "Columb" pentru a se referi la "un anumit individ de provenienţă nordică", ci la figura istorică numită Columb. Ei au desigur convingeri greşite despre acesta, dar asemenea convingeri nu modifică denotaţia numelui propriu, care se referă direct, nemediat, la purtătorul său. Numele proprii sînt, în consecinţă, designatori rigizi, întrucît semnifică şi în absenţa vreunui sens sau conţinut descriptiv. Ele sînt pur şi simplu ataşate indivizilor în cadrul unor ceremonii, printr-un botez iniţial, iar legăturile astfel stabilite se propagă din aproape în aproape, membrii comunităţii păstrîndu-le în procesul de utilizare a numelor. Odată ce unui individ i se ataşează însă un nume, conexiunea numelui cu referentul pare să devină necesară, nefiind o consecinţă a proprietăţilor individului şi menţinîndu-se nemodificată chiar în cazul unei istorii diferite a vieţii acestuia. In cazuri problematice, comunitatea lingvistică poate recurge la experţi pentru a determina identitatea unui anumit individ, aceştia putînd fi fie părinţii, spre exemplu, fie alte persoane apropiate

sau reprezentanţi ai autorităţilor. Teoretic vorbind, ne putem imagina un veritabil "lanţ al comunicării", "un lanţ cauzal", prin care legătura dintre un nume şi un anumit individ poate fi urmărită pînă la actul originar de botez şi poate fi verificată. Astfel Kripke formulează *teoria cauzală a numelor proprii,* pe care o dezvoltă apoi, alături alţi cercetători (spre exemplu, Putnam 1975), în *teoria cauzală a referinţei,* prin extinderea explicaţiei cauzale şi a lanţului cauzal şi la alte categorii de expresii lingvistice.

75

În conformitate cu teoria în discuţie, numele propriu se referă aşadar direct, nemediat prin fascicole de descripţii, la purtătorul său, fiind un designator rigid care desemnează acelaşi obiect în toate lumile posibile; natura legăturii sale cu obiectul este "cauzală", ea presupunînd un botez iniţial prin care numele este atribuit obiectului, iar ceea ce contează pentru vorbitori în utilizarea eficientă a numelor este tocmai asocierea astfel stabilită, care se propagă în cadrul comunităţii lingvistice din aproape în aproape[18].

[18] În afara teoriei lui Kripke - care se înscrie într-o tradiţie mai veche, inaugurată de John Stuart Mill, motiv pentru care poartă şi denumirea de teoria Mill-Kripke (vezi Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 153) -, există şi teorii în conformitate cu care numele proprii au nu numai referinţă, ci şi conţinut descriptiv, deci au sens sau semnificaţie, cea mai cunoscută fiind teoria Frege-Russell (ibid.; vezi şi Chapman 2000: 27-34). în concepţia filosofului britanic, spre exemplu, un nume precum *Walter Scott* poate funcţiona ca un nume propriu obişnuit, ca un simplu simbol neanalizabil în părţi componente, ce desemnează direct individul "Walter Scott". Individul în discuţie poate fi specificat însă şi prin descripţia definită *autorul lui Waverley,* a cărei semnificaţie depinde de semnificaţiile distincte ale constituenţilor. Descripţiile definite nu se referă însă la un anumit individ, ci mai degrabă îl descriu pe acesta, iar numele proprii funcţionează în majoritatea cazurilor, susţine Russell, sub forma unor asemenea *fascicole de descripţii* ["abbreviated descriptions"]; excepţiile sînt reprezentate de situaţiile în care utilizatorul unui nume propriu este în contact direct, senzorial cu persoana desemnată, caz în care este vorba de o expresie cu referinţă nemediată. Problema principală cu care se confruntă o asemenea abordare constă în faptul semnalat şi de Kripke că asemenea descripţii nu oferă întotdeauna garanţii sigure pentru identificarea referentului. în acest sens, ne putem imagina un scenariu în care un cercetător descoperă un document ţinut ascuns multă vreme ce atestă că adevăratul autor al romanului *Waverly* nu este Scott, ci aicineva (vezi şi comentariul despre Columb), fapt care nu înseamnă însă că Scott este acea altă persoană sau, cu alte cuvinte, că "Walter Scott nu este Walter Scott" .

76

Alte categorii de designatori rigizi

Noţiunea de designatpr rigid a fost extinsă şi la alte categorii de expresii lingvisitce, cum ar fi numele de *specii naturale {tigru, balenă* etc.) sau *substanţe* ["natural kinds"] *{apă* etc), mai întîi de Kripke însuşi, iar apoi de Putnam (1975). Semantica acestor expresii are o serie de aspecte în comun cu semantica numelor proprii, în sensul că, pe de o parte, şi ele sînt designatori rigizi, iar pe de altă parte, li se poate aplica teoria lanţului cauzal (deşi în acest caz explicaţia este mai complicată). Astfel, în toate lumile posibile, un termen generic precum *tigru* desemnează aceeaşi clasă de obiecte, definită de către biologi pe baza ADN-ului specific, diferit de acela al pisicilor, spre exemplu, tot aşa cum substantivul *apă* identifică aceeaşi substanţă, definită prin formula H_2O. în consecinţă, în toate lumile posibile în care există tigri, aceştia vor avea acelaşi ADN, şi în toate lumile posibile în care există apă, aceasta va avea aceeaşi compoziţie chimică (vezi şi comentariul lui Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 156); aceasta înseamnă că un animal cu aspect de tigru, dar cu un ADN diferit de acela al tigrilor, nu este tigru, iar o substanţă de pe planeta geamănă Pămînt ["Twin Earth"], imaginată de Puttnam (1975), care arată exact ca apa, îndeplineşte funcţiile acesteia şi are denumirea de *apă* pentru locuitorii planetei în discuţie, dar are formula XYZ *{nu* H_2O), nu este apă, ci altceva. Asemenea formule, nişte veritabile "enunţuri ecuaţionale teoretice" (Moeschîer şi Reboul ibid.), sînt accesibile mai degrabă experţilor, cărora le revine sarcina de a fixa o semnificaţie sau intensiune, şi mai puţin - vorbitorilor obişnuiţi ai unei limbi; pentru aceştia fixarea referentului se face, în această concepţie, printr-un act de botez iniţial, de regulă pe baza unor relaţii factuale cu lumea, în esenţă similare pentru membrii unei comunităţi lingvistice date, şi nu pe baza sistemului lor de cunoştinţe

: **77**

explicite. Remarcăm şi de data aceasta, ca şi în cazul numelor proprii, prezenţa unei importante componente indexicale - ostensiunea (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 85) -, care constă în indicarea obiectului-relevant simultan cu rostirea enunţului prin care se stabileşte referinţa ("Tigrii sînt animale de acest tip", spre exemplu); aceasta din urmă este înţeleasă ca relaţie cauzală directă între cuvinte şi obiecte sau clase de obiecte, care se propagă apoi în cadrul comunităţii lingvistice din aproape în aproape. Sensul sau intensiunea ar conta deci mai puţin în procesul de fixare a referinţei acestor categorii de termeni[19], iar pentru masa vorbitorilor (vorbitorii nonexperţi) fenomenul s-ar reduce la nişte descripţii ce vizează proprietăţi de regulă contingente, aşa cum ilustrează şi exemplul

următor:

(9) Tigrul este un animal patruped cu blana vărgată.

Descripţia din acest enunţ conţine proprietăţi esenţiale ale tigrilor, dar ea nu captează, totuşi, sensul termenului *tigru,* deoarece există, printre altele, şi tigrii albi.

Descripţii definite şi nume ficţionale

Pe de altă parte însă, *descripţiile definite* şi numele de *entităţi ficţionale* sînt designatori nonrigizi, întrucît ele pot desemna lucruri diferite în lumi diferite. în acest sens, descripţia definită *preşedintele Statelor Unite ale Americii* are o manifestare discontinuă, referindu-se, spre exemplu, la George W. Bush în lumea reală în momentul actual, la Bill Clinton în lumea reală în intervalul

[19] Vezi, spre exemplu, cazul termenului "balenă". Deşi în trecut lumea asimila balenele peştilor iar astăzi ştim că ele sînt mamifere, fiinţele la care se refereau predecesorii noştri prin "balenă" sînt identice cu acelea despre care vorbim şi noi atunci cînd utilizăm cuvîntul.

1992-2000, sau la Al Gore într-o lume posibilă în care în urma renumărării voturilor acesta ar fi cîştigat alegerile. Un lucru similar se' poate afirma şi despre numele de entităţi ficţionale, care desemnează obiecte nonexistente, cum ar fi specii, persoane umane, locuri imaginare. In cazul numelor de specii, problema este mai clară, după cum ilustrează termenul *unicorn,* care nu are corespondent în lumea reală. Un asemenea termen este un designator nonrigid, întrucît se asociază cu descripţii diferite în lumi diferite, desemnînd o fiinţă imaginară, aşadar lipsită de ADN, cu coadă de leu în unele lumi şi cu coadă de cal în altele. Problema se complică însă în cazul *numelor ficţionale*[20]*,* cum ar fi Don Quijote, Sherlock Holmes, Hamlet, Valhalla, care denotă personaje fictive din opere literare sau locuri imaginare. într-o accepţie mai largă, nu foarte precisă, numele ficţionale denotă indivizi inexistenţi în lumea reală, neidentificabili aşadar pe cale ostensibilă, al căror statut este chiar din acest motiv foarte neclar. Desigur, numele ficţionale au trăsături comune cu numele proprii, fiind expresii nestructurate, şi funcţionînd asemenea acestora prin faptul că denotă presupuse persoane sau entităţi din lumi compatibile cu textele literare. Există însă lucrări numeroase dedicate acestor expresii (vezi, pentru această problemă, capitolul "The Characters of Fiction" din cartea lui Currie 1990) care subliniază, alături de natura lor extrem de complexă, *diferenţele* faţă de numele proprii. In conformitate cu influenta tradiţie russelliană, fundamentală pentru gîndirea analitică contemporană, o problemă principală a numelor ficţionale derivă din apartenenţa lor la clasa *termenilor singulari* ["singular

[20] Dat fiind că semantica numelor proprii diferă în mai multe privinţe de semantica numelor care denotă personaje literare, unii autori, cum ar fi Currie (1990), utilizează termenul de "nume ficţionale" pentru acestea din urmă.

terms"], a căror semnificaţie este condiţionată de existenţa referinţei. în acest sens, pentru ca un enunţ cu un termen singular să fie inteligibil, acesta din urmă trebuie să aibă referinţă. în caz contrar, dacă termenului singular îi lipseşte referinţa, cum se întîmplă cu numele fîcţionale, a căror denotaţie este vidă, atunci enunţul nu are sens, el nu exprimă nici o propoziţie logică şi, în consecinţă, este ininteligibil. Spre exemplu, în următorul enunţ selectat de noi din nuvela "To Room Nineteen" ["Camera 19"] de Doris Lessing şi tradus apoi în limba română, referinţa numelui ficţional "Susan Rawlings" este vidă, motiv pentru care enunţul în discuţie nu are conţinut propoziţionaî, în această concepţie.

(10) Susan Rawlings avea patru copii.

Dacă însă o altă lume, anume o lume a acestei povestiri, ar fi reală, atunci enunţul lui Doris Lessing ar exprima o propoziţie veritabilă, adevărată în lumile în care individul cu numele "Susan Rawlings" are patru copii, dar falsă în alte lumi. "Susan Rawlings" ar fi de data aceasta un nume propriu, un designator rigid, care ar trimite la Susan Rawlings în toate lumile în care are denotaţie. Identificarea referinţei numelui propriu este deci esenţială pentru înţelegerea enunţului, pentru stabilirea semnificaţiei; în caz contrar se pierde sau se diluează întregul conţinut asertat. în nuvela sa Doris Lessing nu ne invită însă, prin numele "Susan Rawlings", să *identificăm un anumit individ* la care se referă enunţul. De fapt, enunţul este produsul unui *act de fictionalizare* ["fiction-making"] prin care autoarea ne invită să adoptăm o atitudine de *implicare imaginativă* ["make-belief] faţă de conţinutul exprimat; în consecinţă, un asemenea individ pur şi simplu nu există. Cum este oare totuşi posibil atunci ca enunţul să facă sens, să fie

inteligibil? Currie (1990) propune o explicaţie în conformitate cu care numele fîcţionale sînt *designatori nonrigizi,* care funcţionează asemenea unei *variabile,* cum ar fi *cineva,* legate de

cuantificatorul existenţial, într-o adaptare nepretenţioasă a sugestiilor cercetătorului neozeelandez la exemplul nostru, lucrurile s-ar prezenta după cum urmează. Există mai multe lumi compatibile cu povestirea căreia îi aparţine enunţul, în funcţie de golurile din text sau de lucrurile asupra cărora textul nu se pronunţă (cu alte cuvinte, nuvela în discuţie descrie mai multe lumi). în fiecare din aceste lumi ale ficţiunii există, la rîndul său, cineva care întruneşte exact toate proprietăţile atribuite de textul explicit lui Susan Rawlings şi înfăptuieşte exact toate activităţile puse pe seama ei, cineva care poartă numele "Susan Rawlings" şi are. printre altele, patru copii, locuieşte în Londra etc. Acel cineva diferă însă de la o lume la alta, "Susan Rawlings" designînd, spre exemplu, un individ *x* într-o lume *wl,* compatibilă cu povestirea, un individ *y,* într-o lume *w2,* un individ diferit, *z,* într-o lume *w3* etc. în consecinţă, noi putem înţelege povestirea (în cazul de faţă, enunţul) fără a fi necesar să *identificăm* un anumit individ la care se referă "Susan Rawlings", ci presupunînd numai că există *cineva* care are atributele lui Susan Rawlings şi desfăşoară activităţile descrise, înţelegerea povestirii şi nu identificarea vreunui referent permite, aşadar, înţelegerea expresiei "Susan Rawlings", deoarece noi procesăm enunţul ficţional în maniera în care procesăm propoziţia "Cineva are patru copii", şi anume fără a ne întreba exact despre cine este vorba. Un asemenea fenomen apropie funcţionarea unei expresii precum "Susan Rawlings" din enunţul ficţional de comportamentul unei variabile, şi permite interpretarea numelor ficţionale ca variabile legate de cuantificatorul

existenţial[21]. Astfel stînd lucrurile, (10) ne spune că în nuvela "To Room Nineteen" există o persoană al cărei nume este "Susan Rawlings", care are patru copii. Să observăm din nou că, fiind vorba de un individ nonexistent în lumea reală, ci doar în alte lumi, identificarea lui este imposibilă şi, în consecinţă, în lumi diferite ale povestirii vom avea persoane diferite *(x, y, z,* în funcţie de lumea selectată), tot aşa cum, invocînd un exemplu comentat de Currie (1990: 167), numărul de copii ai lui Lady Macbeth, nefiind specificat în mod explicit în textul piesei, va fi diferit în lumile diferite atribuite acesteia.

O asemenea abordare a numelor ficţionale este, în esenţă, descriptivistă, în sensul că, în utilizarea lor în discursul ficţional, semnificaţia lor este dată de suma descrierilor cu care ele se asociază. Numele ficţionale sînt, aşadar, *designatori nonrigizi* în această concepţie.

Problema numelor ficţionale poate fi pusă însă nu numai din perspectiva *utilizării lor de către autor,* ale cărui enunţuri *produc ficţiunea,* ci şi din perspectiva *uzului lor metaficţional,* atunci cînd discutăm despre operele ficţionale. în acest sens, putem rosti, spre exemplu, următorul enunţ în legătura cu nuvela "To Room Nineteen":

(11) Susan Rawlings avea patru copii.

într-o asemenea întrebuinţare, (11) este o aserţiune, deoarece vorbitorul intenţionează să comunice interlocutorului un lucru despre care are convingerea că este adevărat, anume că în nuvela în discuţie Susan Rawlings are patru copii. în acest caz, un nume ficţionaî,

[21] Nu ne vom ocupa, în această scurtă şi nepretenţioasă prezentare, de detaliile implicate în demonstraţia acestei probleme (vezi Currie 1990: 150-155).

"Susan Rawlings" în exemplul nostru, funcţionează ca un *fascicol de descripţii definite* ["abbreviated definite description"], argumentează Currie. El rămîne însă în continuare un designator nonrigid, întrucît diferiţi cititori pot avea în vedere descripţii diferite atunci cînd utilizează acest nume. Pentru unii "Susan Rawîings" poate fi "o mamă a patru copii şi o soţie care face depresie pentru că renunţă la profesie pentru familie şi îngrijirea copiilor, şi care în final se sinucide cu gaz în camera unui hotel" sau, pentru alţii "o femeie anormală, suferindă de schizofrenie, care se sinucide". Exemplele pot fi numeroase. Desigur, pentru un cititor ideal, descripţiile converg înspre o interpretare adecvată a nuvelei, în conformitate cu presupusele intenţii ale autoarei.

Există însă o probiemă la o asemenea conceptualizare a numelor ficţionale, semnalată de Kripke (1972), care, în consens cu abordarea sa nondescriptivistă, observă că dacă aceste nume sînt fascicole de descripţii, atunci s-ar putea întîmpla ca, în mod accidental, ele să aibă referinţă. El propune un scenariu conform căruia Connan Doyle, creatorul lui Sherlock Holmes, nu ştie că în realitate există o persoană căreia i se aplică toate descripţiile din textul ficţional: arată exact ca Holmes, înfăptuieşte exact acţiunile puse pe seama lui Holmes etc. Or, aceasta ne-ar putea îndemna să credem că descripţiile din textul lui Doyle sînt despre persoana din realitate. Mai mult decît atît, persoana în discuţie ar fi Holmes, consecinţă indezirabilă a teoriei descriptiviste. Chiar dacă posibilitatea unei

asemenea coincidenţe este practic nulă, observaţia lui Kripke este, totuşi, pertinentă şi trebuie privită cu atenţie. Currie supune unei analize minuţioase problema semnalată şi îi caută o rezolvare, pe de o parte, prin conectarea indivizilor la textele de care aparţin şi, pe de altă parte, prin individualizarea textelor. După opinia sa, Doyle scrie
83
un text, *Ti,* în care descrie păţaniile şi activităţile lui Holmes într-o lume a ficţiunii, neavînd nici o cunoştinţă despre existenţa vreunui Holmes în lumea reală; textul său nu poate fi, deci, despre acest Holmes. Despre celălalt Holmes (ceî din lumea reală) se poate scrie de asemenea un text, T_2, lexical identic cu cel al Iui Doyîe, dar produs de altcineva, cu intenţii diferite. Fiind rezultate ale unor acte comunicative distincte, cele două texte descriu indivizi diferiţi, conchide Currie. Observaţia lui Kripke nu invalidează, aşadar, teoria descriptivistă a numelor ficţionale. In caz contrar, ar trebui să admitem că povestirea lui Doyle ar fi adevărată despre Holmes din lumea reală în condiţiile în care ea nu se referă la acesta.
Nu toate numele din operele literare sînt însă ficţionale. In acest sens, remarcăm ocurenţa în ficţiuni a unor nume precum Napoleon, Ştefan cel Mare etc, veritabile *nume proprii* care funcţionează asemenea designatorilor rigizi, avînd referinţă şi identificînd indivizi particulari care transgresează frontiera dintre realitate şi ficţiune. înţelegerea povestirilor ce conţin nume proprii vine de la sine, odată ce referinţa numelor este fixată sau, cu alte cuvinte, odată ce sînt identificate persoanele reale purtătoare ale numelor, moment din care enunţurile constitutive ale acestora exprimă nişte veritabile propoziţii logice. Totuşi, aceste enunţuri (ficţionale) nu sînt aserţiuni pentru că ele sînt produsul unor acte de ficţionalizare prin care autorul caută să îl implice imaginativ pe cititor. Cu alte cuvinte, povestirea este despre o persoană reală, fără însă a fi adevărată despre această persoană, cum este cazul cu Napoleon din *Război şi pace* (comentat de Currie) ale cănii activităţi descrise în roman este posibil să nu fi avut corespondent în realitate.
84

Statutul ontologic al lumilor posibile

O altă problemă controversată în cadrul teoriei lumilor posibile priveşte statutul ontologic al acestor lumi şi, implicit, al obiectelor pe care ele le conţin. O poziţie influentă este exprimată, în acest sens, de Lewis, adept al *realismului modal,* în conformitate cu care lumea noastră este doar una dintre lumile posibile, celelalte lumi nefiind diferite nici prin natura lor, nici prin modul lor de existenţă. Susţinător al unui *actualism* radical, filosoful american crede în existenţa lucrurilor nonactuale, posibile, şi propune chiar doi cuantificatori existenţiali, unul cu domeniu nelimitat ["unrestricted"], sub incidenţa căruia cad toate obiectele posibile, fie existente, fie nonexistente, şi un altul cu domeniu limitat ["restricted"], care se aplică lumii reale şi lucrurilor pe care aceasta le conţine. Termenul "actual" are, în concepţia sa, o natură indexicală, referinţa acestuia depinzînd de circumstanţele sau de lumea în care se produce enunţul, actualitatea fiind aşadar un lucru relativ: atunci cînd spunem că o lume este actuală "nu atribuim lumii respective un statut ontologic special; o identificăm doar ca lumea în care se produce enunţul" (Lewis, apud Loux 1979: 46; t.n., Ş.O.). La fel se pune problema şi în cazul obiectelor, a căror actualitate, definită în termeni indexicali, este o proprietate determinată de relaţia dintre obiect şi enunţ, un obiect fiind actual atunci cînd se află în lumea în care se rosteşte enunţul. Toate lumile posibile sînt, în consecinţă, la fel de reale, şi toate obiectele care le populează la fel de existente în această concepţie radicală, străbătută de un "posibilism extrem" (ibid.).
Poziţia radicală a lui Lewis a generat o serie de reacţii, dar ea şi-a dovedit fecunditatea în abordarea din perspectiva lumilor posibile a discursului ficţional (vezi Currie 1990; Ryan 1991; Oltean 1997), care se referă la obiecte nonexistente situate în lumi imaginare, construite
85
prin intermediul limbajului. Asemenea lumi nu pot fi reale pentru noi, deoarece nu noi sîntem aceia care vorbim în cadrul lor, ci personajele; ele sînt însă reale pentru personaje - locuitorii lor -, explicaţie care satisface intuiţia noastră că lumea ficţională este, dintr-un alt punct de vedere, reală, că ea actualizează posibilităţi neactualizate.
O reacţie la posibilismul extrem al lui Lewis vine din partea lui Rescher (1979), într-un articol despre statutul ontologic al obiectelor reale şi al obiectelor posibile. în concepţia filosofului american, doar lucrurile şi stările de lucruri reale există cu adevărat, posibilităţile neactualizate existînd numai ca obiecte ale anumitor procese intelectuale, ele fiind dependente de actele mentale. Rescher vorbeşte de *dualism* în cazul existenţei actuale, distingînd lucrurile sau stările de lucruri existente, pe de o parte, şi

gîndurile sau actele mentale despre lucruri sau stările de lucruri, pe de altă parte. în cazul posibilităţilor neactualizate, situaţia ontologică are o natură *monistă,* deoarece entităţile în discuţie nu există cu adevărat, ci sînt complemente ale unor procese mentale, fiind presupuse, imaginate etc, iar înlăturarea actului mental prin care ele sînt concepute atrage după sine dispariţia lor, fapt care nu se întîmplă însă în celălalt caz. în plus, Rescher invocă incompleteţea descriptivă a lucrurilor posibile, trăsătură prin care ele diferă de lucrurile ce există în mod actual. în acest sens, cu privire la un lucru *x* existent în realitate, fie "f(x)", fie "-f(jc)" este adevărat; cu alte cuvinte, obiectul *x* sau are, sau nu are o anumită proprietate, indiferent de proprietatea despre care este vorba. Situaţia este însă diferită în cazul lucrurilor posibile nonexistente, individualizarea lor realizîndu-se prin caracterizări incomplete sub raport descriptiv; iar această incompleteţe descriptivă le distinge în mod radical de lucrurile existente în mod real (vezi, în
86
acest sens, şi discuţia despre entităţile ficţionale, care sînt, de cele mai multe ori, fascicole de descripţii). Concluzia lui Rescher este că posibilităţile ipotetice neactualizate sau lucrurile posibile nonexistente nu există în lumea realităţii obiective.

Lumi posibile şi tipuri de propoziţii

Să luăm acum următoarele enunţuri:

(12) Dacă a fost asasinată, este moartă.
(13) Un burlac este un bărbat necăsătorit.
(14) Pădurea a înverzit.

Exemplele (12) şi (13) poartă numele de propoziţii *analitice* pentru că sînt adevărate în virtutea structurii lor lingvistice sau a sensului cuvintelor care le compun, un simplu proces de analiză fiind suficient pentru evaluarea lor. Asemenea propoziţii sînt adevărate în toate lumile posibile, motiv pentru care, după Kripke (1972), ele sînt *în mod necesar adevărate,* iar cunoaşterea adevărului lor este *a priori,* ea precedînd experienţa sau fiind independentă de aceasta. Un alt exemplu de enunţ adevărat în mod necesar şi *a priori* este (15), care poartă însă marca *trivialităţii* (vezi Moeschler şi Reboul 1999: 152), neaducînd nici o informaţie.

(15) Luceafărul de seară este luceafărul de seară.

Propoziţia (14) este în schimb *sintetică,* deoarece stabilirea adevărul efliu se poate face numai pe baza sensului elementelor "componente, ci presupune şi verificarea corespondenţei cu lumea.
87
Nu numai propoziţiile analitice pot fi însă adevărate *a priori,* ci şi unele propoziţii sintetice (în conformitate cu Immanuel Kant, apud Chapman 2000: 78), cu precădere acelea care privesc cunoaşterea de tip matematic. In acest sens, o propoziţie precum (16) este adevărată *a priori,* fiind consistentă cu judecăţile noastre matematice, proprietăţi ale minţii / creierului ["mind / brain"] (vezi Chomsky 1988). Analiza elementelor individuale din care este compus (16) nu poate dovedi însă adevărul său, deoarece nici în reprezentarea lui *şapte,* nici în aceea a lui *cinci,* nu gîndim numărul *doisprezece* sau, cu alte cuvinte, semnificaţia predicatului *doisprezece* nu este conţinută în semnificaţia lui *şapte plus cinci,* "doisprezece" fiind suma unei infinităţi de numere întregi: 1 + 11, 0 + 12, 11 + 1, -2 + 14, 6 + 6, -8 + 20 etc, el putînd fi gîndit în multe alte feluri. Propoziţia (16) nu este deci analitică, ci sintetică.

(16) Şapte plus cinci fac doisprezece. /

în consecinţă, propoziţiile (12), (13), (15) şi (16) sînt adevărate *în mod necesar* şi *a priori.*

După Kripke (vezi şi Moeschler şi Reboul 1999: 153), necesitatea unui enunţ poate fi însă şi *a posteriori,* caz în care ea depinde de ceea ce se cunoaşte din experienţă, lucru ilustrat de următoarele exemple:

(17) Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară.
(18) Ion Barbu este Dan Barbilian.

Dacă este adevărat că *Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară* şi că *Ion Barbu este Dan Barbilian,* atunci, ţinînd cont de sugestiile filosofului american, putem spune că (17) şi (18) sînt adevărate în toate lumile posibile şi, în consecinţă, *în mod necesar adevărate,* dar adevărul lor este *a posteriori,* identitatea dintre entităţile care le compun fiind obiectul unei descoperiri. Propoziţiile de acest tip sînt sintetice şi informative, iar adevărul lor este *verificabil* prin observaţie sau prin teste specifice. Un alt exemplu de enunţ necesar *a posteriori* este (19).

(19) Apa îngheaţă la zero grade celsius.

Se mai consideră că propoziţiile pot fi adevărate şi *în mod contingent* sau *accidental* dacă ele sînt adevărate numai în anumite lumi şi false în alte lumi. Asemenea propoziţii sînt sintetice şi au o pronunţată valoare informativă, fapt ilustrat de

(20) George W. Bush este preşedintele Statelor Unite ale Americii,

care este un enunţ adevărat în lumea noastră, dar nu în toate lumile posibile: există lumi în care George W. Bush nu a devenit preşedinte al S.U.A., deoarece el nu a cîştigat alegerile sau nu a candidat pentru această funcţie. Propoziţia (20) este, aşadar, în mod contingent adevărată. Mai există şi propoziţii *în mod necesar false,* dacă ele sînt false în toate lumile posibile. Un exemplu este (21):

(21) Luceafărul de dimineaţă nu este luceafărul de

seară.

Această propoziţie este falsă în toate lumile posibile, deci şi în lumea noastră, pentru că propoziţia: *Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară* este adevărată în lumea noastră şi în toate lumile posibile. In consecinţa, ea este *în mod necesar falsă.*

89

5. CONSTRUCŢII INTENSIONALE

În capitolul precedent am văzut că valoarea de adevăr a propoziţiilor nu poate fi întotdeauna specificată prin raportare la lumea reală, existînd propoziţii care reclamă o evaluare relativă la lumi posibile sau circumstanţe alternative, cum ar fi acele propoziţii care se referă la situaţii *trecute, ipotetice* sau *presupuse.* In scopuri ilustrative repetăm, mai jos, cîteva exemple;

(1) Ion era student.

(2) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.

(3) Ion crede că pâmîntul este plat.

Asemenea propoziţii cu verbe la timpul trecut sau viitor, la modul condiţional, cu verbe de atitudine prepoziţională *(a crede, a spune, a-şi imagina* etc), cu verbe modale, precum şi propoziţiile interogative, exclamative sau o serie de alte categorii de elemente lingvistice sînt cunoscute, în semantica formală, sub denumirea de *construcţii intensionale.*

Construcţiile intensionale au în comun faptul că denotaţia lor, valoarea de adevăr în cazul propoziţiilor, nu poate fi specificată decît prin considerarea unor circumstanţe alternative, contrafactuale sau lumi posibile în momente temporale distincte (vezi supra, cap. 4). Este relevant în acest sens (3), care, prin verbul de atitudine prepoziţională *a crede,* exprimă modul în care un individ pe nume Ion se raportează la o intensiune sau o propoziţie, în cazul nostru *[pământul este plat].*

90

Analiza unor asemenea construcţii presupune aprofundarea noţiunilor de *propoziţie, proprietate* sau *concept individual* propuse de Frege pentru diferitele tipuri de expresii lingvistice (vezi supra, cap. 1). Din punct de vedere semantic, o propoziţie divide situaţiile în două grupuri mari: acelea pe care le caracterizează adecvat (în care ea este adevărată) şi acelea pe care le caracterizează inadecvat (în care nu este adevărată). Modul acesta de a privi lucrurile sugerează că *propoziţia* se asociază în fiecare lume relevantă cu o valoare de adevăr (vezi Tabelul 1, după Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 208), că ea este *o funcţie dinspre lumi posibile înspre valori de adevăr,* adevărat în lumile în care este adevărată, fals în celelalte lumi (vezi Figura 1, ibid.). Un exemplu în acest sens poate fi edificator. Să presupunem că în procesul de evaluare a propoziţiei (4) contemplăm următoarele lumi relevante: *wl,* lumea reală, în care George W. Bush este preşedinte; *w3,* o lume în care George W. Bush pierde alegerile în toamna anului 2000 şi Al Gore cîştigă cu un număr mare de voturi; *w4,* o lume în care George W. Bush pierde alagerile în urma renumărării voturilor, iar Al Gore cîştigă la limită; *w5,* o lume în care Al Gore cîştigă alegerile, dar, datorită unui scandal, este silit să demisioneze, iar vicepreşedintele democrat preia funcţia de preşedinte; şi *w6,* o lume în care Al Gore cîştigă alegerile, dar este asasinat şi vicepreşedintele devine apoi preşedinte.

(4) Al Gore este preşedintele Statelor Unite ale Arnericii.

91

Tabelul 1

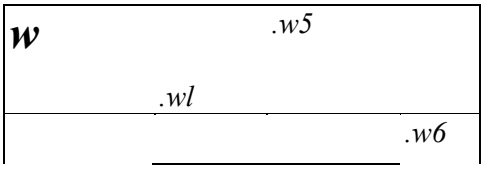

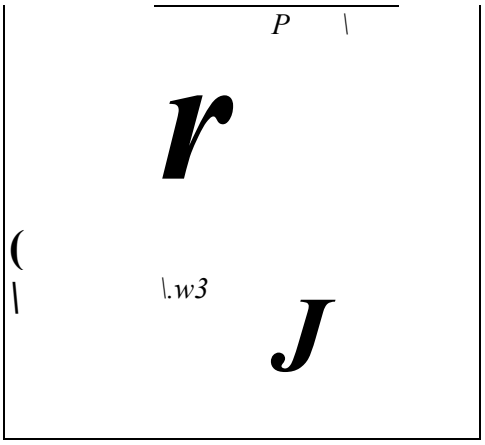

unde *W* este setul de lumi relevante, iar lumile încercuite, *w3 şi w4,* sînt acelea în care propoziţia *p* este adevărată. Tabelul surprinde un aspect interesant, anume că *o propoziţie este un set de lumi.*

p =

wl -> 0

w4

Figura 1

în mod similar, *proprietatea* fregeană asociată cu un *predicat* devine, în noua conceptualizare, *o funcţie dinspre lumi înspre mulţimi de indivizi* sau, cu alte cuvinte, un set compus din mulţimile de referenţi ai

predicatului în fiecare lume posibilă. Spre exemplu, aplicînd cadrul lumilor posibile la predicatul *fuge,* vom spune că sensul acestuia (ce înţelegem prin *a fugi,* proprietatea asociată cu predicatul selectat) este dat de aspectele ce definesc apartenenţa la setul de lucruri care fug în fiecare lume posibilă. La rîndul său, *conceptul individual* fregean asociat cu numele şi descripţiile definite devine *o funcţie dinspre lumi înspre indivizi,* transformîndu-se într-un set de referenţi: setul compus din indivizii identificaţi prin asemenea expresii în fiecare lume posibilă. Spre exemplu, sensul expresiei *preşedintele României* va fi dat de setul al cărui membru este individul care, în fiecare lume posibilă, deţine funcţia supremă în statul român: Ion Iliescu, Emil Constantinescu, Corneliu Vădim Tudor, Nicolae Ceauşescu etc. Constatăm, aşadar, că sensul, care are natura unui concept, dobîndeşte o accepţie mai precisă în cadrul semanticii lumilor posibile, devenind, pentru diferitele categorii de expresii lingvistice, un *set de referenţi* (Weisler şi Milekic 2000: 254; t.n., Ş.O.). în consecinţă, prin aplicarea lumilor posibile la cercetarea fenomenelor intensionale se păstrează caracterul în esenţă denotaţional al teoriei semantice, expresiilor lingvistice atrtibuindu-li-se extensiuni nu numai în lumea reală, ci şi în fiecare lume posibilă.

Pentru a da seamă de aspectele temporale ale discursului, vom opera, aşa cum am anticipat deja (vezi supra, cap. 4), nu numai cu lumi posibile, ci şi cu lumi posibile în momente temporale distincte. Spaţiul logic poate fi acum reprezentat prin următoarea diagramă (după Chierchia şi McConnell-Ginet 1990:—209), care

ilustrează că, prin zonele pe care le decupează,

propoziţiile sînt mulţimi de perechi lume-timp *{circumstanţe):*

93

Lumi

w3 --w2 --wl "

timp

t2

t3 ... momente

Cum am arătat în capitolul precedent (vezi supra, cap 4), pentru a da seamă de construcţiile intensionale, se impune elaborarea unui nou model *<W, T, <, U, V>* (ibid.) şi operarea cu un nou calcul predicaţional, de data aceasta unul *intensional,* care conţine o funcţie de interpretare diferită, de forma [*]M,w,t,g,* (ibid.).

Înainte de prezentarea principalelor tipuri de construcţii intensionale în limbile naturale, vom mai explica nişte simboluri utilizate pentru înţelegerea formalizărilor propuse. Coordonatele de lume şi

timp cu care vom opera vor fi definite în raport de circumstanţele pe care le descriu enunţurile sau propoziţiile incapsulate. Dacă *wl* este lumea reală sau o lume compatibilă cu povestirea, în cazul unui enunţ selectat dintr-un text ficţional[22], şi *ti* este timpul enunţării, atunci *w2* va fi o lume accesibilă[23] din *wl,* compatibilă, spre exemplu, cu

Analiza poate fi extinsă şi la enunţuri selectate din texte fîcţionale, considerînd că acestea descriu un sistem alternativ, centrat pe o lume a povestirii sau a ficţiunii, *wl,* diferită de lumea reală, în jurul căreia sînt dispuse lumi periferice, *w2, w3* etc, accesibile din cuprinsul povestirii prin întrebuinţarea unor expresii creatoare de lumi (vezi Ryan 1991; Oltean 1995)'.

[23] O lume posibilă poate fi accesată dintr-o altă lume. Considerînd lumile posibile drept constructe mentale, Marie-Laure Ryan (1991) localizează relaţiile de accesibilitate în diferite acte mentale prin care ne îndepărtăm de lumea reală (spre exemplu, *a-şi imagina că, a visa)*

94

ceea ce crede sau spune cineva (individ din lumea reală sau personaj), iar *w3,* o lume accesibilă din *w2.* De asemenea, *t2* va desemna timpul de referinţă: trecut, în cazurile discutate mai jos. în afară de *<x, y>,* care desemnează o pereche de indivizi, vom mai întrebuinţa şi simbolurile *{x, y}* şi *e,* primul reprezentînd o mulţime finită, al doilea apartenenţa la un set. Cele două puncte din reprezentarea formală sînt menite să ofere descrieri mulţimilor, însemnînd "astfel că" / "aşa că".

Modalitatea

Modalitatea este o noţiune care cuprinde mijloacele variate folosite de vorbitori pentru a-şi modula convingerile privind adevărul unei propoziţii. Să luăm exemplul (1):

(1) Ion a plecat la mare.

Această propoziţie exprimă convingerea vorbitorului că ea este adevărată. Desigur, vorbitorul se poate înşela sau poate minţi, dar practica conversaţională ne spune că, de regulă, vorbitorii încearcă să comunice adevărul în măsura în care acesta este accesibil. Sistemele modale permit vorbitorilor să semnaleze convingeri mai mult sau mai puţin ferme, prin strategii diferite, cum ilustrează (2), în care propoziţiile conţin adverbe

sau de o altă lume (centru de referinţă) şi creăm astfel o întreagă reţea *-de-* lumi. Procesul, numit recentrare, reprezintă un gest fundamental al ficţiunii, dar se produce de asemenea, susţine ea, în diverse alte "situaţii, cum ar fi jocuri ale copiilor, vis etc. Relaţiile de accesibilitate comportă însă şi un aspect logic (ibid..), în sensul că o lume este posibilă dacă şi numai dacă este determinată sub raportul adevărului şi este consistentă, conţinînd stări de lucruri care nu violează legile logicii: P sau -i P, nu P şi —i P, unde -r simbolizează negaţia.

95

predicative, şi (3), în care întîlnim verbe de atitudine propoziţională (exemplele sînt preluate din Saeed [1997]; ele exprimă într-o gradaţie descrescîndă convingerile locutorului că propoziţia/) este adevărată):

(2) a. Este sigur *că p.*
b. Este probabil că *p.*
c. Este posibil *că p.*
(3) a. Ştiu *că p.*
b. Cred *că p.*
c. Mă îndoiesc *că p.*
d. Nu cred *că p.*

Un alt mijloc, mai specific, de exprimare a atitudinii vorbitorilor faţă de propoziţii constă în utilizarea verbelor modale, despre care ne propunem să discutăm în cele ce urmează, sau utilizarea verbului de atitudine propoziţională "a şti" [= a putea], în limba română. Să luăm, în acest sens, propoziţia (4), preluată din Chierchia şi McConnell-Ginet(1990).

(4) Pavarotti poate / ştie cînta.

Constatăm că verbul modal se combină cu verbul principal, aflat în română la modul infinitiv sau la conjunctiv (cf. "ştie / poate să cînte"), el asociindu-se, aşadar, cu verbul principal, în varianta obişnuită, nemarcată, în care subiectul precedă verbul[24]. Structura sintactică, în termeni generativi, a lui (4) ar fi, prin urmare:

[24] Ordinea nemarcată a cuvintelor în limba română este SVO (subiect, verb, obiect): "Ion citeşte cartea". în cazuri marcate sub raport pragmatic, însă, ea poate deveni OVS: "Cartea o citeşte Ion". La fel se întîmplă şi cu verbeîe modale, care ocupă, de regulă, poziţia a doua în propoziţie, după subiect: "Pavarotti poate cînta" spre exemplu, dar pot ocupa şi poziţia iniţială, în scopuri emfatice: "Poate cînta Pavarotti"

96

(5) [$_s$ Pavarotti [poate / ştie cînta]] sau, folosind simboluri gramaticale,

(6) [$_s$ GN [INFL GV]],

unde S, din englezescul *senlence* înseamnă "frază"; GN înseamnă *grup nominal;* INFL este nodul *flexiune* ["inflection"], sub care sînt generate morfemeie verbale care exprimă acordul (persoană, număr), timpul şi aspectul gramatical, precum şi verbele modalele, negaţia etc, într-o versiune influentă a gramaticii generative[25]; GV abreviază constituentul *grup verbal,* al cărui *centru* ["head"] este verbul principal, V. "cînta"; iar parantezele drepte captează faptul că unele structuri sînt încapsulate. Modalele, la rîndul lor, sînt rescrise după cum urmează:

(7) M-> putea, trebui..,

într-o interpretare semantică adecvată a unei asemenea propoziţii se impune însă explicitarea intuiţiei noastre, semnalate şi de Chierchia şi McConnell-Ginet (1990), că "modalizarea" se aplică întregului conţinut prepoziţional, nu numai verbului. In consecinţă, în reprezentarea formei logice a propoziţiei, categoria INFL, sub incidenţa căreia cade expresia modală, trebuie *ridicată*

sau "Poate Pavarotti cînta". Asemenea ordini marcate, în care verbul la modul personal nu vine după subiect, nu transformă însă limba română într-o limbă OVS, spre exemplu (pentru problema clasificării limbilor în funcţie de ordinea principalilor constituenţi propopoziţionali, vezi Hock 1991: 316-320; şi Croft 1990: 46-62). [5] Avem în vedere teoria *Government and binding* sau *Principles and*

_parameters, elaborată în anii '80 de Chomsky şi discipolii săi (vezi, în acest sens, Chomsky 1986; Haegeman 1991j_Cornilescu 1995). Pe

"parcursul prezentei lucrări operăm însă cu o accepţie primară, mai apropiată scopurilor noastre, a simbolului INFL["flexiune"], neidentificîndu-1 aici, din motive de simplitate şi claritate, cu propoziţia ["sentence"], aşa cum se procedează, pe bună dreptate, în versiunile gramaticii generative în discuţie.

sau *mişcată* la stînga şi ataşată nodului S, fenomen reflectat în limba română şi în structura de suprafaţă a propoziţiei în cazuri pragmatic marcate, cum ar fi "Poate / ştie Pavarotti cînta", de care nu ne propunem însă să ne ocupăm în "lucrarea de faţă (vezi şi Nota 24).

(8) , [s INFL [$_s$ GN GV]], deci

(9) [MODAL [$_s$ GN GV]] sau [poate [$_s$ Pavarotti cînta]]

Reprezentarea semantică a cazurilor pragmatic nemarcate din română este aşadar diferită de aceea sintactică, ceea ce se poate interpreta ca un argument în plus în favoarea tezei conform căreia, la un anumit nivel de analiză, semantica se separă de sintaxă, nealiniindu~se întotdeauna la aceasta din urmă[26] (fenomenul este mai evident în engleză, unde ordinea cuvintelor este rigidă). In transcrierea formei logice a propoziţiilor, verbele modale figurează aşadar ca *operatori pi-opoziţionali.*

Să luăm acum (10), care conţine un verb modal precedat de negaţie:

(10) Pavarotti nu poate cînta. ;

Observăm că şi negaţia (vezi şi supra, cap. 3), care este generată tot sub nodul INFL, se grupează cu verbul modal[27], fenomen reprezentat în (11):

[26] Pentru relaţia dintre semantică şi sintaxă vezi Rosen (1996-1997 [1984]), unde se aduc argumente imbatabile cu privire la independenţa, în principiu, a relaţiilor gramaticale faţă de rolurile semantice şi, implicit, a semanticii faţă de sintaxă. în concepţia autoarei, nu exită o aliniere universală a rolurilor semantice la relaţiile gramaticle, ci numai o *mică* aliniere. Cu alte cuvinte, structurile sintactice, chiar dacă au rol esenţial în construcţia sau articularea semnificaţiei, sînt distincte de structurile semantice.

[27] Pentru reprezentarea propoziuţiilor negative în limba română, vezi şi Emanuel Vasiliu (1970: 178-179).

(li) INFL-»(NEG)

TIMP

MODAL

etc.

O reprezentare semantică adecvată trebuie să capteze însă din nou faptul că nu numai modalul, ci întregul conţinut propoziţional cade sub incidenţa negaţiei, ceea ce reclamă, şi de data aceasta, ridicarea sau mişcarea la stînga a nodului INFL şi ataşarea acestuia categoriei S[28]. (Este interesant de remarcat că fenomenul este reflectat în limba română în structura de suprafaţă a propoziţiei în cazuri pragmatic marcate: "Nu poate / ştie Pavarotti cînta".) în consecinţă, forma logică va fi:

(12) [NEG [MODAL [$_s$ Pavarotti cînta]]] sau :

(13) [nu [poate [$_s$ Pavarotti cînta]]]

Dacă dorim însă să dăm seamă de valoarea lui "a putea" din (10) semantica posibilităţii logice nu pare să ofere condiţiile corecte de adevăr pentru că în acest caz enunţul ne-ar spune că nu există nici o lume posibilă în care Pavarotti cîntă[29]. Constatarea rămîne valabilă şi pentru "a trebui" din (14), preluat tot din aceiaşi autori (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 236), deoarece consecinţa aplicării semanticii

posibilităţii logice în acest caz ar fi că nu există nici o lume posibilă în care Pavarotti să nu fie autorul scrisorii anonime despre care este vorba.

(14) Pavarotti trebuie să fi scris această anonimă.

[28] Deoarece în accepţia mai tehnică din versiunile *Governmnent and binding* sau *Principles and pararneters* a gramaticii generative, S ["fraza"] reprezintă proiecţia maximală a categoriei INFL ["flexiune"], acest din urmă simbol ia locul lui S în reprezentările structurilor sintactice(vezi şi nota 25).

[29] Pavarotti nu cîntă dacă, spre exemplu, este bolnav. Există însă lumi posibile în care el este sănătos şi, în consecinţă, cîntă.

Ce exprimă însă (4), (10) şi (14)? Că Pavarotti are talent să cînte; că i se dă voie să cînte (4); că nu are talent suficient să cînte sau că are o afecţiune care nu îi permite să cînte; că cineva îi interzice să cînte etc. (10); că, după toate probabilităţile, Pavarotti este autorul scrisorii anomime (14), Sînt posibile multe asemenea scenarii, ceea ce înseamnă că pentru o evaluare corespunzătoare a propoziţiilor în discuţie avem nevoie de un fundal de fapte relevante (spre exemplu, fapte care privesc starea sănătăţii lui Pavarotti, talentul său etc.) sau de un *fundal conversaţional* (ibid.), descriptibil printr-un set de propoziţii. Or, propoziţiile fiind seturi de lumi (spre exemplu, lumile în care lui Pavarotti i se interzice să cînte sau lumile în care el nu are talent să cînte - în cazul lui [10]; vezi şi pp. 87-88), fundalul conversaţional în raport de care evaluăm verbele modale poate fi specificat ca *o familie de mulţimi de lumi* ["sets of sets of worlds"]. în consecinţă, nu toate lumile posibile, ci o asemenea familie de mulţimi de lumi constituie fundalul pe care îl contemplăm atunci cînd atribuim semnificaţii verbelor modale, valoarea lor semantică fiind dependentă de context.

Un comentariu în acest sens şi o reprezentare grafică pot fi şi de data aceasta utile. Să presupunem că avem următoarele lumi: *wl,* lumea reală, în care Pavarotti, celebrul cîntăreţ de operă, apare pe scenă şi cîntă; *w3,* o lume în care Pavarotti suferă un accident de circulaţie, dar, totuşi, se prezintă la operă şi cîntă; *w4,* o lume în care el nu are talent să cînte; *w6,* o lume în care doctorul îi interzice să cînte pentru că el are o afecţiune a corzilor vocale; şi *w7,* în care el a suferit un accident de circulaţie şi este internat în spital. Aceste lumi alcătuiesc un set *W,* dar în procesul de evaluare a propoziţiei (10), *p* = ["Pavarotti nu poate cînta"], nu le vom avea în vedere pe toate, ci numai pe acelea care conţin fapte relevante şi alcătuiesc fundalul conversaţional (lumile

încercuite): *w4, w6* şi *w7* - lumile în care Pavarotti nu cîntă. Or, lumile în discuţie sînt descriptibile prin mulţimi de propoziţii, iar (10) se identifică cu mulţimea de lumi *w4, w6* şi *w7,* în raport de care evaluăm construcţia modală "nu poate" în exemplul analizat. în consecinţă, propoziţia "Pavarotti nu poate cînta" este o familie sau o clasă de mulţimi de lumi, aspect captat în tabelul de mai jos:

Tabelul 2

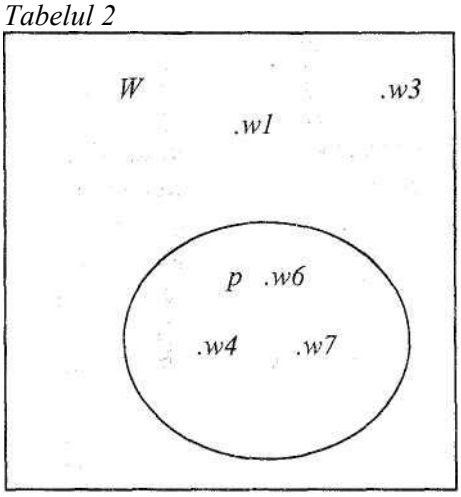

Un tip de fundal potrivit pentru (10) este cel *circumstanţial,* constînd în circumstaţele propriu-zise sau faptele relevante, care diferă de cel *epistemic* (vezi 15) sau *deontic* (vezi 17) (vezi şi Avram 1988), verbele modale fiind compatibile cu o varietate de fundaluri conversaţionale în funcţie de întrebuinţările lor[30]. Să_ considerăm acum exemplul (15), preluat ca şi (14), din_

Vezi şi (10) şi comentariul nostru,, despre această propoziţie, care este şi ea compatibilă *0%* .mai rn«ltS -.tipuri de fundaluri conversaţionale: circumstanţial, 'deontic etc. ■

;".'., '.- -.1.01 TI:-;, "V

Chierchia şi McConnell-Ginet (1990), şi scenariul următor pe care îl propunem:

(15) Pavarotti ar putea fi autorul acestei scrisori.
Să presupunem că anonima este adresată Madonnei, prietenă a lui Pavarotti, că acesta ştie multe dintre circumstanţele relevante ale vieţii ei şi se distrează, din cînd în cînd, facînd glume pe seama unor persoane. Să mai presupunem că Bond manifestă un comportament asemănător şi că toate acestea, inclusiv cele afirmate despre Pavarotti, sînt compatibile cu ceea ce ştie Madonna. Or, enunţul rostit de ea, (15), exprimă exact un asemenea lucru. In consecinţă, el are un fundal conversaţional epistemic. Dacă Madonna ştie mai multe lucruri despre Pavarotti, spre exemplu, că acesta are un stil specific de exprimare şi că imprimanta lui tipăreşte neuniform - lucruri pe care nu le poate asocia cu Bond -, iar scrisoarea prezintă asemenea caracteristici, atunci ea ar putea spune
(16) Pavarotti trebuie să fie autorul acestei srisori.
Or, cum am precizat, faptele relevante care compun *fundalul conversaţional* sînt descnptibile printr-un set de propoziţii, iar acestea se asociază, ia rîndul lor, cu un set de lumi: acelea pe care le caracterizează adecvat sau, cu alte cuvinte, acelea în care toate propoziţiile sînt adevărate. Considerat dintr-o asemenea perspectivă, (16) ne spune că în toate aceste lumi Pavarotti este autorul scrisorii.
Să luăm acum următoarul enunţ:
(17) Trebuie să fii amabil şi răbdător.
Acest enunţ exprimă o necesitate care presupune un fundal deontic: conformarea la un ideal, la un standard

de politeţe. Este interesant de observat că şi (10) poate fi interpretat astfel; doctorul i-a interzis lui Pavarotti să cînte, iar el se conformează unui asemenea ideal, caz în care avem de-a face cu o posibilitate pe fundal deontic (vezi Nota 30).
în consecinţă, interpretarea verbelor modale este dependentă de context, de fundalul conversaţional compus din faptele relevante, din lucrurile cunoscute, din ceea ce este permis sau politicos etc, iar acest context sau fundal poate fi reprezentat ca o mulţime de propoziţii. La rîndul lor, mulţimile de propoziţii determină mulţimile de lumi în care toate propoziţiile sînt adevărate, mulţimi care, împreună, formează *baza modală* ["modal base"] (Chierchia & McConnell-Ginet: 237) pentru evaluarea fiecărui verb modal în parte. In lumina comentariului de mai sus, *această bază şi nu toate lumile posibile constituie spaţiul logic în raport de care evaluăm modalele,* concluzie importantă, care captează un aspect nontrivial al semanticii acestora: restrângerea spaţiului logic şi relativizarea interpretării la un fundal conversaţional. Asociem această caracteristică cu extraordinara putere expresivă a limbii naturale despre care vorbeşte Pinker (1999), înţeleasă nu atît în sensul elevat al termenului, ca atribut al limbajului poetic, spre exemplu, ci mai degrabă ca posibilitate de articulare a unei semnificaţii plenare, deosebit de bogate şi nuanţate, chiar în uzul cotidian al limbii. Remarcăm, în aceast sens, că deşi (18) şi (19) sînt în multe privinţe similare, ele diferă, totuşi, sub raport semantic, nefiind echivalente, fapt datorat inserţiei modalului:
(18) [Pavarotti este autorul acestei scrisori.]
(19) [Pavarotti trebuie [să fie autorul acestei scrisori]]. "~

Cele două enunţuri par a exprima lucruri identice, dar condiţiile lor de adevăr sînt diferite: (18) are valoarea adevărat sau fals, în funcţie de starea de lucruri din lumea reală, *wl,* în timp ce (19) este adevărat în *wl* în raport de o bază modală *g (<wl, t>)* - unde *g* este o funcţie prin care se defineşte fundalul conversaţional -, dacă şi numai dacă propoziţia logică, *p,* [Pavarotti este autorul acestei scrisori], exprimată de secţiunea incapsulată "[Pavarotti] să fie autorul acestei scrisori" rezultă din propoziţiile ce alcătuiesc fundalul, propoziţii despre care ştim că sînt mulţimi de lumi. în consecinţă, (19), construit cu "a trebui", este adevărat în *wl* dacă şi numai dacă *p* este *implicat* de mulţimea de propoziţii ce formează baza modală sau, cu alte cuvinte, dacă *p* este o *consecinţă logică* a bazei modale. Sub raport matematic, aceasta înseamnă că dacă intersectăm toate propoziţiile din fundal şi apoi verificăm setul de lumi astfel obţinut, acesta este un subset al setului de lumi în care *p* este adevărat (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990).
Exemplul (20), cu modalul "a putea", ilustrează un fenomen similar:
(20) Pavarotti ar putea fi autorul acestei scrisori.
Acest enunţ este adevărat în *wl* în raport de un fundal *g (<wl, t>)* dacă şi numai dacă propoziţia, *p,* [Pavarotti este autorul acestei scrisori], este consistentă cu propoziţiile din fundal luate împreună. Cu alte cuvinte, baza modală trebuie să conţină cel puţin una sau mai multe lumi în care Pavarotti să fie

autorul anonimei, aşadar, în care *p* şi propoziţiile din fundal să fie împreună adevărate, în termeni matematici aceasta înseamnă că dacă intersectăm toate propoziţiile din fundal şi intersectăm ceea ce obţinem cu lumile în care *p* este adevărat, rezultatul nu este o mulţime vidă. Verbul "a putea" exprimă, deci, *consistenţă* vizavi de o bază modală.
104
Pentru a da seama de semantica expresiilor modale, trebuie să specificăm, aşadar, tipul de fundal compatibil cu fiecare verb modal şi relaţia modală asociată cu verbul: *posibilitatea,* în cazul lui "a putea"; *necesitatea,* în cazul lui "a trebui".
In cazul *modalităţii logice* asociate cu "a putea" şi "a trebui" (vezi [21] şi [22]), fundalul modal include însă *toate lumile posibile.*
(21) Aurul nu poate fi descompus în alte elemente chimice.
(22) Dacă apa a îngheţat, atunci temperatura trebuie să fie sub 0° C.
Deseori, analiza expresiilor modale impune folosirea unui aparat mai suplu, care să permită captarea diferenţei dintre propoziţii precum (23) şi (24):
(23) Este puţin probabil să plouă.
(24) Este probabil să plouă.
Este necesară, în asemenea cazuri, o ierarhizare a posibilităţilor relevante, realizabilă, în conformitate cu Chierchia şi McConnelî-Ginet (1990), prin considerarea a două fundaluri conversaţionale, contextual specificate, primul determinînd baza modală (posibilităţile contemplate), al doilea oferind un criteriu de ierarhizare a lumilor din baza modală în raport de standardele noastre de normalitate. Spunem, în acest sens, că (23) este adevărat în lumea reală *wl* dacă şi numai dacă plouă într-o situaţie relevantă din viitor, compatibilă cu ceea ce ştim, dar insuficient de apropiată de realitate. In schimb, (24) este "adevărat în *wl* dacă şi numai dacă plouă în majoritatea situaţiilor relevante din viitor care sînt apropiate de standardele noastre de normalitate.
105
Scurtul nostru comentariu despre modalitate a punctat cîteva aspecte ale acestui fenomen complex asociat cu limbile naturale[31] şi a oferit, pe baza sugestiilor mai multor autori şi a unor modeste analize proprii, doar o interpretare provizorie a valenţelor verbelor modale "a putea" şi "a trebui". Sperăm că el a demonstrat, totuşi, faptul că semantica formală şi lumile posibile permit o descriere *sui generis,* interesantă, elegantă şi precisă a structurilor modale, inclusiv specificarea condiţiilor de adevăr ale propoziţiilor cu modalizatori, aspect greu de captat prin intermediul altor demersuri.
Timpul gramatica! şi aspectul verba!
În capitolele 1 şi 3 am arătat că o teorie referenţială a semnificaţiei propune o interpretare a expresiilor lingvistice prin atribuirea de valori semantice acestora, valori constînd din entităţi individuale, în cazul numelor proprii şi al descripţiilor definite, din mulţimi, în cazul predicatelor, şi din valori de adevăr ("adevărat" şi "fals"), în cazul propoziţiilor. De asemenea, am încercat să captăm compoziţionalitatea sensului unor propoziţii simple apelînd la calculul predicaţional şi argumentând, pe această cale, că sensul lor global depinde de elementele lor constitutive şi de modul de combinare a acestora. În lumina celor afirmate, semnificaţia propoziţiei "Bond bea Martini" am derivat-o din valoarea semantică a lui "Bond" şi a predicatului "bea Martini" prin noţiunea de apartenenţă la set, spunînd că propoziţia este adevărată dacă şi numai dacă Bond aparţine mulţimii de indivizi care beau Martini. În secţiunea precedentă am extins analiza la unele construcţii mtensionale, mai precis
[31] Limbile naturale prezintă o gamă variată de expresii modale, care mai includ adverbe, cum ar fi "probabil", "posibil", sau termeni derivaţi din verbe prin sufixare: atacabil, realizabil etc.
106
la *expresiile modale,* prin implicarea lumilor posibile, iar mai jos ne propunem să tratăm alte fenomene lingvistice cu rol în interpretarea semantică, cum ar fi *timpul gramatical* şi *aspectul verbal.*
In consens cu precizările de mai sus, propoziţia "Bond bea Martini" este adevărată dacă şi numai dacă Bond aparţine setului de indivizi care beau Martini. Propoziţia "Bond a băut Martini" are însă condiţii de adevăr diferite, interpretarea ei implicînd noţiunea de lume posibilă (vezi şi supra, cap. 3). Să presupunem, în vederea clarificării acestei afirmaţii, că lumea în faza ei actuală se compune dintr-o serie de stări anterioare, ordonate temporal, şi că forme precum "bea" şi "a băut" se referă la mulţimi de indivizi situate în lumi posibile diferite, anume lumea reală în momentul producerii enunţului şi, respectiv, o fază anterioară a lumii reale. In acest sens, propoziţa "Bond a băut Martini" trimite, pentru evaluarea ei, la o lume posibilă anterioară momentului enunţării, în care "Bond bea Martini" este adevărat. Din asemenea motive, timpul gramatical (perfect compus, în cazul de faţă) este o construcţie

intensională, oferind un indiciu privind situaţia în raport de care se evaluează un enunţ: *trecută, viitoare* etc. (Un aspect al situaţiilor îl reprezintă localizarea lor în timp.)
Observăm că timpul gramatical în limba română, precum şi în multe alte limbi, se exprimă prin morfeme ataşate grupului verbal. în consecinţă, structura sintactică, în termeni generativi, a propoziţiei "Bond a băut Martini" ar fi:
(25) [$_s$ Bond [a băut Martini]]
sau, folosind simboluri gramaticale:
(26) [$_s$ GN [INFL GV]], z____^_.
unde S, din englezescul "sentence", înseamnă *frază;* GN înseamnă *grup nominal;* INFL este nodul *flexiune* ["inflection"], sub care sînt generate: morfemele verbale

care exprimă acordul (persoană, număr), timpul şi aspectul gramatical, verbele modalele, negaţia etc; GV abreviază constituentul *grup verbal,* al cărui *centru* ["head"] este verbul principal, V, "bea". La rîndul său, timpul gramatical se reserie după cum urmează:
(27) Timp —> Perfect compus, Perfect simplu, Prezent, Viitor
Problema cu care ne confruntăm însă în specificarea formei logice a unei asemenea propoziţii constă în aceea că din punct de vedere semantic timpul se comportă ca un *operator propoziţional,* conţinînd informaţii care vizează *întreaga propoziţie* (în [25], timpul ne spune că propoziţia trebuie evaluată în raport de o situaţie trecută). Or, o interpretare semantică adecvată trebuie să expliciteze această intuiţie a noastră, fapt realizabil prin *ridicarea* sau *mişcarea* la stînga a nodului INFL, sub incidenţa căruia cade timpul (vezi şi discuţia despre ridicarea modalelor, pp. 96-98), şi ataşarea acestuia nodului S:
(28) [$_s$ INFL [$_s$ GN GV]], deci
(29) [TIMP (Perf. Compus) [$_s$ GN GV]] sau [Perf. Compus [s Bond bea Martini]]
O asemenea formulă ne spune că timpul gramatical este un *operator propoziţional,* care divide axa temporală într-o serie de momente ordonate printr-o relaţie de precedenţă <, momente cărora le corespund tot atîtea lumi posibile (vezi Figura 2, după Saeed 1997: 290).
_____*ti*_____*t2*_____*t3*___...___*tn*_____
Timp
Figura 2 108
Dacă selectăm o coordonată, spre exemplu *t2,* atunci procedura de evaluare a formulei [Perf. Compus [Bond bea Martini]] ne spune că formula este adevărată în momentul *t2,* unde *t2 < tn,* adică într-un moment din trecut sau într-o fază a lumii reale în momentul *t2;* cu alte cuvinte, ea este adevărată într-o lume posibilă sau o circumstanţă definită prin coordonatele *w* şi *t2.*
Sistemul temporal al limbilor naturale poate fi însă mai complicat şi mai suplu, permiţînd descrierea, spre exemplu, şi a unor stări din viitor sau a unor stări anterioare altor stări din trecut ş.a.m.d. Limba română prezintă, în acest sens, o paletă bogată de timpuri verbale, care include, alături de prezent şi perfectul compus, viitorul, viitorul anterior, mai mult ca perfectul etc. Pentru a da seamă de valorile lor, se impune în multe cazuri utilizarea unui aparat mai puternic, dat fiind că timpul de referinţă nu este întotdeauna situat direct înaintea sau după momentul enunţării. Un asemenea aparat a fost propus de Hans Reichenbach (1947), care încearcă să capteze aspectele temporale ale enunţurilor în raport de trei momente: timpul vorbirii / enunţării, timpul de referinţă şi timpul evenimentului. Drept ilustrare, să luăm următorul exemplu:
(30) Cînd l-am întîlnit terminase tratamentul.
Aici, timpul enunţării, pe care îl notăm de data aceasta cu *ti,* este prezentul vorbirii, timpul de referinţă, *t2,* este timpul grupului verbal "l-am întîlnit", iar timpul evenimentului, *(3,* este timpul grupului verbal "terminase tratamentul". Cele trei momente ancorează enunţul sub raport temporal şi permit totodată atribuirea de valori timpurilor verbale: "l-am întîlnit" (perfect compus) primeşte o interpretare temporală prin raportare la *ti,* exprimînd anterioritate faţă de momentul vorbirii; în

schimb, "terminase" (mai mult ca perfect) dobîndeşte o valoare prin raportare la *t2,* exprimînd anterioritate faţă de timpul de referinţă.
Timpul întreţine relaţii strînse cu *aspectul gramatical,* care exprimă perspectiva vorbitorului asupra unei situaţii: completă sau incompletă, punctuală sau ocupînd un anumit interval de timp. Pentru a da seama de categoria în discuţie, nu este îndeajuns să se opereze numai cu cele trei momente temporale, ci trebuie captată şi durata evenimentelor. O asemenea întreprindere presupune extinderea cadrului

teoretic prin implicarea *semanticii intervalelor.* Intervalele sînt definite în raport de momente (vezi Saeed, ibid.): putem avea, spre exemplu, un inteval/ care constă dintr-o serie de momente şi se întinde între un moment iniţial, *ti,* şi unul final, *t3.* Acest interval poate fi reprezentat prin formula *j = [ti, t3].* Intervalele, la rîndul lor, pot fi ordonate în funcţie de alte intervale în chipuri variate, unele precedîndu-le pe altele sau suprapunîndu-se cu ele etc. (vezi Figura 3, după Saeed 1997: 290).

_Jl__J2___t3___t4___p___t6___t7___t8___t9___ Timp

U-J [_____k_____/

[.___/_____/

Figura 3

în această figură intervalul *j* îl precedă pe *k,* intervalul / se suprapune parţial cu *Ic,* iar *m* este conţinut în *k.*

Semantica intervalelor permite descrierea unui enunţ precum (31), care conţine un verb la *imperfectiv,* un important operator aspectual:

(31) Ion îşi pregătea alocuţiunea (cînd apăru Paul).

110

Structura semantică este următoarea:

(32) [Trecut [Imperfectiv [pregăteşte (Ion, alocuţiunea)]]]

Specificarea condiţiilor de adevăr ale unei asemenea propoziţii se realizează prin cuplarea semanticii intervalelor cu semantica temporală propusă de Reichenbach. In acest sens, spunem despre o structură la imperfectiv că este adevărată dacă activitatea descrisă ["Ion îşi pregătea alocuţiunea"] include sau se suprapune cu momentul sau intervalul de referinţă, în cazul de faţă, evenimentul care constă în apariţia lui Paul.

în consecinţă, lumile posibile oferă un cadru adecvat pentru interpretarea semantică a sistemului temporal şi aspectual ale limbilor naturale.

Propoziţii declarative încapsulate

Semantica formală şi lumile posibile permit o descriere elegantă a complementizării, dat fiind că propoziţiile subordonate, *încapsulate,* cu precădere cele introduse prin "că", pot fi analizate ca propoziţii logice. Verbele care acceptă asemenea propoziţii sînt în mod frecvent *verbe de atitudine propoziţională,* care exprimă relaţii între indivizi şi propoziţii (sau mulţimi de lumi):

Interpretarea de re *şi de* dicto

Să luăm următorul exemplu:

433) [$_s$ Maria crede că [s scriitor excelent]].

111

Propoziţia logică exprimată de propoziţia incapsulată [autorul lui *Waverley* este un scriitor excelent] este [scriitor excelent (autorul lui Waverley)]. Ignorînd, pentru simplitate şi în scopuri ilustrative, coordonatele *M* şi *g,* spunem că *[33]wl,tl* = 1 dacă şi numai dacă <Maria, *p* [scriitor excelent(autorul lui *Waverley)]> e V* (crede) *(<wl, tl>),* unde *wl* = lumea reală, iar *ti* = timpul prezent, formulă care ne spune că (33) este adevărat în *wl* dacă şi numai dacă (crede (Maria, *p)).* Enunţul exprimă atitudinea Măriei faţă de propoziţia incapsulată, modul în care ea se raportează la aceasta, convingerea ei. El este însă ambiguu, putînd avea două interpretări,

(33a) [[autorul lui *Waverley*\ [Maria crede că [s *e*\ este
un scriitor excelent]]],

unde *e*\ este "urma" termenului "autorul lui *Waverley".* Transcrierea în calculul predicaţional este redată în (33b):

(33b) 3x[autor al lui *Waverleyix)* & [crede(Maria,
^{A}[scriitor excelent(x)]],

unde ^{A} = "că", iar 3 = cuantificatorul existenţial, "pentru unx".

Aceasta este interpretarea *de re,* constînd dintr-o convingere privind un anumit individ, în acest caz Walter Scott, despre care ea crede că este un scriitor excelent; Maria crede că propoziţia îl vizează pe Walter Scott.

în schimb, pentru (33c):

(33c) [s Maria crede ca [$_s$ [autorul lui *Waverley*\ [e; este un scriitor excelent]]]

reprezentarea în calculul predicaţional este următoarea:

112

(33d) crede (Maria, ^{A}[3x[autor al lui *Waverley{x) &*

scriitor excelent(x)]]), unde ^{A} = "că".
Aceasta este interpretarea *de dicto,* constînd dintr-o convingere privind conţinutul prepoziţional al enunţului, adică ceea ce se spune. în conformitate cu această interpretare, Maria crede că indiferent cine este autorul Iui *Waverley* acesta este un scriitor excelent. Ea s-ar putea nici măcar să nu ştie numele autorului; dacă acesta ar fi, spre exemplu, Samuel Richardson, atunci ea ar crede că Richardson este un scriitor excelent.
Un fenomen similar se poate constata şi în cazul propoziţiei de mai jos, care este de asemenea ambiguă:
(34) Maria doreşte să se căsătorească cu un american.
In interpretarea *de re,* (34) ne spune că există un anumit american, Richard, spre exemplu, cu care Maria doreşte să se căsătorească, în timp ce în interpretarea *de dicto,* propoziţia înseamnă că Maria doreşte să se căsătorească cu un american, oricine ar fi acesta.
Să considerăm acum următoarea propoziţie, inspirată din Weisler and Milekic (2000), care conţine numele unei entităţi ficţionale:
(35) Maria crede că în grădină se află o zînă.
Problema interesantă ilustrată de (35) constă în aceea că, în timp ce în interpretarea *de re* propoziţia este falsă, deoarece pentru ca să existe o zînă despre care Maria să creadă că se află în grădină trebuie să existe "zîne, în interpretarea *de dicto* ea poate fi adevărată, deoarece într-un asemenea caz nu este necesar să existe aievea zîne (propoziţia este adevărată dacă Maria are convingerea, fie ea şi greşită, că există zîne).

Şi alte verbe decît *crede* acceptă propoziţii încapsulate, iar cele afirmate despre *a crede* sînt în general valabile şi pentru acestea. Asemenea verbe sînt de două tipuri: *factive* şi *nonfactive* (vezi Kiparsky şi Kiparsky 1971 [1970]), cuplate cu transparenţa şi, respectiv, opacitatea presupoziţiilor complementelor lor (vezi şi Karttunen 1991 [1974]: 410). Predicatele factive includ verbe precum *a realiza {a-şi da seama), a observa;* ele presupun adevărul complementelor lor, fapt testabil prin negare (vezi [36]).
(36a) Ion îşi dă seama că nu are dreptate. (36b) Ion nu îşi dă seama că nu are dreptate.
în acest exemplu, "îşi dă seama" presupune că "Ion nu are dreptate" este adevărat, deoarece acest conţinut se păstrează în cazul negării (36b). Nonfactivele, care nu presupun adevărul complementelor lor, includ diferite verbe *dicendi* (spre exemplu, *a spune)* şi / sau verbe *inchizitive* (spre exemplu, *a întreba),* verbe *creatoare de lumi* (spre exemplu, *a visa, a-şi imagina)* sau verbe care exprimă *atitudini propoziţionale* (spre -j exemplu, *a crede, a socoti, a gîndi)* (vezi de asemenea Karttunen 1991 [1974] în legătură cu categoriile de verbe care acceptă complemente).
Propoziţii declarative cu verbe nonf active
In cele ce urmează vom analiza o serie de exemple, dintre care unele sînt adaptări ale unor modele selectate din opere ficţionale scrise în limba engleză (pentru analiza versiunilor originale, nemodificate, şi pentru analiza altor exemple, vezi Oltean 1995 şi 1996). Din motive de simplitate vom ignora, în majoritatea cazurilor, coordonatele *M* şi *g* atunci cînd vom specifica valorile semantice ale expresiilor lingvistice analizate şi vom

opera doar cu coordonatele *w* şi /, pe care le considerăm suficiente pentru înţelegerea formalizărilor pe care le oferim mai jos.
(37) Doctorul Holmes a spus că atunci cînd se simţea astfel mergea la Music Hali,
Prin anaforă la secţiunea precedentă de discurs, *[astfel] M,wl,t2,g* = deprimat, depresiv, unde: *M* este "modelul" compus din setul de indivizi în situaţia descrisă şi funcţia designatoare *V* (vezi supra, cap. 3); *t2* este timpul de referinţă, anterior timpul vorbirii, *ti; wl* este o lume a ficţiunii; iar *g* este funcţia prin care se fixează valoarea variabilelor. Propoziţiei încapsulate, *p,* [s Dr Holmes merge la music hali cînd are o stare depresivă], i se atribuie o valoare în raport de *w2* şi *t,* unde *t* = setul de momente cînd doctorul Holmes, un personaj, are stări depresive. Deci, *[37]wl,t2* = 1 (este adevărat) dacă şi numai dacă <Dr Holmes, *p> e V{spune) (<wl, t2>).* Aşadar, (a spus (Dr Holmes, *p))* se asociază cu o lume a povestirii *wl,* căreia îi aparţine naratorul, dar lui *p* i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume *w2,* în care se actualizează ceea ce zice personajul. Exemplul este o adaptare a unui text în limba engleză, selectat din romanul *Mrs Dalloway* (Woolf 1964 [1925]: 100).
Propoziţii declarative cu verbe factive

Să considerăm exemplul (38), care are la bază un text original selectat din nuvela "Eveline" (Joyce 1965 [1915]: 39), adaptat pentru a ilustra cît mai clar problema analizată:

(38) Eveline observă că tatăl său devenise bătrîn.

115

Cînd structura parantetică conţine verbe factive (spre exemplu, *a observa),* referinţa i se atribuie într-o lume *wl,* compatibilă în cazul de faţă cu povestirea. Enunţul descrie modul în care Eveline, un personaj, se raportează la o stare de lucruri exprimată de propoziţia incapsulată, *p,* [$_s$ Tatăl Evelinei devenise bătrîn], căreia i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a povestirii, *wl.* Fenomenul se validează prin testul presupoziţional, care ne spune că structura discursivă globală, care include partea parantetică sau controloare *(Eveline observă că...),* îl presupune pe *p.* în consecinţă, [(38)] = 1 dacă şi numai dacă <Eveline, *p>e V(observa) (<wl, t2>)* unde *t2* este un timp anterior momentului producerii enunţului, *ti.*

întrebări

Se poate oare vorbi despre denotaţia întrebărilor? Un asemenea lucru pare a fi contraintuitiv, dar de aici nu rezultă că, pentru caracterizarea sensului lor, condiţiile de adevăr sînt irelevante. In încercarea de a demonstra validitatea unui asemenea punct de vedere, vom analiza mai jos o serie de exemple.

(39) [Pămîntul este platjw/

(40) [Eu declar că [pămîntul este plat]w2]w/

Propoziţia (40) pare a fi echivalentă cu (39). Din punct de vedere semantic ea este însă diferită, datorită condiţiilor de adevăr diferite: (39) are valoarea adevărat sau fals, în funcţie de *starea* de lucruri din lumea reală, *wl,* în timp ce (40) este adevărată ori de cîte ori este *rostită* ("declar" este un verb performativ)[32], independent

Propoziţia se autoverifică sub raport pragmatic, verbul "a declara" la persoana I singular, timpul prezent fiind un verb performativ (vezi Austinl981 [1962]).

116

de valoarea de adevăr a propoziţiei încapsulate, atribuită intr-o lume *w2,* compatibilă cu ceea ce declară vorbitorul. Să considerăm acum următoarele exemple:

(41) Cine a venit?

(42) [Eu] te întreb cine a venit.

Propoziţia (41) pare să fie echivalentă cu (42), o propoziţie declarativă în care întrebarea directă din (41), "Cine a venit?", devine o propoziţie incapsulată *(întrebare indirectă)* şi cade sub incidenţa unui verb "performativ" corespunzător (cf. Karttunen 1977), verb nonfactiv. La rîndul sau, aplicînd metoda decompoziţiei lexicale sugerată de Jaakko Hintikka (vezi Karttunen 1977: 8), putem reda *te întreb* prin *te rog să îmi spui* sau *doresc să îmi spui.* Rezultatul este o propoziţie cu o structură mai explicită, semantic echivalentă cu (42):

(43) [Eu] te rog / doresc să îmi spui cine a venit.

O asemenea propoziţie declarativă este adevărată ori de cîte ori este rostită ("doresc", spre exemplu, are în acest caz o întrebuinţare strict performativă [vezi Austin 1981 {1962}: 160]). Ea este totodată echivalentă din punct de vedere semantic cu întrebarea directă din (41). Karttunen conchide că dacă astfel de propoziţii sînt semantic echivalente, iar propoziţia declarativă este adevărată (se autoverifică sub raport pragmatic), atunci are sens să vorbim şi de referinţa întrebărilor directe sau a întrebărilor în general, identificată însă nu cu setul de propoziţii exprimate de *răspunsurile posibile,* ca la Hamblin (1973), ci cu *setul de propoziţii exprimate de -răspunsurile adevărate.* Dar de ce au în vedere atît Karttunen cît şi Hamblin răspunsurile atunci cînd se ocupă de denotaţia întrebărilor? Explicaţia este asociată

117

cu faptul că întrebările, prin însăşi natura lor, creează o situaţie în care se impune o alegere între propoziţiile ce alcătuiesc setul de răspunsuri.

Să analizăm exemplul (44), propoziţiilor constituente ale căruia i se atribuie valoriTîn raport de coordonatele redate în (45):

(44) [$_s$ Te rog / doresc [$_s$ să îmi spui [$_s$cine a venit]]]

(45) [$_s$ Te rog / doresc [$_s$ să îmi spui că *[s cine* (cf. *cineva)* a *venit]w3]w2]wl,*

unde *wl* = lumea reală, *w2* = o lume în care se actualizează ceea ce doresc, iar *w3* = un set de lumi compatibil cu ceea ce mi se spune / răspunde, în care se actualizează valorile lui "cine".

Dacă întrebările indirecte sînî semantic echivalente cu întrebările directe şi dacă variabila "cine" se

comportă asemenea unui grup nominal cu cuantificator existenţial, a cărui valoare semantică este "cineva" (Karttunen 1977: 19), atunci, preluînd sugestia lui Hamblin (1973), se poate conchide că întrebarea indirectă din (44) denotă un set de propoziţii exprimate de răspunsuri posibile, cum ar fi "Ion a venit", "Maria a venit", "Paul a venit" etc, în funcţie de valoarea atribuită lui "cine". Dacă se acceptă însă propunerile lui Karttunen (1977), care dezvoltă ideile lui Hamblin şi elaborează o semantică mai convingătoare a întrebărilor, atunci denotaţia întrebării indirecte din (44) este identificată cu setul de răspunsuri adevărate, considerîndu-se că vorbitorul doreşte să ştie care indivizi au venit sau, cu alte cuvinte, care indivizi aparţin setului *{x,* astfel încît *"x* a venit"}.
Prin urmare, întrebarea indirectă din (44) este asociată cu setul de propoziţii posibile, adică setul *{p:*
118
3x[persoană(x) & *p* = "a venit(x)"}, care actualizează valoarea variabilei "cine" relativ la un set de lumi şi un timp *{<w3, t>},* unde *w3* este setul compatibil cu ceea ce i se răspunde vorbitorului, iar / este un timp corespunzător, anterior momentului enunţării. Denotaţia întrebării se identifică însă cu setul de propoziţii sau răspunsuri adevărate. întrebarea denotă deci un set care conţine, pentru fiecare persoană care a venit, propoziţia că ea a venit, setul fiind definibil într-o manieră recursivă prin răspunsurile adevărate, cum ar fi "Maria a venit", "Paul a venit". Mulţimea poate avea şi un singur membru în cazul în care a venit doar o persoană, spre exemplu, Maria, sau poate fi vidă dacă nu a venit nimeni. Aceeaşi denotaţie o are şi întrebarea directă (41), dat fiind că problema semanticii întrebărilor directe se reduce la aceea a întrebărilor indirecte. Enunţul întreg, care este adevărat ori de cîte ori este rostit, exprimă în schimb modul în care vorbitorul, să zicem, Petre, se raportează la setul de propoziţii posibile, sensul său fiind [p, astfel încît pentru orice persoană *x* care vine în momentul *t* vorbitorul {Petre} doreşte să i se spună că ea a venit].
Să remarcăm că analiza propusă îşi găseşte confirmare într-o intuiţie mai veche privitoare la natura întrebărilor, amintită de Anna Wierzbiczka (1996: 49), potrivit căreia acestea au la bază doi termeni semantici primari, "nu ştiu - doresc să ştiu".
în consecinţă, condiţiile de adevăr nu sînt nicidecum irelevante pentru semantica întrebărilor directe sau indirecte, cărora li se atribuie o valoare într-un set de lumi *w3.* Or, acest lucru este aproape imposibil de captat în absenţa unui aparat formal corespunzător deoarece, de regulă, lipseşte partea performativă a întrebării, în primul rînd secţiunea sub incidenţa căreia cade răspunsul ("să îmi spui" în [43]), responsabilă pentru accesarea unor lumi de tipul *w3.* Un asemenea aparat formal permite
119
totodată o analiză compoziţională precisă a semnificaţiei, identificarea contribuţiei diferiţilor constituenţi prepoziţionali la conţinutul global al enunţului; acest fapt este ilustrat, în cazul întrebărilor indirecte, spre exemplu (ca de altfel şi în cazul propoziţiilor declarative), de condiutiile de adevăr diferite pentru secţiunea încapsulată (întrebarea indirectă) (denotaţie în setul *w3)* faţă de structura care o conţine (fraza) (denotaţie în *wl).*
Să mai luăm exemplul (46), care conţine tot o întrebare indirectă.
(46) Ion se întreabă cine a venit.
Propoziţia incapsuiată "cine a venit" este asociată cu setul de propoziţii posibile *[p:* 3x[persoană(x) *8c p* = "a venit(jc)"}, care actualizează valoarea variabilei *cine* relativ la setul *{<w3, t>)* compatibil cu răspunsurile. Denotaţia întrebării indirecte constă însă în răspunsurile adevărate. întregului enunţ (46) i se atribuie în schimb o valoare într-o lume *wl* şi un timp *ti,* el fiind adevărat dacă şi numai dacă <Ion, *{p}>* e *(a se întreba) (<wl, tl>)* sau, cu alte cuvinte, dacă şi numai dacă *(se întreabă (Ion, p)).* Cu alte cuvinte, el exprimă modul în care Ion se raportează la setul de propoziţii posibile.
Semantica întrebărilor care primesc răspunsuri afirmative sau negative, de tipul "Plouă?", este similară, ele fiind asociate de asemenea cu un set de propoziţii, anume setul care conţine cele două propoziţii contradictorii, exprimate de "Plouă" şi "Nu plouă". Denotaţia unor asemenea întrebări o reprezintă mulţimea cu un singur element, care conţine fie propoziţia afirmativă, fie pe cea negativă. Pentru întrebarea în discuţie, acest fapt este captat prin formula *{p\ p* = plouă v *p* = —i plouă}, unde v este "sau", iar ~i este negaţia "nu". Să observăm că întrebările indirecte "dacă plouă",
120
"dacă plouă sau nu", din propoziţii precum "Doresc să ştiu dacă plouă / dacă plouă sau nu", au toate o reprezentare logică identică, fiind echivalente din punct de vedere semantic.

Exclamaţii

Să considerăm, în traducere românească, următorul exemplu, selectat din nuvela "To Room Nineteen"

(Lessing 1981 [1963]: 55):
(47) Dar atunci fiecare exclamă: "Desigur! Cît de corect!"
Din punct de vedere semantic, exclamaţiile pot fi incluse în categoria construcţiilor intensionale. Cînd sînt însoţite de expresii parantetice (vezi [48a]), li se atribuie o valoare de adevăr într-o lume *w2,* compatibilă cu exclamaţia, deoarece verbele controloare (de exemplu, *a exclama* în [48a]) sînt nonfactive, cum ilustrează testul presupoziţional (48b) aplicat lui (48a):
(48a) A exclamat că e supărat.
In acest exemplu, "e supărat" nu se presupune că este adevărat fiindcă nu se păstrează în cazul negării:
(48b) Nu a exclamat că e supărat.
în (47), cele două exclamaţii reprezintă nemediat atitudinea exclamatorilor, în timp ce structura discursivă globală, care include expresiile parantetice ("...fiecare" exclamă"), exprimă maniera în care exclamatorul se raportează la o structură verbală (exclamaţia). În
121
exemplul selectat, *desigur* exprimă aprobarea de către agentul colectiv ("fiecare", "toţi") a propoziţiei *p* (Susan şi Matthew - două personaje - se căsătoresc) din fundalul presupoziţional (specificat în discursul precedent). Această exclamaţie se comportă ca o variabilă adverbială prepoziţională, exprimînd faptul că propoziţia presupusă este adevărată într-o lume a povestirii *wl,* fiind vorba de un text ficţional, şi, mai mult decît atît, că exclamatorii presupun că ea este adevărată într-o lume *wl*. Astfel stînd lucrurile, *[47]wl,t2* = 1 (deci, este adevărat) dacă şi numai dacă este cazul în *wl* că *(exclamă (fiecare, desigur)),* dar exclamaţiei i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume *w2* (compatibilă cu ceea ce se exclamă, verbul controlor fiind nonfactiv), şi un moment *t2,* anterior momentului vorbirii, *ti,* identic cu timpul de referinţă. Prin urmare, structura exclamativă ("Desigur! Cît de corect!") reprezintă atitudinea însăşi a exclamatorilor, ia timp ce propoziţia cu elementul parantetic *exclamă* exprimă modul în care aceştia se raportează la structura lingvistică exterioară (exclamaţia).

Adjective intensionale

Adjectivele intensionaie sînt cuvinte precum *presupus, fost, închipuit, pretins* din grupuri nominale de tipul *presupus criminal, fost preşedinte, poet închipuit,* a căror semantică este în multe privinţe diferită de aceea a altor adjective, ele reprezentînd o constantă problemă pentru abordările referenţiale. Să urmărim însă mai întîi care sînt tipurile principale de adjective cu care operează semantica formală. O discuţie pe această temă o găsim în Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 370-377), care disting trei tipuri logice de adjective, ilustrate de cuvinte precum *pink* "roz", *large* "mare" şi *former* "fost" din
122
limba engleză, ultimul aparţinînd clasei adjectivelor intensionale, fundamentată în tratatul de semantică susmenţionat. Deoarece nu există diferenţe de ordin logic importante între adjectivele din limba engleză şi corespondenţii lor din limba română, îi vom utiliza în continuare pe aceştia din urmă în analizele noastre pentru a face prezentarea mai accesibilă.
Să considerăm acum următoarele propoziţii, dintre care unele sînt construite după modele preluate de la cei doi autori.
(49a) Blanc este un cîine negru.
(49b) Blanc este negru. . *r.*
(50a) Blanc este un cîine mare.
(50b) Blanc este mare.
(51a) Blanc este un presupus cîine vagabond.
(51b) Blanc este un fost cîine de pază.
(51 c) *Bîanc este presupus.
Semantica unui adjectiv *intersectiv*[33] ["intersective"], cum ar fi *negru* este captată în formula (52a), iar a unui adjectiv *subsectiv*[34] ["subsective"], cum ar fi *mare,* în formula (52b), ambele adaptate după Chierchia şi McConnell-Ginet (ibid.):
(52a) [cîine negruJM, *w, t, g* = [cîineJM, *w, t, g* n
[negruJM, *w, t, g,* (52b) [cîine mareJA/, *w, t, g* c [cîinejM, *w, t, g,*
unde n simbolizează intersecţia, iar <r incluziunea.
[33] Valoarea semantică a nominalelor determinate de adjective intersective constă într-o *intersecţie* de mulţimi de indivizi.
[34] Valoarea semantică a nominalelor determinate de adjective subsective constă într-un subset de entităţi.
123

Postularea celor două formule porneşte de la ipoteza că *negru, cîine negru* şi *cîine mare* se referă la mulţimi de indivizi, (52a) spunîndu-ne că valoarea semantică a grupului nominal *cîine negru* este dată de intersecţia setului de cîini cu setul de entităţi "negre", iar (52b), că valoarea grupului nominal *cîine mare* este o submulţime a mulţimii de cîini, compusă din acei cîini care sînt "mari". Ambele adjective pot fi .predicative, iar ca nume de proprietăţi ele se pot combina cu substantive creînd noi grupuri nominale, a căror extensiune reprezintă o submulţime a entităţilor desemnate de nominalul nemodificat. în acest sens, extensiunea lui *negru* într-o circumstanţă < *w, t* > va fi dată de mulţimea entităţilor negre într-o lume *w* şi un moment *t,* iar extensiunea lui *mare,* care desemnează o proprietate dependentă de factori contextuali[35], va consta în mulţimea de entităţi "mari" în < *w, t* >.
Adjectivele *presupus* şi *fost* se comportă însă diferit: sînt *nonpredicative,* nu descriu proprietăţi şi nu denotă o submulţime a mulţimii de indivizi aflaţi în extensiunea nominalului pe care îl modifică din considerentul că referenţii unor expresii cum ar fi *presupus cîine vagabond / presupus criminal, fost cîine de pază* etc. sînt, în principiu, diferiţi de referenţii termenilor *cline vagabond, criminal, cîine de pază* etc. Cu alte cuvinte, *presupus criminal* se poate să nu aibă drept valoare semantică în < *w, t* > indivizi care să figureze în extensiunea termenului *criminal* în < *w, t* >,

[35] O entitate poate fi mică în raport cu alte entităţi (spre exemplu, o pisică este mai mică decît un tigru), dar ea poate fi totuşi mare în raport cu clasa de care aparţine sau alţi factori. Putem vorbi, în acest sens, de "o pisică mare" şi de "un om de zăpadă mare" (exemplu dat de Hans Kamp şi Barbara Hali Partee [apud Chierchia şi McConnell-Ginet 1990: 374]) chiar dacă omul de zăpadă în discuţie este mic în conformitate cu standardele existente, dar a fost făcut de un copil de trei ani.

ceea ce înseamnă că referinţa expresiei *presupus criminal* nu este o funcţie a referinţei termenului *criminal.* Ea este în schimb o funcţie a *intensiunii* acestui termen, în sensul că setul de *presupuşi criminali* depinde de *intensiunea* nominalului *criminal* sau, mai precis, de acei indivizi care au o asemenea proprietate într-o *lume posibilă, compatibilă cu presupunerile vorbitorului,* iar, în cazul lui *fost cîine de pază,* de indivizii care sînt cîini de pază într-o fază anterioară a lumii reale (tot o lume posibilă)[36]. Asemenea adjective sînt, aşadar, *intensionale* şi pot fi tratate ca "funcţii dinspre proprietăţi înspre proprietăţi" sau ca "modificatori de proprietăţi" - susţin Chierchia şi McConnell-Ginet (1990: 372; t.n., Ş.O.), care identifică în acest fenomen o nouă categorie logică. în consecinţă, *presupus* ar fi o funcţie ce cartează proprietatea de cîine vagabond / criminal etc. pe proprietatea de presupus cîine vagabond / presupus criminal, iar *fost cîine de pază,* proprietatea de cîine de pază pe proprietatea de fost cîine de pază.
într-o reprezentare formalistă nepretenţioasă semnificaţia grupurilor nominale construite cu adjectivele intensionale *presupus* şi *fost* ar arăta după cum urmează (cf. însă ibid.: 372-373):
(52c) [presupus criminal] = [presupus ("criminal)] (52d) [fost cîine de pază] = [fost ("cîine de pază)],
unde *"criminal* este proprietatea (intensiunea) asociată cu termenul "criminal", iar *"cline de pază,* proprietatea asociată cu "cîine de pază".

[36] O consecinţă a unei asemenea conceptualizări, care captează un aspect semantic esenţial al adjectivelor în discuţie, o reprezintă faptul că din propoziţia *Blanc este un presupus cîine vagabond* nu decurge că acesta este efectiv un cîine vagabond.

Cele două formule reflectă faptul că adjectivele intensionale funcţionează asemenea unor operatori care sînt ataşaţi substantivelor nume de proprietăţi pentru a forma un nou grup nominal ce exprimă o *nouă proprietate:* aceea de "presupus criminal" sau de "fost cîine de pază", diferită de "criminal" sau "cîine de pază", în cazul exemplelor analizate. Prin procedura descrisă, adjectivele intensionaîe, în calitatea lor de *modificatori de proprietăţi,* preiau, în noile expresii formate, proprietăţile desemnate de nominalele cărora le sînt ataşate şi le proiectează în alte lumi, în care proprietăţilor în discuţie li se pot atribui valori semantice (extensiuni):

- în *lumi posibile din trecut* ("fost cîine de pază" = *{x: x* este cîine de pază} în faze anterioare ale lumii reale, spre exemplu);
- în *lumi posibile, compatibile cu presupunerile vorbitorului* ("presupus criminal" = *{x: x* este criminal} în lumi în care se actualizează presupunerile vorbitorului");
- în *lumi virtuale* ("virtual preşedinte" = *{x: x* este preşedinte} în lumile virtuale contemplate) ş.a.m.d., unde acoladele "{}" simbolizează mulţimi. Nu există însă, în principiu, vreo *legătură extensională necesară* între proprietăţile de "input" ("criminal", "cîine de pază" etc.) şi cele de "output" ("presupus criminal", "fost cîine de pază" etc).

Concluzii

S-a văzut din cele de mai sus că semantica formală şi lumile posibile oferă un cadm generos pentru o analiză compoziţională elegantă şi precisă a *construcţiilor intensîonale,* a căror valoare semantică nu poate fi specificată printr-o simplă raportare la lumea reală: *modalitatea, timpul gramatical* şi *aspectul verbal, propoziţiile încapsulate* ş.a.m.d. In cazul propoziţiilor incapsulate, dar şi al altor tipuri de propoziţii (spre exemplu, a acelora care sînt "complemente" semantice ale unor verbe controloare / parantetice), se pot specifica, î~ cum am văzut, o serie de aspecte extensionale sau referenţiale greu de captat în absenţa unui aparat suplu, care să permită accesarea unui nivel situat dincolo de limitele observaţiei empirice. De asemenea, se pot descrie fenomene semantice dintre cele mai controversate, cum ar fi *valoarea de adevăr sau denotaţia propoziţiilor declarative* sau, lucru mai puţin obişnuit, *a întrebărilor* şi *a exclamaţiilor,* fără de care mecanismul de producere a sensului acestora ar rămîne insuficient elucidat. Totodată, se pot descrie o serie de alte aspecte interesante, spre exemplu, acelea asociate cu *adjectivele intensionale,* sau cu *ambiguitatea,* în cazul interpretării *de re* şi *de dicto,* care, în această conceptualizare, derivă din natura compoziţională a sensului.

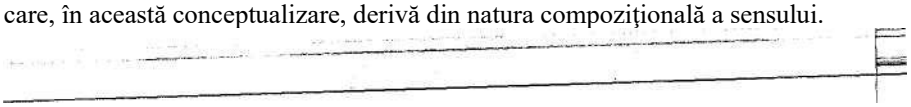

6. INDEXICALITATEA

După cum am văzut în capitolele precedente, interpretarea semantică a *expresiilor lingvistice* a depins de un model şi o funcţie de designatoare, iar apoi, în cazul *construcţiilor intensionale* analizate în capitolul precedent, aparatul a fost extins, prin implicarea *lumilor posibile* şi a *circumstanţelor* (perechi lume-timp). Un asemenea demers ajută la înţelegerea naturii multor tipuri de structuri lingvistice, dar lasă nerezolvată, totuşi, problema unor expresii, cum ar fi *eu, tu, aici, acolo, acesta, acela, acum, ieri, în faţa, în spatele, a veni, a pleca* etc, care reclamă pentru evaluarea lor cunoaşterea contextului în care sînt întrebuinţate şi implică factori de natură pragmatică. Aceste expresii se numesc *indexicale* pentru că semnificaţia lor depinde de context, termenul provenind dintr-un cuvînt grecesc însemnînd "a indica", "a arăta cu degetul". In lingvistica tradiţională expresiile în discuţie sînt cunoscute şi sub denumirea de *deictice.* Să considerăm următorul exemplu:

(1) [Eu] sînt ridicolă.

Observăm că semnificaţia acestei propoziţii depinde de persoana care o rosteşte: dacă locutorul este Maria, atunci (1) este identic cu (2):

(2) Maria este ridicolă.

Dacă însă **locutorul este Patricia, atunci** propoziţia are sensul

(3) Patricia este ridicolă.

Semnificaţia lui (1) depinde, aşadar, de contextul în care este produs enunţul, în funcţie de care fixăm locutorul şi stabilim denotaţia pronumelui "eu" sau, cu alte cuvinte, identificăm persoana vizată de predicaţia "sînt ridicolă". Odată ce valoarea contextuală este fixată, enunţului i se atribuie o interpretare semantică pe baza contribuţiei elementelor componente, după care i se poate preciza valoarea de adevăr. O distincţie utilă pentru evaluarea propoziţiilor cu asemenea termeni *indexicali* a fost propusă, în cadrul semanticii formale, de Kaplan (apud Chierchia şi McConnell-Ginet 1990), care, identificînd contextul cu *situaţia enunţului* şi circumstanţele cu *stările de lucruri descrise care determină valoarea de adevăr a enunţului,* delimitează mai clar aspectele ce cad sub incidenţa celor două expresii.

Să luăm acum următorul enunţ:

(4) [Tu] eşti ridicolă.

La fel ca mai sus, interpretarea lui semantică depinde nu numai de natura circumstanţelor sau a stărilor de lucruri, ci şi de denotaţia pronumelui "tu", adică de identitatea destinatarului. Problema poate fi însă mai complicată de data aceasta, cum ilustrează următorul scenariu, inspirat din Chierchia şi McConnell-Ginet (1990), care ne propun o altă distincţie utilă: între *circumstanţele relevante* şi *ceea ce se spune* ["what is said"]. Să presupunem, spre exemplu, că enunţul este produs într-un context în care Maria, şi nu Patricia, este "ridicolă, caz în care (4) este adevărat dacă îi este adresat Măriei. Este desigur posibil ca Patricia să creadă că Maria este ridicolă, dar se prea poate ca Maria să se

considere normală. într-un asemenea caz, dacă Maria crede că enunţul îi este adresat ei, dar Patricia se consideră şi ea, în mod eronat, destinatar, atunci amîndouă îl vor evalua greşit pe (4) ca fiind fals, însă

o vor face din motive diferite. Eroarea Măriei constă în necunoaşterea *circumstanţelor relevante* (ea nu ştie că este ridicolă), în pofida faptului că interpretează corect *ceea ce se spune* (înţelege că mesajul se referă la ea); eroarea Patriciei constă, în schimb, în neînţelegerea a *ceea ce se spune* (enunţul este despre Maria, nu despre ea) şi nu în necunoaşterea circumstanţelor sau a stărilor de lucruri (ea ştie că Maria este ridicolă).

Să considerăm, în continuare, alte două propoziţii,. care descriu aceeaşi situaţie, dar sînt totuşi diferite (prima este selectată din Doris Lessing "To Room Nineteen" şi tradusă de noi în limba română):

(5 a) Matthew se întoarse tîrziu acasă şi mărturisi că a
fost la o petrecere. (5b) Matthew se duse tîrziu acasă şi mărturisi că a
fost la o petrecere.

In ce constă diferenţa dintre ele? In aceea că ele înfăţişează *perspective distincte* asupra aceleiaşi situaţii şi implică, în consecinţă, *locutori diferiţi,* fenomen corelat cu verbele de mişcare utilizate: "a se întoarce", ne permite să punem enunţul pe seama soţiei lui Matthew, spre exemplu, şi să îi atribuim ei perspectiva; "a se duce", susţine perspectiva naratorială. In consecinţă, inferăm din utilizarea verbelor în discuţie aspecte diferite cu privire la identitatea locutorului şi atitudinea acestuia faţă de propoziţia exprimată. (Exemple de acest tip sînt discutate în Barwise şi Perry 1983; Cooper, Mukai şi Perry [ed.] 1990; şi Barwise, Gawron, Plotkin şi Tutiya [ed.] 1991, în cadrul a ceea ce ei numesc *semantica situaţională* şi *teoria situaţiilor* ["situation theory"]).

130

în remarcabilul lor tratat de semantica formală, Chierchia şi McConneîl-Ginet (1990) îşi propun să abordeze termenii indexicaîi prin extinderea gamei de coordonate în raport de care este relativizată interpretarea semantică. In acest sens, ei adaugă parametrilor *lume* şi *timp* o coordonată nouă, *contextuală, c,* încercînd să dea seama pe această cale de aspectele dependente de context ale semnificaţiei propoziţiilor. Demersul lor distinge astfel două trepte fundamentale ale interpretării semantice, prima constînd în relativizarea acesteia la diferiţi parametri contextuali, a doua în evaluarea intensiunilor astfel identificate în funcţie de lumile despre care este vorba. în lumina acestor precizări, propoziţia (6a), susţin cei doi semanticieni (ibid.: 266), nu va fî evaluată în raport de ceva foarte cuprinzător, cum ar fi o circumstanţă (pereche lume-timp) sau o lume posibilă în sensul general al termenului (entitate maximală), ci în raport de locul producerii enunţului, fapt pentru care (6a) este echivalent cu (6b):

(6a) Plouă.
Plouă aici.

La fel se întîmplă şi cu propoziţia (7), inspirată din Bach (1989), care presupune, pentru o interpretare corectă, operarea cu o coordonată contextuală sau, cum preferă cercetătorul (ibid.), cu o *suhlume* ["subworld"] sau o *lume mică* ["small world"]:

(7) Pe fiecare masă sînt tacîmuri, farfurii şi pahare.

în caz contrar, dacă (7) ar fi evaluat relativ la o entitate maximală precum o lume posibilă, rezultatul ar fi că peste tot în lumea respectivă pe mese sînt tacîmuri, farfurii şi pahare - consecinţă indezirabilă deoarece

131

termenii se aplică unei situaţii restrînse. Asemenea *situaţii* - denumire preferată de Bach (ibid.) pentru lumile mici - se integrează în situaţii mai mari, care la rîndul lor se integrează în situaţii şi mai mari, pînă cînd ajungem la situaţia cea mai cuprinzătoare, echivalentă cu o lume posibilă în accepţia termenului din semantica lumilor posibile. Exemplul ne conectează la *semantica situaţiilor* ["situation semantics"], care îşi propune pe de o parte să relativizeze interpretarea la situaţii foarte restrînse sau la tipuri de situaţii ce modelează, chiar dacă numai parţial, situaţiile reale şi, pe de altă parte, să opereze, pe această cale, cu seturi mici sau foarte mici de indivizi, în funcţie de scopurile propuse şi de natura fiecărui caz linguistic analizat. La prima vedere, un asemenea demers pare să prezinte mai multă supleţe decît versiunile standard ale semanticii lumilor posibile sau ale semanticii modelelor teoretice aplicate limbilor naturale, dar o privire atentă semnalează că el lasă nerezolvate o serie de probleme[37], motiv pentru care mai mulţi autori preferă variante îmbunătăţite ale acestora din urmă; astfel este modelul extins amintit mai sus, care relativizează interpretarea semantică la parametri contextuali, model la care revenim în cele ce urmează.

Cum am văzut, *contextul* ne oferă date cu privire la *identitatea locutorului,* la *obiectele* desemnate prin *gesturi indexicale,* precum şi la o serie de alţi factori relevanţi pentru interpretarea expresiilor

indexicale.

[37] Bach (1989) aminteşte, în acest sens, două probleme "dificile" care nu îşi pot găsi rezolvarea în cadrul semanticii situaţionale, dar care sînt explicate într-o manieră satisfăcătoare de pe poziţiile versiunii "clasice" a semanticii lumilor posibile: *negaţia;* şi *persistenţa* ["persistence"] într-o situaţie a unei propoziţii, care presupune ca propoziţia să fie adevărată nu numai relativ la o situaţie restrînsă, ci şi în toate extensiunile situaţiei în discuţie; această condiţie creează probleme insurmontabile pentru propoziţiile ce exprimă adevăruri contingente (propoziţiile a căror valoare de adevăr depinde de stările de lucruri).

132

Cunoaşterea insuficientă a laturii contextuale poate crea confuzii în legătură cu ceea ce se spune ["what is said"] (vezi comentariul despre [4]). Să vedem cum procedează însă Chierchia şi McConnel-Ginet atunci cînd îşi propun să formalizeze asemenea aspecte ale interpretării semantice a expresiilor lingvistice, alături de aspectele de ordin strict intensional şi extensional. Ei disting două etape fundamentale ale interpretării semantice:

- primă etapă constă în relativizuarea la context a interpretării şi stabilirea conţinutului enunţului ["what is said"] prin corelarea fiecărei expresii cu o funcţie ce determină valoarea ei intensională în contextul dat;
- a doua etapă constă în atribuirea, pe baza intensiunilor, de valori extensionale de tip corespunzător în raport de fiecare circumstanţă în parte.

La rîndul lor, variatele aspecte contextuale sînt considerate drept funcţii ce cartează fiecare context *c* pe un domeniu corespunzător. în acest sens, în cazul *locutorilor* ca entităţi individuale, *o funcţie locutor [sp]* (din englezescul *speaker* "vorbitor", "locutor") va carta fiecare context *c* pe *sp(c) e U,* locutoruî în *c,* iar *o funcţie destinatar [deşt]* va carta contextul *c* pe *dest(c) e U,* destinatarul în *c.* O altă funcţie loc_n *[* - aici] va carta contextul *c* pe $loc_n(c)$, localizarea *n* în *c,* în timp ce o altă funcţie, *dernloc,,* [= acolo], va carta *c* pe $demloc_n$ *(c)* ş.a.m.d. Pe această cale, cei doi autori extind calculul predicaţional la specificarea parametrilor contextuali, cum ar fi

- *locutorul* - "denotaţia" pronumelui "eu"------' (ibid. 1990: 264);
- *destinatarul* - "denotaţia" pronumelui "tu" (ibid.);

133

- aspectele asociate cu valorile adverbelor de loc şi de timp de genul "aici", "acolo", "acum", "atunci". Modelul *M* devine acum un sextuplu <*W, T, <, C, If, V>,* în care

W este un set de lumi, *T* este un set de momente ordonate printr-o relaţie de precedenţă < în sensul că *t2* îl precede pe *ti; U* este universul discursului sau setul de indivizi, domeniul "cuantificării"; *C* este setul de contexte; iar *V* este o funcţie dinspre valoarea atribuită constantelor şi predicatelor individuale în *C* înspre intensiuni în *W* şi *T {circumstanţe)* (ibid.: 273-74). Noua funcţie de interpretare, de forma [*]M,w,t,c,g,* este mai complexă; ea va atribui valori de adevăr relative la:

un model;

funcţie designatoare *g* (pentru variabile); pereche lume-timp - asociind astfel enunţul cu o propoziţie care este evaluată drept adevărată sau falsă relativ la o circumstanţă particulară, definită de coordonatele *w* (lume) şi *t* (timp); şi un context, *c.*

Semnificaţia propoziţiilor din această perspectivă este o funcţie dinspre contexte (interpretarea expresiilor indexice) înspre intensiuni ("conţinutul" propriu-zis al enunţului) şi dinspre intensiuni (mulţimi de lumi şi momente) înspre extensiuni (referinţă / valori de adevăr sau lumile şi momentele despre care este vorba). Prin această extindere a modelului, semantica formală sau semantica lumilor posibile devine mai suplă şi mai

134

puternică, permiţînd o abordare interesantă şi nontrivială, cu mari şanse de izbîndă, pentru semnificaţia multor expresii lingvistice din limbile naturale.

în consecinţă, pot fi identificate trei nivele ale semnificaţiei:

- *semnificaţia dependentă de context,* care priveşte interpretarea *termenilor indexicali,* dacă propoziţia conţine asemenea expresii; spre exemplu, în evaluarea propoziţiei "[Eu] sînt ridicolă", este nevoie să ştim cine este locutorul, altminteri nu putem stabili ceea ce se spune ["what is said"] şi nu putem interpreta din acest motiv propoziţia;
- în continuare, după identificarea locutorului, stabilim *intensiunea* sau *conţinutul*

propoziţional al enunţului; spre exemplu, dacă locutorul este Patricia, atunci propoziţia exprimată de enunţul în discuţie va fi setul de lumi şi momente în care Patricia este ridicolă; iar apoi,

■ pe baza conţinutului astfel stabilit, determinăm *valoarea de adevăr* sau *extensiunea* enunţului prin specificarea *circumstanţelor* (perechi *lume - timp)* la care se referă propoziţia; spre exemplu, lumea reală, o lume imaginată, o lume a convingerilor locutorului etc.

Să considerăm, în acest sens, următoarele propoziţii, rostite de Petre:

(8) Îmi imaginez că sînt miliardar.

(9) -" Cred că sînt miliardar. -(10)-----Sînt miliardar.

135

Să luăm acum următoarele lumi: *wl,* o lume compatibilă cu ceea ce îşi imaginează Petre, în care el este miliardar; *w2,* o lume compatibilă cu convingerile lui Petre, în care el este miliardar; şi *w3,* lumea reală, în care Petre este un om sărac. înnoonsens cu precizările de mai ~ sus, evaluarea semantică a propoziţiilor în discuţie parcurge trei etape. Mai întîi, stabilim semnificaţia dependentă de context, prin interpretarea termenilor indexicali. Astfel, în (8), (9) şi (10), pronumelui "eu" (subînţeles) i se va atribui valoarea "Petre" printr-o formulă care relativizează evaluarea acestui termen la coordonata contextuală *ci,* spre exemplu, care ni-1 dă drept locutor pe Petre. Apoi, stabilim conţinutul fiecărui enunţ în parte sau propoziţiile exprimate de cele trei enunţuri, după care vom atribui o valoare de adevăr enunţurilor, considerînd lumile *{wl, w2* şi *w3)* şi momentele *{ti,* timpul enunţării, spre exemplu) la care ele se referă. O reprezentare simplificată a unor aspecte ale evaluării semantice a lui (8), care captează şi natura încapsulată a unor constituenţi frazali, este înfăţişată mai jos:

(11) ["Eu" îmi imaginez că [sînt miliardar]c/,w/,
tl]cl,w3,tl.

Reprezentarea aceasta ne spune că, odată stabilită semnificaţia pronumelui "eu" (subînţeles) prin coordonata *ci,* lui "sînt miliardar" [= Petre este miliardar] i se atribuie o valoare pe de o parte într-o lume, *wl,* compatibilă cu ceea ce îşi imaginează Petre, şi pe de altă parte un moment *ti,* identic cu momentul enunţării; valoarea propoziţiei încapsulate este 1, deci propoziţia încapsulată este adevărată, deoarece în *wl,* în momentul *ti,* Petre este miliardar. Enunţului întreg i se atribuie însă o valoare de adevăr în raport de coordonatele *ci, w3,* lumea reală, şi *ti.* Aşadar,

136

(11') [sînt miliardar] = 1 în *ci, wl* şi *ti.*

Pentru (9), propunem următoarea reprezentare:

(12) ["Eu" cred că [sînt miliardar].:/, *w2, tl]cl, w3,*
îl.

Această reprezentare ne spune şi ea că, odată stabilită semnificaţia pronumelui "eu" (subînţeles) lui "sînt miliardar" [= Petre este miliardar] i se atribuie o valoare într-o lume, *w2,* compatibilă cu convingerile lui Petre, şi un moment *ti,* identic cu timpul enunţării; valoarea propoziţiei încapsulate este 1, deci propoziţia incapsulată este adevărată, deoarece în *w2* în momentul *ti,* Petre este miliardar. Enunţului întreg i se atribuie însă o valoare de adevăr tot în raport de coordonatele *w3,* lumea reaiă, şi *ti.* Aşadar, în cazul analizat vom scrie

(12') [sînt miliardar] = 1 în *ci, w2* şi *ti.* în schimb, pentru (10) avem

(13) ["Eu" sînt miliardarjc/, *w3, ti*

care ne spune că propoziţiei [Petre este miliardar], inferată după interpretarea termenului indexical "eu" (subînţeles), i se atribuie o valoare în lumea reala, *w3,* în momentul enunţării, *ti,* deoarece (10) se referă la o asemenea circumstanţă. Valoarea lui este în acest caz 0, deoarece în *w3* în momentul *ti* Petre este un om sărac. în consecinţă, se va scrie

(13') [Sînt miliardar] = 0 în *ci, w3* şi *ti.*

137

Comentariul celor trei exemple ilustrează *relativizarea interpretării semantice la parametri contextuali* - în raport de care stabilim intensiunile sau conţinuturile prepoziţionale - şi la *circumstanţe (perechi lume-timp)* - responsabile de valoarea de adevăr a propoziţiilor. Se înţelege că modificări ale valorii coordonatelor în aceste domenii atrag după sine rezultate diferite ale procesului de interpretare semantică a expresiilor lingvistice.

7. DISCURSUL FICŢIONAL ŞI LUMILE POSIBILE

Introducere

Printre primii care au abordat discursul ficţional din perspectivă logică se numără Gottlob Frege (1960 [1892]), Considerînd că referinţa se poate aplica doar la lucruri existente şi restrîngînd atributul existenţei la domeniul lumii reale, el contestă posibilitatea referinţei literaturii ficţionale. Mai tîrziu, Bertrand Russell (1919) exprimă o poziţie similară, afirmînd că există doar o singură lume şi îimitînd existenţa la lumea reală. După cum am arătat în capitolele precedente, acest punct de vedere este esenţial în cadrul filosofiei analitice şi al semanticii logice, care, în versiunile lor fundamentale, definesc *referinţa* ca o relaţie între o expresie lingvistică şi denotatul ei din lumea reală. Naraţiunii ficţionale i-ar lipsi, în această concepţie, referinţa, deoarece ea nu trimite la entităţi sau stări de lucruri din lumea reală.

Am văzut însă că şi discursul nonficţional poate descrie *obiecte nonexistente,* după cum ilustrează termeni precum *zînă, unicorn, muntele de aur, pătratul rotund* ["the round square"], ultimii doi fiind semnalaţi de Alexis Meinong, înainte de Russell (vezi Crittenden 1991), care susţine astfel că referinţa şi gîndirea nu se restrîng doar la -ceea ce există în realitate, ci includ atît posibilul cît şi imposibilul. In consecinţă, s-ar putea crede că discursul ficţional *are referinţă* şi că aceasta ar consta din *obiecte nonexistente,* fie ele chiar şi cu proprietăţi imposibile

(spre exemplu, "cercuri pătrate"). Fidel concepţiei analitice, Russell reacţionează însă împotriva unei asemenea poziţii, invocînd, printre altele, motivul că teoria lui Meinong violează "un simţ robust al realităţii" (apud Crittenden, 1991: 10; t. n., Ş.O.), că ceea ce există în cazul miturilor şi al ficţiunii sînt gîndurile cuiva despre atari lucruri şi nimic mai mult. Aşadar, lumea reală nu l-ar include pe Hamlet, ci doar gîndurile lui Shakespeare în momentul scrierii piesei sau gîndurile noastre cînd o vedem reprezentată pe scenă. Noţiunea de obiect nonexistent sau imaginar este, desigur, paradoxală din această perspectivă, ca şi ideea referinţei la entităţi ireale, fapt care sporeşte dificultăţile cu care discursul ficţional confruntă demersul analitic. în plus, teoriile despre obiectele nonexistente sînt puse în faţa unei alte probleme: imposibilitatea de a distinge, de pe asemenea premise, ceea ce este ficţional de *minciună* şi *eroare,* distincţie care depinde, în ultimă instanţă, de intenţia locutorului[1].

Pentru a depăşi astfel de limitări, unii cercetători tratează *adevărul* nu ca pe o relaţie stabilită între expresii lingvistice / propoziţii şi lumea reală, ci mai degrabă ca o noţiune ce derivă din însăşi convenţiile uzului lingvistic. A enunţa o propoziţie adevărată reprezintă, din acest unghi, doar un *uz particular al limbii* (vezi şi noţiunea de "joc de limbaj" la Ludwig Wittgenstein, 1958[1953])[2]. Axarea pe uzul lingvistic apare şi la cercetători din domeniul teoriei discursului, cum ar fi Robert de Beaugrande (1984), Gillian Brown şi George Yule (1983) sau Carmen Vlad (2001), care susţin că funcţia

[1] Vezi în acest sens Oltean (1999).

[2] "Consimţămîntul vorbitorilor stabileşte ce este adevărat şi ce este fals. Este adevărat sau fals ceea ce *spun* vorbitorii, iar ei cad de acord prin intermediul limbii pe care o întrebuinţează" (p. 88; s. a., L.W.; t.n.,Ş.O.).

referenţială a limbii se actualizează doar în cadrul discursului. Elementul lexical izolat nu are referinţă, precizează aceşti cercetători, ci doar un sens / intensiune şi o denotaţie / extensiune, referinţa ["referring", "reference"] fiind o funcţie rezervată uzului limbii în discurs. Mai remarcăm, tot în cadrul teoriei discursului, poziţia *constructivistă* cu o componentă *cognitivă,* prezentă în modelul propus de Teun A. van Dijk şi Walter Kintsch (1983), în conformitate cu care discursul nu redă o stare propriu-zisă de lucruri din realitate, cum ar fi un accident, spre exemplu, ci reprezentarea mentală, dependentă de capacităţile cognitive şi posibilităţile de informare ale locutorului, a respectivei stări. Or, aceasta implică, pe lîngă procesele cognitive diverse (spre exemplu, înţelegere, memorare), şi un proces *constructiv* şi poate fi cauza unor diferenţe între starea de lucruri din realitate şi reprezentarea ei prin discurs. La rîndul său, receptorul unui asemenea discurs despre un accident îşi formează o reprezentare pe baza versiunii emiţătorului, deja codificată în limbaj. In ambele cazuri se *construieşte* aşadar o semnificaţie: evenimentul este intrepretat drept accident, iar discursul despre eveniment, drept o relatare despre accident. Prin urmare, problema referinţei se complică deoarece se sugerează că pînă şi discursul nonficţional este limitat sub raportul capacităţii sale de a descrie cu exactitate stările de lucruri din realitate. In cadrai teoriei narative, Paul Ricoeur se situează, în cele trei volume despre timp şi naraţiune (1984, 1986, 1988), pe o poziţie care, deşi elaborată independent de teoriile discursului susmenţionate, are totuşi tangenţe cu demersul de tip constructivist: discursul narativ, fie literar, fie

neliterar, este *nonreferenţial,* în concepţia sa, deoarece textul produce în esenţă o configuraţie imaginară datorită proceselor de selectare, extragere, organizare etc. pe care le presupune operaţia de *punere în*

141

intrigă ["emplotment"]. El respinge de asemenea noţiunea de referinţă la o "realitate trecută" ["past reality"], dat fiind că trecutul nu există, şi include construcţiile textuale ale naraţiunii în rubrica "reconstrucţiilor", care cad sub incidenţa categoriei *reprezentării* sau *substiturii* ["standing-for", "taking-the-place-of] (1988: 157) (vezi şi cap. 5 supra pentru comentariul nostru privind timpul gramatical şi lumile posibile). Or, un asemenea gest incumbă, în concepţia lui Ricoeur (ibid.), recunoaşterea *Alterităţii* ["Othemess"] şi acceptarea ideii că o specificare a relaţiei dintre discursul narativ şi lumea reală este "ireductibilă la categoria de referinţă".

Oare nu este însă o atare concepţie despre referinţa naraţiunii ficţionale sau chiar nonficţionale contraintuitivă sau contraproductivă, ţinînd cont de maniera în care ne raportăm la discursul ficţional şi îl interpretăm sau de aspiraţia istoriei de a fi o ştiinţă? Ricoeur însuşi este conştient de importanţa problemei şi nu poate evita, în demersul său, raportul dintre configuraţia textuală şi realitate, raport pe care îl plasează însă sub incidenţa operaţiei de *refîgurare,* urmărind *efectele asupra praxisului* şi situînd astfel în centrul preocupărilor sale aspecte de tip *perlocuţionar* (vezi comentariul în Oltean 1989).

Lumile posibile în analiza ficţiunii: cîtevâ precizări preliminare

În continuare, vom propune o soluţie diferită la problema referinţei naraţiunii ficţionale, schiţînd răspunsul dat acesteia de semantica lumilor posibile, care, după cum am văzut în capitolele 4 şi 5, permite tratarea referinţei sau a extensiunii în termeni *intensionali,* adică din

142

perspectiva unor *circumstanţe alternative,* definite în raport de coordonatele *lume-timp.* Domeniul extensio-nalităţii încetează prin aceasta a mai fi identificat cu lumea reală, el lărgindu-se nelimitat şi cuprinzînd *un număr infinit de situaţii,* în funcţie de care pot fi atribuite *valori semantice* nu numai termenilor referenţiali, ci şi multor expresii nonreferenţiale (spre exemplu, numele ficţionale sau numele de entităţi ficţionale, cum ar fi *zînă* sau *unicorn,* au, în această concepţie, extensiuni de tip corespunzător în alte lumi decît lumea reală). Demersul, care şi-a dovedit fecunditatea în analiza unor complicate fenomene semantice din limbile naturale (vezi supra, cap. 5), a fost extins şi la discursul ficţional, în încercarea de a da seamă de presupusele aspectele referenţiale ale acestuia.

În ce constă însă această extindere a cadrului lumilor posibile la analiza discursului ficţional? În capitolul 5 am văzut cît de relevante sînt lumile posibile pentru semantica temporală. Această relevanţă se păstrează şi în cazul *naraţiunii neliterare nonficţionale,* care, recreînd prin mijloace lingvistice o experienţă (trecută) (vezi Labov şi Waletzky 1976), este abordabilă luînd drept coordonate lumea reală *(wO* sau *w@)* şi un moment temporal *t2,* spre exemplu, anterior timpului prezent, *ti* sau *tO.* Mergînd mai departe, problema adevărului în discursul ficţional se pare că poate fi tratată cu şanse de izbîndă selectînd o lume posibilă, *wl,* spre exemplu, diferită de lumea reală, *w@,* şi considerînd că discursul se referă la stări de lucruri dintr-o asemenea lume. Dar în timp ce în cazul naraţiunii nonficţionale noţiunea de lume posibilă se dovedeşte a fi extrem de utilă, întrebuinţarea ei în analiza discursului ficţional se izbeşte de numeroase dificultăţi, fapt care riscă să pună sub semnul întrebării relevanţa unui asemenea demers. Printre motivele principale care îndeamnă la serioase

143

reţineri se numără *indeterminarea,* sub raportul adevărului, a naraţiunilor fîcţionale şi posibilele *inconsistenţe logice* sau natura *contradictorie* a ficţiunilor. Se mai citează încurajarea identificării - literaturii ficţionale cu "lumi metafizic posibile" (Pavel, 1986: 48; t.n., Ş.O.) şi, în strînsă legătură cu aceasta, asumpţia că lumile ficţionle ar exista independent de autorul care le produce, motiv pentru care se apreciază că abordarea ar modela mai fidel activitatea cititorului contemplator al lumii decît pe aceea a producătorului (ibid.). Cu privire la indeterminarea referentului, menţionăm, spre exemplu, aspecte precum imposibilitatea stabilirii numărul de veri primari ai lui Stephen Dedalus, eroul romanului *Portret al artistului în tinereţe* de James Joyce, sau numărul de copii ai lui Lady Macbeth. In aceast sens, propoziţia "Lady Macbeth are doi copii" nu este nici adevărată, nici falsă în lumile ficţiunii. O lume ficţională nu ar fi deci *maximală,* ci *incompletă* sau *minimală* ["small world"] (Eco, 1990: 74; vezi şi supra, cap. 6). Cu privire la inconsistenţa logică a ficţiunilor, amintim că naraţiunile ficţionale pot fi populate de obiecte cu proprietăţi contradictorii, cum ar fi cercuri pătrate ["square

circles"] (exemplu preluat de la Pavel, 1986: 48), sau că în cadrul lor se petrec uneori lucruri imposibile, cum ar fi accederea în lumi transcendentale care prezintă dimensiuni temporale guvernate de legi fizice diferite de acelea din lumea reală (vezi *La ţigănci* de Mircea Eliade, unde revenirea în lumea centrală a povestirii este însoţită de un salt în timp). Faptul că în ultimă instanţă totul pare a fi posibil în literatura ficţională ridică semne serioase de întrebare cu privire la *posibilitatea* unor asemenea lumi (vezi supra, cap 4; vezi şi Ryan 1991b: 553), iar lumile posibile riscă să-şi piardă relevanţa ca modalitate de a da seamă de natura adevărului în discursul ficţional.

144

În continuare, vom analiza şansele unor contribuţii majore care îşi propun adaptarea teoriei la particularităţile acestui tip de discurs.

Toma Pavel şi lumile ficţionale

O propunere aparţine lui Pavel (1986), care susţine că obiectele cu proprietăţi contradictorii din naraţiunile ficţionale ne împiedică să identificăm *lumile ficţionale* cu lumile posibile, motiv pentru care semantica lumilor posibile este considerată inadecvată pentru specificarea naturii discursului ficţional. Pavel reţine, totuşi, noţiunea de "lume", argumentînd că asemenea obiecte cu proprietăţi contradictorii sînt dovezi insuficiente pentru ,

abandonarea acesteia, şi avansează ideea că o teorie a discursului ficţional, pentru a fi convingătoare, trebuie să se preocupe şi de *lumile imposibile, eratice* ale ficţiunii (p. 49), Pe această cale, el elaborează noţiunea de *lumi ficţionale,* care îşi propun "nivelul lor propriu de actualitate" (p. 54) şi includ entităţi precum lumea romanului *Don Quijote,* care se dezvoltă în jurul unui nivel nuclear diferit de acela al realităţii, sau, spre exemplu, de acela al lumii din *Documentele clubului Pickwick* de Dickens[3]. Lumile ficţionale sînt *minimale,* ele sînt degajate din textele ficţionale şi cartate direct pe fiecare text în parte. Ele nu reuşesc însă chiar din acest motiv să dea seamă de problema complexă a referinţei naraţiunilor ficţionale: adevărul rămîne, în principiu, indeterminat, iar lumea, potenţial inconsistentă, pentru că ceea ce este adevărat într-o lume ficţională este o funcţie a ceea ce *textul* descrie, şi nu invers, cum pe bună dreptate observă Gregory Currie (1990). În consecinţă,

[3] Pentru Pavel lucrurile nu diferă prea mult de teoriile cu care operează fizica, care de asemenea îşi propun nivele proprii de realitate.

145

chiar şi *lucruri imposibile din punct de vedere logic ar putea fi evaluate ca fiind adevărate* într-o lume ficţională, concluzie indezirabilă şi inacceptabilă, care împiedică asimilarea lumilor ficţionale - dificil de definit în mod adecvat - la categoria lumilor posibile, pentru care au fost elaborate principii clare. În consecinţă, în pofida avantajelor pe care le aduc teoreticianului literar (vezi şi Eco 1990), lumile ficţionale sînt insuficient de operante pentru specificarea adevărului în discursul ficţional.

David Lewis şi Gregory Currie despre adevărul în ficţiune

Date fiind problemele ridicate de conceptul de lume ficţională, Currie (1990), pornind de la concepţia lui David Lewis (1983 [1978]), propune o abordare mai complexă, după care adevărul în discursul ficţional este o funcţie a ceea ce este adevărat în *diferite lumi posibile.* In această concepţie, adevărul depinde nu atît de ceea ce discursul ficţional descrie în mod explicit, cît mai degrabă de "faptele" ce definesc *o lume compatibilă cu povestirea* sau *o lume a povestirii* - o lume posibilă în accepţia semanticii modale. O asemenea noţiune este deci diferită de lumea fîcţională a lui Pavel (1986), deoarece ea se aplică unei lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un "fapt cunoscut", adică se presupune că este adevărat. Stări de lucruri cunoscute naratorului sînt prezentate astfel ca fiind adevărate (Lewis 1983 [1978]: 266). Dacă abordăm din această perspectivă romanul *Don Quijote,* spre exemplu, atunci lumile romanului vor fi acele lumi în care cineva cunoaşte activităţile unui hidalgo pe nume Don Quijote şi împărtăşeşte altora cunoştinţele sale printr-un *text identic din punct de vedere lexical cu textul lui Cervantes.* Pluralul "lumi" reflectă în acest caz faptul

146

că există *mai multe lumi în care aceeaşi povestire poate fi relatată ca un lucru cunoscut,* iar lumile în cauză pot diferi în mod semnificativ în privinţa unor aspecte care vizează stările de lucruri sau evenimentele din povestire, dar asupra cărora textul nu se pronunţă. Un exemplu comentat de Currie (1990) îl reprezintă în acest sens romanul *The Turn of the Screw ["O coardă prea întinsă"]* de Henry James, în cazul căruia sînt posibile două interpretări divergente, la fel de bine justificate: stafiile lui Peter Quint şi Miss Jessel, văzute de guvernantă - personajul central -, sînt fie entităţi reale dintr-o lume a povestirii (interpretare supranaturală), fie doar obiecte ale halucinaţiilor vizuale ale guvernantei

(interpretare psihologică), caz în care ele nu există într-o lume centrală, *wl,* a acestei povestiri, ci într-o lume, *w2,* compatibilă cu viziunile respective, lume accesată dintr-o lume centrală. în consecinţă, romanul ar descrie cel puţin două lumi (o lume cu stafii şi o altă lume fără stafii), care au în comun doar ceea ce se relatează explicit în textul ficţional. Şocantă la prima vedere, noţiunea plurală de lumi a lui Lewis are astfel consistenţă, ea sprijinîndu-se pe înseşi "golurile" din text sau aspectele asupra cărora textul nu se pronunţă.

Adevărul în discursul ficţional înseamnă însă adevăr într-o *anumită* lume şi nu în toate lumile povestirii; în consecinţă el nu se identifică cu ceea ce este explicit în text sau, cu alte cuvinte, cu ceea ce toate lumile au în comun.

Ce soluţie poate fi însă dată problemei adevărului dacă ficţiunea are prea multe lumi? Oare nu riscă această analiză să devină în acest punct contraintuitivă şi inoperantă? Lewis (1983 [1978]: 268-270) este de părere că, în asemenea cazuri, trebuie acordată o pondere *diferită* lumilor ficţiunii, în funcţie de gradul de *apropiere a acestora faţă de lumea reală,* iar

147

adevărul în discursul ficţional să fie tratat ca o *rezultantă a conţinutului explicit al textului şi a ceea ce este adevărat în lumea reală.* La început, el propune *analiza 0* ([1] infra), pe care apoi o reformulează, în urma analizei adevărului în ficţiune în termeni contrafactuali, ca *analiza 1* ([2] infra), dat fiind faptul că prima, neconţinînd prevederi cu privire la "fundalul factual", definit de ceea ce este adevărat în lumea reală vizavi de ceea ce este explicit în text, riscă să aducă în discuţie lumi "bizare" care diferă în mod "gratuit" de lumea reală. Redăm mai jos cele două analize, cu unele modificări terminologice minore preluate de la Currie (1990: 62-63)[4]:

(1) o propoziţie *P* din textul fîctional *S* este adevărată dacă şi numai dacă ea este adevărată în toate lumile povestirii în care ficţiunea se relatează ca un fapt cunoscut (Lewis 1983 [1978]: 268); şi

(2) o propoziţie *P* este în mod nondisponibil adevărată ["non-vacuosly true"] în ficţiunea S dacă şi numai dacă există o lume a povestirii în care ficţiunea se relatează ca un fapt cunoscut şi în care *P* este adevărat, care este mai apropiată de lumea reală decît este vreo lume a povestirii în care *P* nu este adevărat; ea este adevărată în mod disponibil ["vacuosly true"] sau neadevărată dacă şi numai dacă nu există lumi ale povestirii în care ficţiunea să fie relatată ca un fapt cunoscut (ibid. 270).

[4] în acest sens, Currie întrebuinţează termenul mai specific de *lume a povestirii [„*story world"] sau *lume* S ["S-world"] în locul termenului *lume posibilă* sau *lume în care se relatează povestirea* (cf. Lewis 1983 [1978]), precum şi notaţia *Fs(P) "P* este adevărat în ficţiunea S" în locul formulării lewisiene "în ficţiunea f, φ".

148

Currie (1990: 270) reformulează (2) după cum urmează:

(2') "T_5 *(P)'* este adevărat dacă şi numai dacă *P* ar fi fost adevărat dacă *S* ar fi fost relatat ca un fapt cunoscut",

unde "Fs(P)" înseamnă *"P* este adevărat în ficţiunea *S".*

O asemenea explicaţie este validă pentru o mare varietate de situaţii: spre exemplu, ea poate legitima propoziţia "în ficţiunea *O coardă prea întinsă* stafiile nu sînt entităţi reale", deoarece o lume ai cărei locuitori văd stafii din cauza halucinaţiilor este mai apropiată de lumea reală decît o lume în care stafiile există aievea.

Dar Lewis (1983 [1978]) semnalează nişte posibile probleme ale analizei prezentate, confirmate şi de Currie (1990), cum ar fi pericolul validării unor interpretări de tip psihanalitic ale comportamentului personajelor în cazul în care psihanaliza este corectă; cu alte cuvinte, adevărul ar deveni dependent de paradigmele ştiinţifice prevalente în diferite perioade (aspectul ar putea fi însă considerat drept un avantaj de către unii). Drept ilustrare, revenim la exemplul comentat mai sus. în concepţia prezentată, dacă psihanaliza este corectă, atunci o lume în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, iar guvernanta din romanul discutat *{O coardă prea întinsă)* vede stafiile din cauza psihozei (ea are halucinaţii), ar fi mai apropiată de lumea noastră decît lumile în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, iar apariţia stafiilor este explicată pe cale supranaturală, spre exemplu. în consecinţă, în acest caz ar fi creditată interpretarea după care stafiile sînt proiecţii ale unei minţi obsedate. De asemenea, de vreme ce adevărul în ficţiune este rezultatul a ceea ce textul descrie în mod explicit şi a ceea ce este adevărat în lumea reală, această analiză riscă să introducă aspecte exterioare irelevante în povestire,

149

cum ar fi un fapt semnalat de Currie (1990: 65), şi anume că este adevărat într-un roman despre Sherlock Holmes că Iulius Cesar avea *n* fire de păr pe cap atunci cînd a murit - o consecinţă

indezirabilă. Problema psihanalitică, precum şi aspectul înfăţişat mai sus, îl determină pe Lewis (1983 [1978]) să propună o nouă *analiza., analiza 2,* în conformitate cu care adevărul în discursul ficţional depinde de ceea ce este explicit în text şi de *convingerile prevalente* ale unei comunităţi mai degrabă decît de faptele din lumea reală. Or, această schimbare de accent pune pe rol noţiunea de *lumi ale convingerilor colective* ["collective belief worlds"] (p. 273) - un set de lumi posibile în care este adevărat doar ceea ce se creditează în mod deschis, în lumea autorului, că este adevărat. Pe această cale sînt eliminate fapte irelevante de genul numărului de fire de păr al lui Caesar sau al acelora care nu aparţin sistemului de convingeri predominante şi sînt, în consecinţă, diminuate şansele interpretărilor psihanalitice în cazuri în care psihanaliza freudiană nu figurează în sistemul unor asemenea convingeri. Revenim, în acest sens, la romanul *O coardă prea întinsă,* cu precizarea că lectura supranaturală (vezi Currie 1990), în conformitate cu care stafiile văzute de guvernantă ar exista aievea, are, datorită neimplicării psihanalizei, şanse mai mari să fie acceptată drept corectă decît lectura psihologică, în conformitate cu care stafiile sînt proiecţii ale minţii obsedate ale acestui personaj. Explicaţia constă în aceea că psihanaliza nu era încă formulată în momentul scrierii romanului, iar credinţa în supranatural figurează în fundalul victorian al romanului lui Henry James.
Currie (1990: 67) dă următoarea formulare *analizei 2:*

(3) " 'F_5 *(JPy* este adevărat dacă şi numai dacă pentru fiecare lume a convingerilor, *w,* există o lume *Sp* mai apropiată' de *w* decît vreo altă lume *S ~p[S non p],*
unde o lume *Sp* este o lume a povestirii în care *P* este adevărat, iar *S ~p[S non p],* o lume în care *P* nu este adevărat.
Rămîn totuşi nerezolvate o serie de probleme, printre ele figurînd şi problema adevărului în ficţiunile imposibile sau inconsistente, pentru că în acest caz nu pot exista lumi ale povestirii. Ficţiunile de acest gen fluctuează între cele "în mod ostentativ imposibile", cum ar fi povestirile avînd ca subiect călătoria în timp sau căutarea cvadraturii cercului (vezi Paveî 1986: 48), şi cele în care inconsistenţa este rezultatul unor inadvertenţe auctoriale, cum se întîmplă în povestirile cu Sherlock Holmes, care diferă în privinţa localizării unei răni din război a lui Watson, un personaj. Soluţia propusă de Lewis (1983 [1978]: 275) în acest din urmă caz constă în postularea unor versiuni revizuite, apropiate de original, şi discutarea adevărului în funcţie de aceste versiuni şi nu de versiunea originală, care se consideră că nu este în întregime adevărată. Mai complicate sînt însă naraţiunile din prima categorie, şi anume acelea cu o tramă imposibilă. Lewis (ibid.) consideră că *absolut totul este fals* în astfel de povestiri, iar problema adevărului nu poate fi soluţionată într-o manieră nontrivială.
Currie (1990) respinge însă acest punct de vedere, fiind de părere că o povestire rămîne o povestire chiar dacă prezintă o inconsistenţă de fond. El îşi propune să extindă analiza lui Lewis prin cuprinderea dimensiunii pragmatice, considerînd discursul ficţional drept produs al unui act de ficţionalizare ["fiction making"], rezultat al *intenţiei ficţionale* ["fictive / ficţional intent"] a autorului, prin care acesta caută să \\,*impj"ige: imaginativ pe* cititor.
Structura acestui act este dictată, în parte, de textul explicit care, împreună cu fundalul, produce lucrurile adevărate din ficţiune. în viziunea sa, *implicarea imaginativă* ["make-believe"], ca şi operatorul intensional *în cutare şi cutare ficţiune* al lui Lewis (1983 [1978]) (vezi şi Moeschler şi Reboul 1999 [1994]: 416), este un *operator propoziţional, M,* astfel încît *M(P)* înseamnă *"P* este adevărat în jocul de implicare imaginativă *M"* (p. 72), iar aceasta presupune să ne imaginăm nu numai că povestirea este adevărată, ci de asemenea că ea este relatată ca un fapt cunoscut. Ideea avansată are tangenţe cu *analiza 2* propusă de Lewis, în sensul că, la fel ca şi în acest caz, adevărul în ficţiune depinde de sistemul de convingeri prevalente, considermdu-se: (a) că este adevărat ceea ce naratorul - entitate ficţionaiă, diferită de autorul real - creditează ca fiind adevărat; şi (b) că şi sistemul de convingeri al naratorului este o funcţie a ceea ce este explicit în text şi a ceea ce se creditează drept adevărat în cadrul comunităţii în care se produce textul, căreia îi aparţine şi naratorul, pentru că acesta nu poate avea nici un fel de convingeri personale (convingeri care în mod normal nu ar putea fi inferate din text sau din fundal).
În continuare, Currie (1990: 80) reformulează (3) după cum urmează:
(4) " "F_5 *(P)'* este adevărat dacă şi numai dacă este rezonabil pentru cititorul avizat să infereze că autorul ficţional al povestiruu 5 crede că *P",*
unde "autor ficţional" înseamnă "narator", iar "este rezonabil ... să infereze" specifică o inferenţă cu privire la faptul că naratorul descrie lucruri pe care le ştie, inferenţă care cade sub incidenţa

operatorului propoziţional *M* ["make-believe"].
152
Spre deosebire de (3), care reformulează *analiza 2* propusă de Lewis, (4) flexibilizează condiţia de convingeri explicite ale comunităţii de origine, derivînd adevărul în ficţiune nu numai din text şi din ceea ce se consideră că aparţine sistemului de convingeri prevalente, ci şi din ceea ce cititorul avizat ştie că este recunoscut, în grade variate, ca fiind prevalent. Explicaţia este în esenţă corectă; ea îi permite lui Currie să pledeze cu eleganţă pentru interpretarea supranaturală a romanului *O coardă prea întinsă,* care după opinia sa are şanse mai mari să fie validată, ştiut fiind că în Anglia victoriană exista o credinţă, chiar dacă tacită, în stafii şi în alte entităţi supranaturale, credinţă ce figurează în fundalul acestui roman.
Cum rămîne însă cu inconsistentele minore de tipul localizării rănii lui Watson? Potrivit lui Currie (1990: 87), dacă într-o anumită ocazie rana este situată pe umăr, iar în celelalte pe picior, atunci avem motive întemeiate să credem, împreună cu naratorul, că rana este pe picior. Dacă însă referinţele la umăr şi la picior sînt egale ca număr şi ca semnificaţie şi nimic nu ne indică pe care dintre acestea le creditează naratorul, atunci situaţia este diferită. Iată care este explicaţia dată de Currie (ibid.): "... nu se poate face nici o inferenţă şi nu va fi adevărat în povestire nici că rana este pe picior, nici că ea este pe umăr. Va fi însă adevărat în povestire că ea este pe picior sau pe umăr, fiindcă este rezonabil să credem că autorul ficţional crede că ea este fie într-o parte, fie în alta" (t.n., Ş.O.). Cît priveşte însă problema naraţiunilor în mod ostentativ imposibile, de tipul călătoriilor în timp sau a acelora în care se caută cvadratura cercului, Currie (ibid.) argumentează că aspectele conflicruale trebuie neapărat menţinute şi nicidecum eliminate, pentru că, în caz contrar, se distruge povestirea. Se impune însă de data aceasta să atribuim naratorului convingeri în lucruri
153
contradictorii, cum ar fi posibilitatea găsirii cvadraturii cercului sau a efectuării călătoriei incoerente în timp. In consecinţă, în povestire vor fi adevărate propoziţii contradictorii. Punînd deci în relaţie adevărul în discursul ficţional cu sistemul de convingeri colective sau individuale, declarate sau tacite, continuîndu-1 pe Lewis, Currie aplică lumile posibile şi la explicarea acelor texte ficţionaîe, veritabile "lumi posibile imposibile" (vezi Eco 1990: 76; şi Ryan 1991a: 32), care opun maximă rezistentă abordărilor din perspectiva acestei teorii.

Marie-Laure Ryan şi ficţiunea ca sistem alternativ de lumi

Spre deosebire de Lewis şi Currie, ale căror cercetări se înscriu în tradiţia gîndirii analitice despre lumile posibile, Marie-Laure Ryan (1991a, b) propune, pentru analiza naraţiunii ficţionaîe, o versiune a teoriei care îmbină aspectele filosofice şi semantice cu cele de ordin literar (cf. şi Pavel 1986). Dacă diversele încercări de aplicare a semanticii lumilor posibile la discursul ficţional satisfac intuiţia noastră că discursul ficţional se referă la obiecte nonexistente situate în lumi imaginare, ele lasă, totuşi, nerezoîvată chestiunea *posibilităţii* acestor lumi, totul fiind posibil în ficţiune. In consecinţă, nu mai există nici o lume "imposibilă", iar aplicarea cadrului conceptual al lumilor posibile la analiza textului literar devine trivială, susţine Ryan. Pentru a evita un asemenea neajuns, ea invocă două noţiuni, şi anume noţiunea de *recentrare* şi aceea de *relaţii de accesibilitate,* prin care *o lume posibilă alternativă* poate fi conectată la lumea reală. Ea derivă noţiunea de recentrare de la Lewis (1979 [1973]), după care fiecare lume posibilă este *actuală* sau *reală* pentru locuitorii ei, fenomenul fiind asociat cu circumstanţele enunţului ["circumstances of utterance"] (sau cu lumea în care se produce enunţul) şi avînd o
154
natură indexicală. în această concepţie, o lume posibilă alternativă nu poate fi actuală pentru noi deoarece actualitatea ei ar presupune să existăm în lumea în care ne exprimăm, adică în lumea alternativă respectivă, în timp ce ea este contemplată dintr-o altă lume. Ea este, totuşi, o lume "reală" pentru personaje - locuitorii ei -, în care se actualizează posibilităţi neactualizate. Asumîndu-şi asemenea elemente ale concepţiei lewisiene, Ryan (1991a: 18) argumentează că dacă considerăm lumea reală drept *centru* iar lumile posibile alternative drept sateliţi plasaţi în jurul acesteia, atunci este posibil să *recentrăm* "universul" în jurul oricăreia dintre "planete": spre exemplu, din perspectiva unei lumi posibile alternative, lumea reală poate deveni şi ea, la rîndul său, o lume alternativă. în acest sens, ne-am putea întreba, precizează Ryan, cum ar arăta lumea reală dacă Hitler ar fi cîştigat războiul şi, la rîndul lor, locuitorii unei asemenea lumi s-ar putea întreba pe bună dreptate ce s-ar fi întîmplat dacă statele aliate ar fi ieşit învingătoare. Teoria indexicală a lui Lewis îi furnizează deci lui Ryan o

explicaţie cu privire la modul în care ne raportăm la lumile posibile şi la ficţiuni: inserţia noastră în ele odată realizată, personajele devin pentru noi reale.
În afară de Lewis, Ryan îl invocă pe Rescher (1979 [1973]), după care, în timp ce lumea reală există în mod obiectiv, lumile posibile alternative sînt constructe mentale, fiind lipsite de realitate sau actualitate. Combinată cu actualismul lewisian, această idee îi permite lui Ryan să sugereze că, de vreme ce o lume -lumea reală - există independent de mintea noastră, prin anumite acte mentale ne putem îndepărta de ea, selectînd o altă lume drept centru de referinţă, în jurul căreia, prin alte acte mentale, putem apoi crea o întreagă reţea de lumi alternative. Recentrarea se mai produce în vis sau în variate jocuri ale copiilor şi reprezintă un gest fundamental al ficţiunii.
155
Pe baza unor astfel de considerente, Ryan îşi propune să specifice domeniul semantic al discursului ficţional nu atît ca o "lume individuală într-un sistem modal" (o lume posibilă alternativă sau, cu alte cuvinte, o lume a povestirii), cît mai degrabă ca "un sistem de lumi centrate în jurul *lumii reale textuale"* (1991b: 554; t. şi subl. n., Ş.O.). Ea susţine aşadar că reprezentările produse prin intermediul actelor mentale (convingeri, vise, halucinaţii, acte de imaginaţie etc.) sau al unor acte verbale ale personajelor (producţii literare, relatări etc.) funcţionează ca lumi posibile alternative în sistemului textual al realităţii şi relocalizează astfel în cadrul ficţiunii opoziţia lume reală / lume imaginară, invitîndu-ne să considerăm unele fapte descrise de text drept actuale, iar pe altele drept posibile sau contrafactuale. Prin urmare, în concepţia ei, discursul nonficţional descrie un sistem al realităţii al cărui centru îl constituie lumea reală, iar discursul ficţional se referă la un sistem al cărui centru este, într-un sens absolut, o lume posibilă alternativă, faţă de care locutorul se repoziţionează.
Recentrarea o determină pe Ryan (1991a: 24) să distingă trei sisteme modale, dispuse în jurul a trei tipuri diferite de lumi "reale":
(a) sistemul nostru al realităţii, dispus în jurul lumii reale;
(b) universul textual, "ceea ce este evocat prin text" (p. 23; t.n., Ş,O.), în centrul căruia se situează lumea reală textuală ["textual actual world"]; şi
(c) universul referenţial, sistemul reprezentat de universul textual, dispus în jurul lumii referenţiale textuale ["textual referenţial world"], faţă de care lumea reală textuală este exterioară. .
156
Dată fiind această organizare a sistemului la care se referă ficţiunea, Ryan (1991a: 32) distinge două tipuri majore de *relaţii de accesibilitate:* (1) *relaţii "transuniversale"* (sic!) ["transuniverse relations"], care conectează lumea reală la lumea reală textuală şi determină gradul de asemănare între sistemul textual şi sistemul realităţii; şi (2) *relaţii intrauniversale,* care conectează lumea reală textuală la lumile satelite ale acesteia, considerînd că procesul recentrării are o natură recursivă[5] şi că locuitorii lumii reale textuale (lumea centrală a sistemului alternativ) pot "efectua călătorii mentale în interiorul sistemului lor al realităţii" (ibid.; t.n., Ş.O.).
Relaţiile de accesibilitate comportă o latură logică, în sensul că o lume este posibilă dacă este consistentă: *P* sau ~P[P sau non P] şi nu *P* şi *~P[P şi nonP].* Iată un comentariu al lui Ryan (1991a: 31): "... o lume în care Napoleon moare pe insula Sf. Elena *şi* reuşeşte să evadeze, refugiindu-se la New Orleans, nu este posibilă deoarece aceasta presupune că 'Napoleon a murit şi totodată nu a murit pe insula Sf. Elena'". Separat însă, aceste fapte sînt consistente şi au fost verificate, fiecare, în diferite lumi posibile: lumea reală, o lume ficţională etc. Ryan consideră însă că o asemenea interpretare logică a relaţiilor de accesibilitate nu este adecvată pentru toate ficţiunile, iar aplicarea ei nenuanţată riscă să conducă la noţiunea "incomfortabilă" de "lumi posibile imposibile ale ficţiunii" (ibid. 32), în cazul acelor texte care nu

[5] Procesul de recentrare poate avea loc atît în contextul realităţii cît şi în cadrul discursului ficţional, fiind marcat, în conformitate cu Ryan (1991a), de identitatea subiectului, în cazul repoziţionării în realitate (vise, acte de imaginaţie etc), sau. de schimbarea identităţii acestuia, în cazul repoziţionării de tip ficţional (povestire, povestire în povestire etc). In ambele cazuri, recentrarea poate avea un caracter recursiv, în sensul că "locuitorii" lumilor recentrate (spre exemplu, cei ai lumilor povestirii) pot penetra alte lumi prin activităţi creatoare de lumi.
157
respectă principiul consistenţei logice sau al noncontradicţiei. în timp ce Currie (1990) vede soluţia la această problemă în relaţionarea adevărului cu sistemul de convingeri (vezi § *David Lewis şi Gregory Currie despre adevărul în ficţiune),* Ryan pledează, din motivele înfăţişate, pentru acceptarea unei game mai largi de relaţii de accesibilitate, dintre care unele sînt mai laxe decît cele de natură logică, altele mai rigide, cum se întîmplă cu romanul istoric, unde relaţiile dintre lumea reală textuală şi lumea

reală - care determină diferenţa lor semantică faţă de alte tipuri de texte ficţionale ce respectă legea consistenţei logice - sînt mult mai strînse decît relaţiile de consistenţă logică pur şi simplu.

Evaluarea celor patru concepţii

Scurtul nostru comentariu din capitolul de faţă a fost menit să ilustreze maniera în care lumile posibile sînt utilizate de diverşi autori pentru specificarea domeniului referenţial al literaturii ficţionale. Rezultatele sînt desigur interesante, iar problema adevărului în ficţiune - atît de importantă pentru interpretarea operei - îşi găseşte o soluţionare nontrivială. In acest sens, remarcăm, pe de o parte, contribuţia lui Ryan, care conţine o serie de elemente deosebit de utile: noţiunea de recentrare, specificarea relaţiilor de accesibilitate, noţiunea de discurs ficţional ca lume posibilă alternativă şi, mai mult decît atît, ca univers (sistem alternativ de lumi dispus în jurul unei lumi referenţiale textuale, din care pot fi accesate lumile satelit) etc. Observăm, pe de altă parte, că modelele ancorate mai strict în perspectiva filosofică sau logică, cum este cazul celor propuse de Lewis şi Currie, prezintă mai multă claritate şi sînt mai puternice. în acest sens, în timp ce noţiunea plurală de lumi ale povestirii,

158

elaborată de Lewis (vezi § *David Lewis şi Gregory Currie despre adevărul în ficţiune),* se impune chiar datorită nenumăratelor goluri din text, susţinînd deschiderea referenţială şi, implicit, interpretaţională a textului, noţiunea singulară de lume referenţială textuală, propusă de Ryan, închide textul sub raport referenţial şi interpretaţional, Deşi comportă un viciu similar, noţiunea de univers referenţial, avansată de cercetătoare, este, totuşi, dintr-un alt unghi, relevantă, deoarece dă seama de configuraţia complexă a fundalului textual, constituit din mai multe "tipuri" de lumi (lumi centrale, lumi satelit), în funcţie de relaţiile de accesibilitate şi de dispunerea lumilor în sistem. Noţiunile de lume reală textuală şi univers textual riscă însă să conducă la identificarea lumii sau a sistemului de lumi cu conţinutul explicit al textului şi să închidă astfel textul în imanenţa lui, neoferind garanţii pentru specificarea adevărului, în acest caz fiind adevărat tot ce figurează în textul explicit. Ele cad aşadar victime unor limitări similare lumilor ficţionale: cartarea lor directă pe text face ca adevărul să fie în principiu indetermmmat, iar lumile astfel identificate să rămînă ^enţial inconsistente. Din astfel de motive, considerăm "tenii de *lume reală textuală* şi *univers textual* sînt, cel p *Q* redundanţi, dacă nu chiar inexacţi, ei fiind comp^{iV}î|ţi de aceia de *lume referenţială textuală,* care corespunde noţiunii de lume a povestirii, şi, respectiv, de *univers referenţial.*

O situaţie care ar justifica însă distincţia dintre lumea reală textuală şi lumea referenţială este reprezentată de *naraţiunea necreditabilă* ["unreliable narration"], pe care Ryan (1991: 27-28) o explică prin aceea că lumea povestirii (lumea referenţială textuală) nu este identică cu lumea reală textuală - versiune a lumii povestirii atribuită naratorului. Dar chiar şi în acest caz s-ar putea face abstracţie de noţiunea de lume reală

159

textuală, explicîndu-se versiunea eronată a naratorului printr-un proces adiţional de recentrare, în virtutea căruia propoziţiilor explicite din text nu li se atribuie valori de adevăr într-o lume a povestirii, *wl,* ci într-o lume *w2,* compatibilă cu reprezentările" naratorului necreditabil despre lumea povestirii. De asemenea, *legendele . urbane* ["urban legends"] (Ryan, 1991a: 91) - relatări despre evenimente incredibile care i s-au întîmplat "unui prieten al unui prieten", prezentate ca fiind adevărate (spre exemplu, prietenul prietenului zăreşte o farfurie zburătoare survolînd, la joasă altitudine, un anumit cartier al oraşului) - sînt explicate de autoare ca un caz rar, în care lumea referenţială textuală este lumea reală (textul se referă la această lume), dar lumea reală textuală nu corespunde lumii reale, dat fiind natura aproape incredibilă a unor asemenea texte. într-adevăr, ţinînd cont de faptul că legendele urbane se refera la lumea reală, dar că sînt totuşi improbabile (se situează la frontiera posibilului în lumea reală; nu sînt ficţionale deoarece povestitorul le consideră adevărate în lumea reală), ele ar putea fi explicate în maniera propusă de Ryan, ceea ce ar justifica distincţia dintre lumea referenţială textuală şi lumea reală textuală. Noi propunem însă o explicaţie diferită: dacă *w@* este lumea reală, iar *wl* este o lume compatibilă cu ceea ce se relatează şi *t* este timpul evenimentului la care se referă textul, atunci propoziţiei *P* din textul *S* i se atribuie o valoare de adevăr prin formula *[Ts(P)]wl,t,* deci în raport de o lume *wl,* compatibilă cu ceea ce se relatează, şi un timp *t* şi nu în raport de lumea reală *w@* şi un timp *t.* "Legendele urbane" pot fi tratate, prin urmare, şi de pe poziţiile unei semantici cu un aparat mai simplu al lumilor posibile.

După cum reiese din această scurtă prezentare, în pofida dificultăţilor cu care se confruntă o abordare a

160

discursului ficţional din perspectiva lumilor posibile, acestea pot contribui la o descriere mai exactă a domeniului semantic al acestor texte, oferind soluţii interesante cu privire la problema adevărului lor. Varietatea demersurilor impune însă circumspecţie în adoptarea neselectivă a conceptualizărilor existente, versiunile prezentate avînd limite specifice. Din acest motiv considerăm că nu este recomandabilă preluarea directă, dar nici respingerea globală a vreuneia dintre modelele prezentate, ci mai degrabă îmbinarea a diverse aspecte ale abordărilor înfăţişate. În acest sens, merită atenţie lucrările lui Ryan (1991a, b), după care naraţiunea ficţională este un sistem alternativ de lumi posibile, în centrul căruia se găseşte o lume referenţială textuală sau, de preferat, o lume a povestirii / ficţiunii. Aceasta se substituie, în calitatea ei de centru, lumii reale, iar în jurul ei sînt dispuse alte lumi posibile (lumi satelit), compatibile, spre exemplu, cu conţinutul viziunilor, al viselor, al convingerilor personajelor (vezi Oltean 1995), în raport de care îocutoral se repoziţionează (proces recursiv: viziune în viziune, povestire în povestire etc). Merită de asemenea atenţie versiunile avansate de Lewis (1983 [1978]) şi Currie (1990), care se dovedesc din anumite puncte de vedere mai adecvate pentru că ele explică referinţa şi, implicit, adevărul în funcţie de *o anumită lume a povestirii,* tratînd astfel adevărul ca o rezultanta a conţinutului explicit al textului şi a fundalului factual. Or, un asemenea gest se bazează pe un demers calitativ diferit de acela axat pe versiuni în centrul cărora se situează "lumea reală textuală", "universul textual" sau "lumea ficţională", toate reductibile la textul explicit. Orice încercare de a specifica referinţa discursului ficţional în raport de aceste tipuri de lumi-este, în principiu, restrictivă, deoarece, reflectînd numai ceea ce este explicit în povestire, ele susţin *o realitate*
161
ficţională indeterminata, în timp ce domeniul semantic al textului nu se rezumă doar la aspectele explicite, ci implică şi fundalul factual: lumea în care este ancorat textul. În consecinţă, noţiunile de "lume reală textuală", ""univers textual" şi "lume ficţională" mrpot fi "asimilate lumilor posibile şi sînt, de aceea, insuficient de operante pentru specificarea adevărului în discursul ficţional.

8. DISCURSUL INDIRECT LIBER ŞI LUMILE POSIBILE

Introducere

În capitolul de faţă ne propunem să dăm seamă, din perspectiva semanticii modelelor teoretice şi a lumilor posibile, de unele aspecte referenţiale sau semantic extensionale ale *discursului indirect liber* (DIL), un mod discursiv întrebuinţat cu precădere în proza narativă pentru reprezentarea evenimentelor verbale şi a evenimentelor mentale verbale sau nonverbale. în continuare vom specifica cadrul semantic, iar în secţiunea următoare vom oferi descrieri ale formelor logice ale unor exemple selectate din literatura engleză, în scopul identificării valenţelor referenţiale ale procedeului. Nu vom aborda însă problematica complexă a mărcilor sintactice sau a delimitării DIL, care formează obiectul mai multor studii recente consacrate procedeului (vezi Banfield 1982; Cohn 1978; Ehrlich 1990; Flundernik 1993; Oltean 1993; Ramazani 1988). Vom menţiona doar că DIL prezintă o structură atipică: el păstrează sintaxa originară a discursului direct (autonomie sintactică), dar este marcat sub raport temporal şi al persoanei asemenea discursului indirect, avînd, aşadar, o natura "mixtă" (Kuno 1986), care a reprezentat o permanentă provocare pentru lingvişti şi stilisticieni şi a generat un număr impresionant de conceptualizări. Această natură mixtă este reperabilă în exemplele de mai jos, selectate din romanele *To the Lighthouse "Spre far"* (Woolf 1932
163
[1927]: 119) şi, respectiv, *The Rainbow "Curcubeul"* (Lawrence 1934 [1915]: 10), unde secţiunile în DIL sînt redate cu caractere cursive:

(1) "It is a triumph," said Mr Bankes, laying his knife down for a moment. *He had eaten attentively. It was perfectly cooked. How did she manage these things in the depths ofthe country?* he asked her.

"- E un triumf rosti domnul Bankes, lăsînd o clipă cuţitul din mînă. *Degustase cu atenţie. Era perfect preparată. Cum reuşea asemenea lucruri în acest fund de ţară? o întrebă."*

(2) *Why should the curate 's children inevitably take precedence over her own children...? It was education and experience,* she decided. *"Prin ce să aibă copiii preotului în mod inevitabil un ascendent faţă de copiii ei...? Prin educaţie şi experienţă,* hotărî ea."

În (1), secţiunea în DIL reprezintă *discursul exterior* al unui personaj, domnul Bankes, filtrat prin prisma unui alt personaj, doamna Ramsay. Secvenţa narativă debutează cu o propoziţie în discursul direct, " *is a triumph"* ("E un triumf), cu verbul la timpul prezent, urmată de o structură parantetică, *said Mr Bankes, laying his knife down for a moment* ("rosti domnul Bankes, lăsînd o clipă cuţitul din

mînă"), corespunzînd contextului naratorial. Fragmentul în DIL însă, redat cu caractere cursive, conţine verbe şi forme pronominale *transpuse -timpul trecut* în engleză *{imperfect,* în română), pronume la *persoana a treia* - şi se încheie cu o secvenţă interogativă, de parcă ar fi redactată în discursul direct. Ne-am putea chiar imagina o versiune în *discurs direct* a acestei întrebări, cu forme verbale şi pronominale netranspuse:

164

"How do you manage these things in the depths of the country? he asked her" ("Cum de reuşeşti [tu] asemenea lucruri în acest fund de ţară? o întrebă"), care ar fi apoi raportată în *discursul indirect,* cu timpuri verbale şi pronume transpuse: *He asked her how he managed these things in the depths of the country* ("El o întrebă cum reuşea asemenea lucruri în acest fund de ţară"). In fine, după suprimarea contextului raportor *"he asked her"* ("[el] o întrebă") sau dislocarea acestuia în poziţie finală, s-ar obţine structura în DIL, identică cu aceea din exemplul reprodus, care ar păstra timpurile verbale transpuse şi pronumele la persoana a treia.[1]

În (2), seccvenţa în DIL, compusă din două propoziţii, reprezintă un *act mental* al unui personaj, Anna Lensky, marcat prin pronumele personal la persoana a treia ("copiii *ei"),* care funcţionează însă asemenea persoanei întîi, desemnînd *subiectul stării de conştiinţă*[2] (vezi şi inversiunea verb / subiect din [a], prin care se realizează interogaţia).

Marcarea în contextul verbal imediat a DIL se poate face prin elemente parantetice[3] conţinînd verbe de

[1] Explicaţia *derivaţională* înfăţişată mai sus este utilă din punct de vedere didactic pentru că permite captarea unor aspecte interesante ale structurii sintactice a DIL. Ea lasă însă în suspensie o serie de alte particularităţi (sintactice, lexicale etc.) ale procedeului, motiv pentru care a fost abandonată, contribuţiile actuale subliniind natura distinctă a DIL, considerat un mod discursiv fundamental diferit de naraţiune, discursul direct, discursul indirect şi monologul interior (vezi Banfield 1982; Cohn 1978, Flundernik 1993, Oltean 1993). Vezi şi Liana Pop (2000; 104-106), care înclină, în principiu, spre o soluţie discursivă, şi nu gramaticală â la Banfield, a problemei neconcordanţei dintre "spaţiile discursive" asociate cu mărcile lingvistice ale DIL ["style indirect libre"] şi, respectiv, cu receptarea acestuia, soluţie care ar păstra, totuşi, "intactă" teoria gramaticală. Termenul *subiect al stării de conştiinţă,* preluat de la Banfield (1982), desemnează personajul pe seama căruia sînt puse stările interioare reprezentate în DIL. [3] Elementele parantetice constau din expresii "controloare" corespunzînd contextului naratorial, care servesc orientării cititorului cu privire la locutorul al cărui discurs (exterior sau interior) este reprezentat în DIL, sau la subiectul a cărui perspectivă este înfăţişată, în cazul reprezentării proceselor interioare: spre exemplu, *x a spus, a întrebat, a simţit, s-a gîndit, s-a Întrebat, şi-a imaginat* etc. Prezenţa lor nu este obligatorie, dar dacă însoţesc pasajul în DIL, atunci sînt exterioare acestuia, fiind separate prin virgulă sau prin paranteze.

165

comunicare *(to say* "a spune", *to answer* "a răspunde" etc), verbe inchizitive (interogative) (to *ask* "a întreba", *to wonder* "a se întreba" etc), diverse verbe psihologice (to ■ *think* "a gîndi", *to decide* "a decide" etc), verbe *sentiendi (to see* "a vedea", *tofeel* "a simţi" etc), verbe *creatoare de lumi (to dream* "a visa", *to imagine* "a-şi imagina" etc), verbe de exclamaţie (to *excîaim* "a exclama"). Asemenea expresii sînt însă exterioare structurii în DIL, fiind separate prin virgulă (vezi *said Mr Bankes, laying his knife downfor a moment* "rosti domnul Bankes, lăsînd o clipă cuţitul din mînă" în exemplul [1] şi *she decidea* "hotărî ea" în exemplul [2]) sau prin paranteze şi se numesc *predicate controloare:*

(3) *But this question of Iove* (she thought, putting her coat away), *thisfalling in Iove with women. (Mrs Dalloway "Doamna Dalloway",* p. 37) *"Dar chestiunea aceasta a dragostei* (se gîndi ea, scoţîndu-şi mantoul), *dragostea aceasta pentru ' femei."*

Astfel de predicate *controloare* pot apărea de asemenea în propoziţiile învecinate; ele susţin coerenţa discursivă şi permit exprimarea unei anumite perspective prin intermediul procedeului. Structurile parantetice pot fi dislocate în poziţie medială sau finală în cadrul frazei, iar în calitatea lor de comentarii despre evenimentele verbale sau mentale reprezentate, ele nu pot fi la forma interogativă sau imperativă. Asemenea structuri (întrebare, poruncă etc.)

166

sînt însă posibile în secţiunea redactată în DIL, fapt pe care îl asociem cu autonomia sintactică a enunţurilor acestuia, sau pot marca întreaga frază în cazul dislocării paranteticelor în poziţie medială. Fenomenul demonstrează că formulele parantetice sînt exterioare structurii propriu-zise în DIL[4], lucru de luat în seamă pentru analiza semantică, pentru că substanţiază specificarea aspectelor referenţiale (vezi § *Discursul indirect liber şi problema referinţei).* Imperativele propriu-zise par a fi excluse din DIL în limba engleză sau cel puţin statutul lor discursiv este ambiguu, în sensul că ele ar putea fi considerate la fel de bine drept structuri în discursul direct. în consecinţă, (4) şi (6) sînt inacceptabile ca enunţuri în DIL în limba engleză (ele ar trebui să fie declarative; [6] ar fi, totuşi, acceptabil ca discurs direct dacă s-ar ignora absenţa semnelor citării), (8) are un statut discursiv ambiguu (imperativ

în DIL sau, mai degrabă - dată fiind imposibilitatea co-indexării pronumelor - în discursul direct), în timp ce (5) şi (7) sînt acceptabile (vezi Oltean 1993):

(4) **What would he think when he came back,* did she wonder?
**"Oare ce va crede cînd se va înapoia,* se întrebă ea?"

(5) *What would he think,* she wondered, *when he came back? (Mrs Dalloway "Doamna Dalloway",p.* 41).
"Oare ce va crede, se întrebă ea, *cînd se va înapoia?"*

Vezi însă Susumu Kuno (1986), care, contrastînd "discursul mixt" ["blended discourse"] din japoneză cu "discursul cvasi-indirect" " (adică, DIL) din engleză, tinde să trateze elementele contigue din contextul imediat, în limba engleză, drept parte a discursului cvasi-indirect. Vezi de asemenea abordarea DIL de către Susan Ehrlich (1990), unde rolul expresiilor parantetice este reconsiderat din perspectiva analizei discursului.

(6) *How did shet manage these îhings in the depth of the country,* ask her*.[5]
"Cum reuşea [ea astfel de lucruri în acest fund de ţară? întreab-o [pe ea*j]" .

(7) *How did shej manage these things in the depth of-the country?* he asked her;. (7b *the Lighthouse "Spre far",* p. 119)
"Cum reuşea [ea astfel de lucruri în acest fund de ţară? o întrebă [pe ea*]".

(8) *Well then let her go and be damned to her, she** told herself.
"Bine, atunci ducă-se şi ea, *n-avea decit să se ducă la dracul,* îşi spuse ea*".

În concepţia mai multor cercetători, conjugarea particularităţilor gramaticale care susţin "oblicitatea"[5] (Strauch. 1974) enunţurilor în DIL (marcarea sub raportul persoanei şi al timpului verbal: trecut, în limba engleză);, creînd astfel un emiţător "formal" (Ehrlich 1990: 9) -naratorul - cu prezenţa vocabularului evaluativ, a exclamaţiilor şi a structurilor interogative - care marchează

[5] Indicele marchează identitatea (co-indexare) sau nonidentitatea referinţei pro numelor personale din propoziţia principală cu acelea din structura parantetică. In primul caz (identitate), frazele sînt acceptabile ca DIL; în cazul al doilea (nonidentitate), ele nu îndeplinesc o asemenea condiţie.

[6] Fenomenul constă în transpunerea prenumelor personale şi a timpurilor verbale în urma ancorării acestora la contextul raportor *{"Eu îţi spun* că"...), subînţeles şi de regulă suprimat din structura enunţurilor raportate. In acest sens, în cazul discursului indirect, pronumele *eu* devine, în funcţie de identitatea raportorului, desigur, *el* sau ea, raportorul fiind cel mai frecvent o altă persoană, iar timpul verbal se va modifica şi el, în mod obligatoriu în engleză *{trecut),* opţional în română *{imperfect).* Astfel, dacă Ion rosteşte enunţul "Azi [eu] nu mă simt bine", atunci structura în discursul indirect, care prezintă mărcile oblicităţii, va fi "[Eu îţi spun că] Ion a spus că în acea zi [el] nu se simţea bine", unde [Eu îţi spun că] este partea performativă, subînţeleasă, de regulă suprimată.

perspectiva unui anumit personaj - semnalează *bivocalitatea* (Bahtin [Voloshinov] 1973 [1929]) sau *polivocalitatea* DIL (McHale 1978), interferenţa mai multor voci sau perspective în cadrul procedeului.

In Oltean (1993) am arătat că DIL, ca mod al reprezentării discursului şi a actelor mentale, se referă la un *act de discurs* (fapt verbal) dintr-o lume a povestirii (discurs exterior sau interior) sau la un *act mental* aparţinînd conştiinţei spontane, nonreflexive a personajului (fapt psihologic). Ţinînd cont de faptul că referinţa am specificat-o pe baza tipului de act reprezentat (act mental verbal sau act mental nonverbal) şi nu a entităţilor sau a stărilor de lucruri descrise, am abordat acolo problematica din unghiul modalităţii *de dicto* (vezi supra, cap. 5), adică al "gîndurilor" sau al "enunţurilor" înseşi. Ulterior, în Oltean (1995), am punctat aspecte aparţinînd modalităţii *de re* (vezi ibid.) - situaţiile propriu-zise din lumile povestirii descrise -, considerînd că în lipsa abordării acestora, particularităţile referenţiale ale DIL rămîn insuficient elucidate[7]. Deoarece asemenea aspecte pot fi cel mai bine captate, după opinia noastră, printr-un demers din perspectiva semanticii modelelor teoretice sau a lumilor posibile, am optat, la fel ca mai jos, pentru folosirea aparatului lor formal pentru a demonstra care este *referinţa, valoarea de adevăr* sau *denotaţia DIL de tip literar.*

Discursul indirect liber şi problema referinţei

Marie-Laure Ryan (1991) propune, cum am văzut (supra, cap. 7) o abordare a naraţiunii ficţionale din perspectiva teoriei lumilor posibile, în cadrul căreia două noţiuni ocupă un loc central, anume noţiunea de *recentrare,* preluată de la David Lewis (1979 [1973]), şi aceea de

[7] în lucrare se regăsesc unele analize din Oltean (1995).

relaţii de accesibilitate, preluată de la Nicholas Rescher (1979 [1973]), prin care o lume posibilă alternativă poate fi conectată la lumea reală. Considerînd lumile posibile alternative drept *constructe*

mentale, Ryan localizează relaţiile de accesibilitate în diverse acte mentale prin care ne îndepărtăm de lumea reală şi alegem o lume diferită drept centru de referinţă, în jurul căreia, prin intermediul altor acte mentale, putem crea o întreagă reţea de lumi alternative. Procesul, numit *recentrare,* reprezintă astfel un gest fundamental al naraţiunii ficţionale, care, în concepţia autoarei, se referă la un sistem alternativ de lumi cu centrul situat într-o lume posibilă faţă de care locutorul se *repoziţionează.*
Care este însă relevanţa cadrului schiţat pentru descrierea particularităţilor semantice ale DIL? în primul rînd, el legitimează o nouă conceptualizare a aspectelor referenţiale ale procedeului, care vor servi la specificarea condiţiilor de adevăr ale acestuia şi vor permite o formulare explicită a bivocalităţii.
Descrierea manierei în care se constituie *denotaţia DIL de tip literar* presupune, aşadar, redefmirea coordonatelor cu care am operat în capitolele precedente şi adaptarea lor la circumstanţele din lumile ficţiunii, întrucît procedeului nu i se atribuie valori semantice în lumea reală, ci în raport de noile cadre de referinţă din textul literar. Astfel, dacă *wl* este o lume a ficţiunii ce se substituie lumii reale, iar *ti* este momentul enunţării, atunci *w2* va fi o lume accesată din *wl,* compatibilă cu ceea ce *crede, visează, îşi imaginează* etc. protagonsitul scenei narative (un personaj), în timp ce *w3* poate fi o lume accesată din *w2,* compatibilă cu reflecţiile unui personaj care figurează într-un episod imaginat de protagonist, spre exemplu, sau de un alt personaj (fenomenul este similar în cazul povestirii cadru). De asemenea, *t2* va desemna timpul de referinţă sau "prezentul narativ" - timpul producerii evenimentelor

ficţionale (vezi supra, cap. 5) -, iar *t3* va fi timpul evenimentului (vezi ibid.). Spre exemplu, în "Cînd l-am întîlnit, terminase tratamentul", *t1* este timpul enunţării, *t2,* timpul de referinţă, asociat cu grupul verbal "l-am întîlnit", iar *t3,* timpul evenimentului, asociat cu grupul verbal "terminase tratamentul". Aceste simboluri, alături de alte coordonate implicate în interpretarea semantică (M, desemnînd "modelul", şi *g,* desemnînd funcţia de atribuire de valori variabilelor), vor permite identificarea a diverse valenţe referenţiale ale DIL în textele selectate. In afară de simbolurile <x, y>, care, cum am văzut (supra, cap. 3), desemnează o pereche de indivizi, vom mai întrebuinţa şi {x, y} sau e, unde acoladele reprezintă o mulţime finită, iar e apartenenţa la un set. Cele două puncte în reprezentările formale oferă descrieri mulţimilor, însemnînd "astfel că" / "aşa că".
Dată fiind complexitatea textelor redactate în DIL şi caracterul extrem de proteic al procedeului (vezi Flundernik 1993; Oltean 1993; Ramazani 1988), am selectat exemple mai puţin extinse, care conţin, de regulă, predicate parantetice cu funcţie de control. Cînd asemenea predicate nu sînt explicite, ele sînt suplinite ţinînd cont de tipul relaţiei de accesibilitate implicate de evenimentele verbale sau stările mentale reprezentate prin DIL. A fost astfel posibilă descrierea neambiguă a aspectelor referenţiale şi tratarea enunţurilor redactate în DIL (fraze întregi sau fragmente de frază) drept "complemente" ale predicatelor controloare şi specificarea ulterioară a denotaţiei lor într-o lume a ficţiunii sau o lume accesibilă din lumea (centrală) a ficţiunii. Precizăm în acest sens că, sub raport extensional, enunţurile în DIL sau anumite fragmente ale acestora pot fi considerate structuri incapsulate ["embedded"], în pofida diferenţelor sintactice semnalate în altă parte (vezi Oltean 1996) sau a unor distincţii de natură semantică asociate cu caracterul bivocal

(dual) sau plurivocal al acestui mod discursiv. în plus, predicatele parantetice controloare le-am abordat în funcţie de noţiunile de */activitate* şi *nonfactivitate* (vezi Kiparsky şi Kiparsky 1971 [1970]; Karttunen 1991 [1974]) discutate în "capitolul 5 (vezi supra), cuplate cu *transparenţa* şi, *respectiv,* opacitatea presupoziţiilor complementelor lor. Asumpţia noastră este că în cazul factivelor *(a realiza, a observa* etc), care presupun adevărul propoziţiei exprimate de DIL, acestuia i se poate atribui o valoare semantică într-o lume a ficţiunii (de regulă, lumea centrală); în cazul nonfactivelor însă *(a visa, a întreba, a exclama, a spune),* care nu presupun adevărul complementelor lor, DIL i se atribuie o valoare semantică relativă la alte lumi sau alte momente, cum ar fi lumi accesibile dintr-o lume a ficţiunii.
În cele ce urmează, propunem în scop ilustrativ reprezentarea structurii semantice a unor fragmente relevante ale pasajelor selectate. Detaliile nesemnificative sînt excluse, iar contextul verbal reprodus este minimal. Exemplele, cu o singură excepţie, (9), conţin elemente parantetice (predicate controloare): un verb psihologic nonfactiv, un verb nonfactiv inchizitiv, un verb creator de lume şi un verb factiv de tip *sentiendi.* Analiza confirmă asumpţia noastră amintită mai sus în legătură cu lumile la care se referă DIL: în cazul predicatelor nonfactive, procedeul descrie *stări de lucruri din lumi*

accesibile dintr-o lume (centrală) a ficţiunii, în timp ce în cazul factivelor, *stări de lucruri dintr-o lume (centrală) a ficţiunii.*

Un caz îl reprezintă frazele care conţin verbe nonfactive psihologice de decizie sau gîndire *(think* "a gîndi", *decide* "a decide"). În aceste situaţii, DIL implică un nivel lingvistic al reprezentărilor mentale (vorbire interioară) şi i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume *w2,* compatibilă cu ceea ce *decide, crede, gîndeşte* protagonistul scenei narative. Structura discursivă mai cuprinzătoare, care conţine şi propoziţia parantetică,

172

exprimă atitudinea protagonistului faţă de propoziţia logică exprimată de DIL. Un exemplu îl reprezintă (2), reluat mai jos ca (9) (secvenţa este compusă din două fraze distincte, pe care le-am notat prin [a] şi, respectiv, [b]).

(9) [a] It *should the curate 's children inevitably take precedence over her own children...? \b]It was education and experience,* she decided. *(The Rainbow "Curcubeul*", p. 10) *[a]"Prin ce să aibă copiii preotului în mod inevitabil un ascendent faţă de copiii ei ... ? \b]Prin educaţie şi experienţă,* hotărî ea."

Propoziţia [b] din acest pasaj conţine o secţiune în DIL şi o secţiune parantetică. [she *"sa"]M,wl,t2,g* = Anna Lensky, protagonista. Secţiunea în discursul indirect liber, *It was education and experience* ("Prin educaţie şi experienţă" / "Se datora educaţiei şi experienţei") exprimă o propoziţie logică ce actualizează, într-o lume, *w2,* compatibilă cu ceea ce decide protagonista, valoarea variabilei *why* ("prin ce" / "de ce") din [a]. Deci, *\b]M,wl,t2,g* = 1 dacă şi numai dacă <Anna Lensky, *p* = [se datora educaţiei şi experienţei]> e *V* (hotărî) (<wi, *t2>),* unde *tl<tl* corespunde timpului de referinţă, iar *V* este o funcţie prin care se atribuie o valoare predicatului ("hotărî", în cazul analizat) într-o situaţie avînd drept coordonate *wl* şi *t2.* Prin urmare, poate fi adevărat în *wl* (o lume a povestirii) că (hotărî (Anna Lensky, *p)),* dar naratorul nu poate garanta căp este adevărat în *wl.* Deci, [b] articulează atitudinea protagonistei faţă de propoziţia logică exprimată de DIL.

În cazul verbelor nonfactive creatoare de lumi,

precum *dream* "a visa", *imagine,* "a-şi imagina", DIL îşi dobîndeşte valoarea de adevăr într-o lume, *w2,* în care se actualizează visul, viziunea etc. protagonistului. Discursul

173

indirect liber reprezintă o *viziune, un vis, un act de imaginaţie,* în timp ce structura discursivă mai cuprinzătoare ce conţine expresiile parantetice articulează atitudinea protagonistului faţă de propoziţia logică aseeiată cu reprezentarea mentală:

(10) [a] As she returned home, she drearned again in her own fashion her old, gorgeous dreams. [b] *One of her applications was to Gillingham, in Kent, one to Kingston-on-the-Thames, and one to Swanwick in Derbyshire. {The Rainbow "Curcubeul",* p. 350)

[a] Pe cînd se întorcea acasă, [ea] trăi din nou, în maniera ei personală, minunatele ei vise de demult, [b] *Una din cererile ei era pentru Gillingham, în Kent, una pentru Kingston-on-the~Thames şi una pentru Swanwick, în Derbyshire. "*

In cazul lui [b], care este în DIL, se impune, în vederea unei interpretări adecvate, postularea unei propoziţii parantetice ce conţine un predicat orientat înspre protagonist şi, eventual (în limba română), un pronume . corespunzător. O astfel de propoziţie este *she dreamed* "ea visă", [she *"ea"]M,wl,t2,g* = Ursula Brangwen, protagonisa, iar *p* = [Una din cererile Ursulei Brangwen este pentru Gillingham, în Kent, o alta pentru Kingston-on-the-Thames, şi o alta pentru Swanwick în Derbyshire], unde *t2<tl.* Deci, [b] = 1 dacă şi numai dacă <Ursula Brangwen, *p>* e *V* (visa) *(<wl, t2>).* în consecinţă, (visă (Ursula Brangwen, *pj)* se asociază cu o lume, *wl,* compatibilă cu povestirea, dar *p* îşi are extensiunea într-o lume, *w2,* în care se actualizează visul protagonistei.

În cazul propoziţiilor interogative, controlate de verbe "inchizitive" *(ask* "a întreba" sau *wonder* "a se întreba"), DIL denotă setul de propoziţii adevărate care

174

actualizează valorile variabileleor *whaf!* "ce?", *howl* "cum?" din setul de lumi accesibile, compatibile cu stările protagonistului sau ale personajului, sau cu acţiunile lor verbale ori nonverbale. Structura discursivă globală, care include predicatul controlor sau expresia parantetică, exprimă însă maniera în care protagonistul se raportează la setul de propoziţii posibile,

(11) *What would he think,* she wondered, *when he came back? (Mrs Dalloway,* p. 41) *"Oare ce va crede,* se întrebă ea, *cînd se va înapoia?"*

Acest exemplu conţine o propoziţie interogativă cu un verb parantetic nonfactiv ce exprimă un proces interior. Se poate vorbi şi de denotaţia unei astfel de propoziţii nedeclarative (vezi supra, cap, 5), identificată, de C. L. Hamblin (1973), în cazul întrebărilor directe, cu setul de propoziţii exprimate de răspunsurile *posibile* la acestea, sau, de Lauri Karttunen (1977), cu setul de propoziţii exprimate de răspunsurile adevărate. în consecinţă, de vreme ce în (11) [she "ea"] *M,wl,t2,g* = Clarisa Dalloway, protagonista, iar [he] *M,wl,t2,g* = Peter Walsh, un personaj, secţiunea în DIL este asociată cu un set de propoziţii, anume setul *{p,* astfel încît "Peter Walsh crede *p"* în momentul /, unde *t* = momentul cînd el se reîntoarce}, care actualizează valoarea lui *what* "ce" relativ la personaj, întra-un set de lumi şi un timp *{<w3, t>),* unde *w3* este setul compatibil cu ceea ce Peter Walsh crede, iar *t* este un timp corespunzător. în acest caz, [(11)] *M,wl,t2,g* = 1 dacă şi numai dacă <Clarissa Dalloway, *{p:* "Peter Walsh crede *—p"* în momentul *t}>* e F(a se întreba) *(<wl, t2>)* sau, cu alte cuvinte, dacă şi numai dacă (se întrebă (Clarissa Dalloway, *p)).* Extensiunea secţiunii în discursul indirect liber este asociată, totuşi, cu setul de propoziţii care

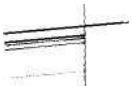

actualizează variabila *what? "ce?"* în *w3.* Deci, denotaţia DIL este asociată cu lumile în care se actualizează ceea ce crede personajul (Peter Walsfa). De asemenea, întreaga propoziţie exprimă modul în care protagonista (Clarissa Dalloway) se *raportează* la setul de propoziţii posibile.

Cînd discursul indirect liber este însoţit de expresii parantetice conţinînd verbe factive (spre exemplu, *notice* "a observa"), referinţa i se atribuie într-o lume, *wl,* compatibilă cu povestirea, în timp ce structura discursivă globală, care cuprinde verbul controlor sau parantetic, exprimă modul în care protagonistul se raportează la o stare de lucruri căreia i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a ficţiunii.

(12) *Her father was becoming old [...],* she noticed; *he would miss her. (Eveline,* p. 39) *"Tatălsau devenise cam bătrîn [...], observă ea; îi va fi dor de el."*

Aici, [she "ea"] *M,wl,t2,g* = Eveline, protagonista scenei narative, iar *p* = ftatăl Evelinei devine bătrîn], căreia i se atribuie o valoare de adevăr relativ la un model *M,* o lume a povestirii, *wl,* un timp *i2<tl, şi* o funcţie *g.* Fenomenul se validează prin testul presupoziţional, care ne spune că (11) îl presupune *pep,* deoarece acesta se menţine în condiţiile negării: "ea nu observă *p"* îl implică pe *p.* Primei propoziţii, care conţine verbul parantetic factiv, i se atribuie o valoare semantică prin formula [(12)] *M,wl,t2,g,* care ne spune că ea este adevărată dacă şi numai dacă <Eveline, *p>* e *V (a* observa) *(<wl, t2>)* sau, cu alte cuvinte, dacă şi numai dacă evenimentul descris contează ca un fapt în lumea centrală a acestei ficţiuni.

Bivocalitatea discursului indirect **liber**

Natura mixtă a DIL, mod al relatării care îmbină trăsături ale *discursului indirect* (marcarea sub raportul persoanei şi al timpului verbal: trecut, în limba engleză, care creează un emiţător "formal" - naratorul) cu particularităţi ale *discursului direct* (prezenţa vocabularului evaluativ, a exclamaţiilor sau a întrebărilor, care marchează perspectiva unui anumit personaj), semnalează bivocalitatea (Bahtin [Voloshinov] 1973 [1929]) sau plurivocalitatea procedeului (McHale 1978), interferenţa, în cadrul său, a mai multor voci sau perspective. Alte aspecte, cum ar fi prezenţa simultană a perspectivei exterioare şi interioare (Cohn 1978), sînt şi ele considerate semne ale plurivocalităţii; la fel şi ironia (vezi Ramazani 1988; Weinberg 1981, 1984) susţinută de contrastul dintre anumite categorii de expresii lingvistice puse pe seama personajului (spre exemplu, colocvialisme) şi versiunea condensată a evenimentului verbal atribuibilă naratorului, pe care am avut-o şi noi în vedere într-o încercare de fundamentare a fenomenului (Oltean 1993).

Dat fiind însă statutul controversat al bivocalităţii / plurivocalităţii DIL în cadrul poeticii contemporane (vezi rezervele exprimate de Banfield 1982; Ehrlich 1990; Flundernik 1993), ne propunem să dăm seama de prezenţa ei printr-un demers formalist, considerînd că acesta, prin concreteţea demonstraţiei, poate aduce clarificări importante. Edit Doron (1991) este cea care oferă, în cadrul semanticii situaţionale, prima reprezentare formală care semnalează dovezi ale bivocalităţii DIL. Disociind *punctul de vedere,* ca element constitutiv al conţinutului, de *atitudinea* enunţiatorului,

ea argumentează că unele elemente deictice sau indexicale se ancorează la *situaţia discursului* (spre exemplu, pronumele la persoana întîi şi a doua), unele sînt dependente de *punctul de vedere* sau
177
perspectiva personajului (spre exemplu, demonstrativele, deictica temporală), iar altele se pot ancora atît la situaţia discursului cît şi la perspectiva înfăţişată (spre exemplu, pronumele la persoana a treia, timpurile verbale). în ceea ce priveşte pronumele la persoana a treia care funcţionează ca subiecte ale stărilor de conştiinţă reprezentate de DIL (spre exemplu, *her* "(ai) ei" în exemplul [2], supra), Doron (ibid.: 57-58) constată că acestea conţin o informaţie suplimentară referitoare la gen şi argumentează că o asemenea informaţie nu poate fi pusă pe seama personajului, deoarece referirea la sine s-ar face, în acest caz, printr-un pronume la persoana întîi, "eu" (în exemplul *[2],* supra, ar fi vorba de *my* "[ai] mei"). Cercetătoarea consideră acest fapt drept dovadă a caracterului "dual" al DIL, deoarece, susţine ea, în timp ce vocea personajului "emană" din "punctul de vedere", vocea naratorului, pe seama căreia trebuie pus tipul de informaţie în discuţie, "emană din situaţia discursului" (t.n., Ş.O.), opusă perspectivei. Această demonstraţie nu este însă inatacabilă: DIL prezintă cel mai frecvent un pronume la persoana a treia, cu care se asociază perspectiva, iar limbi precum engleza şi româna nu pot evita marcarea genului la această persoană; aşadar, forme precum *she* "ea", *he* "el", *her* "(ai) ei" etc. sînt singurele posibilităţi oferite, în asemenea cazuri, de sistemul limbii. în consecinţă, informaţia suplimentară referitoare la gen, prezentă în pronumele la persoana a treia, s-ar putea să nu reprezinte o dovadă incontestabilă a bivocalităţii.

Pentru specificarea bivocalităţii sau a plurivocalităţii procedeului, se impune însă punctarea unor aspecte referenţiale din perspectiva situaţiilor propriu-zise sau a stărilor de lucruri din lumile povestirii, descrise de DIL (de tip literar), în lipsa abordării cărora particularitatea în discuţie rămîne insuficient de clar documentată, după opinia noastră. Or, cum asemenea aspecte sînt cel mai bine captate printr-un demers din perspectiva semanticii
178
modelelor teoretice şi a lumilor posibile (vezi Oltean 1995), recurgem la formalismul schiţat în capitolele precedente pentru a demonstra că DIL prezintă o structură "dual㔠, articulînd două voci sau perspective (aceea a personajului şi aceea a naratorului). Să considerăm, în acest sens, următorul exemplu, selectat din *Women in Love "Femei îndrăgostite"* (Lawrence 1977 [1921]: 216):

(13) Tomorrow was Monday. Monday, the beginning ofanother school-week!
"Mîine urma să fie luni. Luni, începutul unei alte săptămîni de şcoală!"

În acest exemplu, bivocalitatea DIL poate fi probată prin specificarea valorii a trei expresii din prima propoziţie: *tomorrow* "mîine"; *was* "urma să fie" / "va fi", literal, "era", un verb la timpul trecut; şi *Monday* "luni". Pentru o interpretare adecvată, această propoziţie reclamă postularea unei expresii parantetice care conţine, spre exemplu, un predicat controlor de tipul *she thought* "gîndi ea". In acest caz, *she* "ea" are valoarea "Ursula Brangwen", personajul protagonist, valoare care i se atribuie prin formula *[she* "ea"] *M,wl,t2,g,* deci, în raport de un model *M,* o funcţie g, o lume a ficţiunii, *wl,* compatibilă cu ceea ce *relatează naratorul,* şi un timp, *t2,* al reflecţiei protagonistei. Cu alte cuvinte, expresia în discuţie trimite la
o lume a povestirii, *wl,* în care se actualizează ceea ce spune naratorul. Lui *tomorrow* "mîine" i se atribuie însă o valoare în funcţie de un model *M,* o funcţie g, o lume, *w2,* compatibilă cu ceea ce *gîndeşte protagonista,* şi un timp *t2,* timpul reflecţiei protagonistei; deci, *[tomorrow* "mîine"] *M,g,w2,t2.* Celei de a doua expresii, *was* "era / urma să fie",
1 se atribuie o valoare prin formula *[was* "era"] *M,g,tl,wl,* unde *ti* este timpul relatării (prezentul), care ancorează timpul gramatical al acestui verb. A treia expresie, *Monday,*
179
primeşte o valoare prin formula *[Monday* "luni"] *M,g,w2,t2=-* ziua care urmează intervalului ce îl conţine pe *t2* şi care este o zi numită "luni". Dovada bivocalităţii este dată, după-opinia noastră, de faptul că verbul *was,* la timpul trecut în limba engleză, este dependent de timpul relatării, *t1,* şi este, deci, despre o lume în care se actualizează ceea ce relatează naratorul, în timp ce *tomorrow* şi *Monday* sînt dependente de un timp *t2,* al reflecţiei protagonistei, şi desemnează un interval sau o zi, care poartă numele "luni", dintr-o lume, *w2,* compatibilă cu reflecţia protagonistei. In consecinţă, DIL este despre *două lumi: o lume compatibilă cu ceea ce gîndeşte protagonista şi o lume a povestirii, despre care relatează naratorul.*

Concluzii

Semantica lumilor posibile îşi dovedeşte aşadar fecunditatea în abordarea dimensiunii semantic extensionale a discursului indirect liber. Analiza exemplelor din această perspectivă teoretică permite reperarea valenţelor referenţiale multiple ale procedeului, care depind, între altele, de natura paranteticelor sau a predicatelor

controloare. Astfel, în cazul expresiilor parantetice nonfactive, DIL descrie un episod dintr-o lume, *w2* sau *w3,* accesibila dintr-o lume (centrală) a povestirii, în timp ce structura discursivă mai largă, care cuprinde şi propoziţia parantetică, articulează atitudinea protagonistului faţă de propoziţia logică exprimată de DIL sau de setul de propoziţiuni posibile, în cazul întrebărilor. Dacă predicatul controlor este factiv, atunci DIL descrie o stare de lucruri dintr-o lume, *w1,* compatibilă cu povestirea, pentru care creditabil este naratorul. Discursul indirect liber implică, în acest caz, *reprezentarea mentală, de către protagonist, a stării*
180
respective de lucruri, în timp ce structura discursivă globală, ce include verbul parantetic, exprimă *modul în care protagonistul se raportează la acea stare, situată într-o lume a povestirii.* Alături de *perspectiva personajului* transpare însă, adesea, şi *perspectiva naratorului,* deoarece DIL, în deplin consens cu demonstraţia noastră, este un mod al dualităţii sau al pluralităţii.
181
GLOSAR

Accesibilitate (relaţii de)
Considerînd lumile posibile drept constructe mentale, relaţiile de accesibilitate între lumi vor fi localizate în diferite acte mentale (spre exemplu, *a-şi imagina)* prin care ne îndepărtăm de o lume (spre exemplu, lumea reală) şi accesăm o altă lume (lume imaginară etc). Relaţiile de accesibilitate comportă un aspect logic, o lume fiind posibilă dacă şi numai dacă este determinată sub raportul adevărului şi este consistentă din punct de vedere logic, conţinînd astfel numai stări de lucruri care nu violează legile logicii: P sau non P, nu P şi non P, unde non simbolizează negaţia.

Adevăr
Vezi **condiţii de adevăr, vericondiţionalitate, valoare de adevăr.**

Adevărat
O propoziţie este adevărată dacă starea de lucruri pe care o exprimă are corespondent în realitate. Valoarea ei de adevăr este *adevărat.* Se opune lui *fals.* Vezi şi *valoare de adevăr.*

Adevăr necesar
Enunţ care este adevărat în toate lumile posibile.

Adjectiv intensional
Adjectiv de tipul *presupus, fost, închipuit I pretins* din *presupus criminal, fost preşedinte, poet închipuit.* Adjectivele intensionale sînt nonreferenţiale. Ele modifică proprietăţi. Spre exemplu, *presupus* din *presupus criminal* modifică proprietatea de criminal, cartînd-o pe proprietatea de presupus criminal.

Ambiguitate
Ambiguitatea desemnează o expresie lingvistică (cuvînt, propoziţie etc.) susceptibilă să aibă mai multe interpretări. Spre exemplu, *bancă* poate însemna "instituţie financiară" sau "scaun lung pentru mai muît de două persoane" (ambiguitate lexicală). La fel stau lucrurile şi cu propoziţia *Toată lumea iubeşte pe cineva,* care poate avea interpretarea "pentru fiecare pereche de persoane, o persoană iubeşte pe cealaltă persoană"
182

sau "fiecare persoană iubeşte o singură persoană" (ambiguitate semantică, explicată pe baza referinţei diferite a pronumelui nehotărît *cineva).*

Analitic
O propoziţie analitică este în mod necesar adevărată în virtutea presupoziţiilor ei lingvistice sau a sensului cuvintelor care o compun, un simplu proces de analiză fiind suficient pentru evaluarea ei şi verificarea corespondenţei ei cu lumea nemaifiind necesară. Exemple: *Dacă a fost asasinată este moartă; Un burlac este un bărbat necăsătorit.* Se opune lui *sintetic.*

A posteriori
Tip de cunoaştere derivată din experienţă, cunoaştere empirică. Adevărul următoarelor enunţuri ecuaţionale implică o cunoaştere *a posteriori: Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară; Ion Barbu este Dan Barbilian.*

*A **priori***
Tip de cunoaştere care precedă experienţa sau care este independentă de experienţă. Adevărul necesar al următoarei propoziţii este *a priori: Luceafărul de seară este luceafărul de seară.*

Atitudine propoziţională (verb de)
Verb care acceptă propoziţii ce descriu convingerile, îndoielile etc. cuiva cu privire la actualitatea stărilor de lucruri exprimate. Propoziţiile de acest tip reprezintă o categorie de *contexte opace,* iar verbele cu care sînt construite exprimă relaţii între indivizi şi propoziţii Spre exemplu, în *Ion crede că pămîntul este plat,* verbul *crede* exprimă atitudinea unui individ, Ion, faţă de conţinutul propoziţiei subordonate, în cazul de faţă fiind vorba de convingerea lui că această propoziţie este adevărată.

Calcul predicaţional
Limbaj logic care conţine simboluri pentru predicate, nume, cuantificatori, conectori etc, prin intermediul căruia se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate cu expresiile lingvistice.
183

Calcul propoziţional
Limbaj logic prin intermediul căruia se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate cu propoziţiile

complexe, obţinute prin combinarea unităţilor simple, şi se calculează valoarea lor de adevăr din valorile de adevăr ale părţilor componente.

Complementizator

Cuvînt de tipul *că, dacă,* care aparţine clasei categoriilor funcţionale şi introduce o propoziţie subordonată. In gramatica generativă se referă la o poziţie, *Comp.,* situată la începutul unei propoziţii subordonate.

Compoziţionalitate

Principiu după care sensul unei expresii este o funcţie a sensurilor elementelor componente. Spre exemplu, sensul propoziţiei *Măgarul l-a lovit cu copita pe ţăran* se compune din sensurile grupului nominal *măgarul* şi a grupului verbal *l-a lovit cu copita pe ţăran;* la rîndul său, sensul grupului verbal este o funcţie a sensului lui *a lovit, cu copita şi pe ţăran.*

Concept

Categorie, noţiune.

Condiţii de adevăr

Condiţii care se cer îndeplinite pentru ca o propoziţie, de regulă o propoziţie declarativă, să fie adevărată. Vezi şi *vericondiţionalitate.*

Conjuncţie

Conector *(şi, sau)* utilizat pentru combinarea a două categorii de acelaşi tip (propoziţii, grupuri nominale etc.) în vederea formării de categorii complexe. Este utilizat de asemenea pentru a desemna produsul care rezultă în urma combinării categoriilor. Cînd propoziţia constă din părţi disjuncte (în cazul lui *sau),* se utilizează termenul *disjuncţie.*

Constantă individuală

Expresie din limbajul logic utilizată pentru un nume. Spre exemplu, *a, b, c.*

Construcţii intensionale

Propoziţii, expresii lingvistice care au în comun faptul că valoarea lor de adevăr sau denotaţia lor nu poate fi specificată decît prin considerarea unor circumstanţe alternative, contrafactuale sau lumi posibile. Spre exemplu, propoziţia condiţională *Dacă vei fi cuminte, îţi voi cumpăra înghețată* nu are denotaţie (valoare de adevăr) în lumea reală, deoarece se referă la o lume alternativă, viitoare, în care *x* este cuminte şi de aceea primeşte înghețată, sau nu este cuminte şi nu primeşte înghețată. Pentru a i se specifica deci referinţa (valoarea de adevăr), trebuie considerată exact această lume alternativă -noţiune intensională.

Context

În semantica modelelor teoretice, contextul este o coordonată în raport de care este relativizată interpretarea semantică şi se atribuie valori termenilor indexicali. Variatele aspecte contextuale sînt considerate drept funcţii ce cartează un context *c* pe un domeniu corespunzător. Spre exemplu, în cazul *locutorilor* ca entităţi individuale, o funcţie *locutor* va carta un context *c* pe locutoral în c, iar o funcţie *destinatar* va carta un context *c* pe *destinatarul* în *c.*

Contexte opace

Contexte prepoziţionale în care expresiile nu primesc referinţa lor obişnuită (contexte referenţial opace).

Contingent

O propoziţie este în mod contingent adevărată dacă ea nu este nici în mod necesar adevărată, nici în mod necesar falsă. Spre exemplu, propoziţia *George W. Bush este preşedintele Statelor Unite ale Americii* este în mod contingent adevărată pentru că există lumi în care George W. Bush nu este preşedinte al Statelor Unite (o lume în care nu candidează pentru alegeri, o lume în care pierde alegerile etc).

Coreferenţial

Două expresii sînt coreferenţiale dacă se referă la **acelaşi** obiect. Spre exemplu, *Ion Iliescu* şi *actualul preşedinte* al *României* sînt expresii coreferenţiale (în anul 2003).

Corespondenţă

În conformitate cu teoria adevărului în sensul corespondenţei cu realitatea, o propoziţie declarativă este adevărată numai dacă corespunde cu realitatea sau cu starea de lucruri din realitate.

Cuantificator

Expresie a limbajului logic care permite aplicarea propoziţiilor la un anumit domeniu de indivizi sau la anumite mulţimi de indivizi. Cei mai cunoscuţi sînt cuantificatorul existenţial, 3 "un / o", din *3x* "pentru un *x",* şi cuantificatorul universal, *V* "fiecare / toţi", din *Vx* "pentru fiecare *x".*

Cuantificator existenţial Vezi ***cuantificator.***

Cuantificator universal Vezi *cuantificator.*

De dicto (interpretare)

Interpretare care constă dintr-o convingere privind ceea ce se spune. Spre exemplu, dacă propoziţia "Maria doreşte să se căsătorească cu un american" înseamnă "Maria doreşte să se căsătorească cu un american, indiferent cine ar fi acesta", arunci este vorba de o interpretare *de dicto.* Interpretarea *de dicto* contrastează cu

interpretarea *de re.*

Deictic

Vezi *indexical.*

Denotaţie

Denotaţia unui cuvînt sau a unei expresii este dată de obiectul sau obiectele la care se referă acest cuvînt sau această expresie.

De re (interpretare)

Interpretare care constă dintr-o convingere privind un anumit individ. Spre exemplu, dacă propoziţia "Maria doreşte să se căsătorească cu un american" înseamnă, să spunem, "Maria doreşte să se căsătorească cu Richard", atunci este vorba de o interpretare *de re.* Interpretarea. *de re* contrastează cu interpretarea *de dicto.*

Descripţie definită

Descripţie ce constă dintr-un nominal cu articol hotărît sau un nominal însoţit de determinanţi cu valoare definită: *acesta, acela* etc. Expresia "Preşedintele României" este o descripţie definită.

Descripţie indefinită

Descripţie în care nominalul este precedat de articolul indefinit *un, o* etc. Expresia "un student" este o descripţie indefinită.

Designator nonrigid

Categorie de expresie referenţială care desemnează indivizi diferiţi în lumi posibile diferite. Descripţiile definite şi numele ficţionale sînt designatori nonrigizi.

Designator rigid

Categorie de expresie referenţială care desemnează acelaşi individ în toate lumile posibile. Cazul cel mai tipic sînt numele proprii, dar designatori rigizi sînt şi numele de substanţe sau de specii.

Disjuncţie Vezi *conjuncţie.*

Domeniu

Domeniul cuantificatorului corespunde acelei părţi a expresiei în care interpretarea unei variabile depinde de un cuantificator. Spre exemplu, în următoarea expresie în limbaj logic, Vx *[P(x)],* variabila x, după cum ilustrează parantezele drepte, se află în domeniul cuantificatorului *Vx.*

Extensiune

Extensiunea unui termen referenţial este obiectul desemnat. Spre exemplu, extensiunea grupului nominal *Preşedintele României* este persoana care deţine, în momentul de faţă, această funcţie (Ion Iliescu), iar extensiunea cuvîntului *cîine* este setul de cîini. Extensiunea unei propoziţii este valoarea ei de adevăr. Extensiunea contrastează cu *intensiunea.*

Factiv (verb factiv)

Verb din propoziţia regentă care presupune adevărul propoziţiei subordonate cu valoare de complement. Sînt factive

verbe precum *a şti, a-şi da seama, a observa,* iar un test al factivităţii este negaţia. Spre exemplu, în *Ion îşi dă seama că nu are dreptate* verbul *îşi dă seama* este factiv, deoarece conţinutul propoziţiei subordonate *[Ion] nu are dreptate* se păstrează în cazul negării acestui verb *{Ion nu îşi dă seama că nu are dreptate* implică faptul că Ion nu are dreptate). Verbele factive contrastează cu cele *nonfactive.* Complementele lor sînt transparente.

Fals

O propoziţie este falsă dacă starea de lucruri pe care o exprimă nu are corespondent în realitate. Valoarea ei de adevăr *este fals.* Se opune lui *adevărat.* Vezi şi *valoare de adevăr.*

Formă logică

Nivel al analizei semantice la care interpretarea unei propoziţii este reprezentată sub forma unei expresii logice.

Funcţie designatoare

În semantica formală, funcţie prin care se atribuire valori simbolurilor şi propoziţiilor.

Gramatică universală

Sistem de principii şi reguli comune tuturor limbilor naturale. Studierea lor reprezintă un pas important în înţelegerea limbii şi specificarea caracteristicilor acesteia.

Indexical

Termen a cărui semnificaţie depinde de context. *Eu, aici, acesta, acum, în spatele* etc. sînt termeni indexicali. în lingvistica tradiţională sînt cunoscute şi sub denumirea de *deictice.*

Intensiune

Intensiunea unui termen sau a unei expresii este semnificaţia sa în sensul general sau setul de proprietăţi care determină aplicarea sa corectă. Spre exemplu, intensiunea unui cuvînt (de exemplu, *cîine)* este proprietatea care determină apartenenţa la această categorie. Intensiunea unei propoziţii este în schimb "gîndul" sau propoziţia logică exprimată şi nu valoarea ei de adevăr. Intensiunea contrastează cu *extensiunea.*

Lexicon
Dicţionar mental.
Lume a povestirii (ficţiunii)
Lume posibilă în accepţia semanticii modale, compatibilă cu povestirea, în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un "fapt cunoscut", adică se presupune că este adevărat. Lumea povestirii este o rezultantă a conţinutului explicit al textului şi a fundalului factual.
Lume ficţională
Lume minimală, degajată din textul ficţional şi identificată cu conţinutul explicit al fiecărui text ficţional în parte, reductibilă la ceea ce textul evocă în mod explicit. Lumile ficţionale au nivelul lor propriu de actualitate şi includ entităţi precum lumea romanului *Don Quijote,* lumea *Documentelor clubului Pickwick* etc.
Lume posibilă
Concept în cadrul semanticii formale utilizat în definirea modalităţii şi în dezbateri avînd ca temă variatele probleme ale referinţei. In conformitate cu semantica lumilor posibile, lucrurile ar putea fi diferite faţă de ceea ce sînt, fapt care ar implica alte lumi decît lumea reală sau alte stări de lucruri decît cele existente în realitate: lumi anterioare, viitoare, lumi posibile, dar neactualizate etc.
Modalitate
Noţiune care cuprinde mijloacele variate folosite de vorbitori (verbe modale, adverbe predicative, verbe de atitudine prepoziţională) pentru a-şi modula convingerile privind adevărul unei propoziţii. în logică, modalitatea se referă la noţiunile de necesitate şi posibilitate.
Model
În semantica modelelor teoretice, modelul este o combinaţie între un domeniu de indivizi (entităţile care figurează în domeniul discursului), poprietăţile lor, relaţiile relevante şi o funcţie designatoare.
189
Nod
Simbol categorial în reprezentarea linguistică (spre exemplu, V "verb", GV "grup verbal", S "frază", Comp. "complemen-tizator"). ----- -----
Nonfactiv
Verb care nu presupune adevărul propoziţiilor subordonate cu valoare de complement. Verbele nonfactive includ verbe preum *a crede, a spune,* a *întreba.* Spre exemplu, în *Ion crede că pămîntul este plat,* verbul *crede* este nonfactiv. Complementele verbelor nonfactive sînt opace.
Nume ficţionaie
Expresii lingvistice, cum ar fi *Hamlet* sau *Don Quijote,* care denotă indivizi inexistenţi în lumea reală, neidentificabili pe cale ostensibilă. Numele ficţionale au trăsături comune cu numele proprii: sînt nestructurate şi funcţionează asemenea lor, dar denotă *presupuse* persoane sau entităţi din lumi ale ficţiunii.
Nume proprii
Expresii semantic nestructurate care, în cazul cel mai tipic, denotă indivizi din lumea reală, identificabili pe cale ostensibilă. După Kripke, numele proprii au referinţă directă, nemediată de vreun sens sau conţinut descriptiv. Ele sînt designatori rigizi.
Propoziţie (logică)
Sensul sau intensiunea unei fraze sau a unei propoziţii lingvistice; ceea ce exprimă o frază sau o propoziţie lingvistică.
Proprietate
Sens al unui predicat. :
Predicat
Expresie din limbajul logic, redată prin literă mare, care exprimă o *predicaţie: I* pentru *iubi,* spre exemplu, *P* pentru *plăcea, S* pentru *sta,* etc. Predicatele din limbile naturale (verbe, substantive sau adjective în poziţie predicativă) sînt *subcategorizate* după numărul lor de *argumente:* predicate cu un argument ("Ion *studiază",* "Ion este *student",* "Ion este *fericit");* predicate cu două argumente (" Pisica *a prins*
190
şoricelul", "Maria *este invidioasă* pe colega ei"); predicate cu trei argumente ("Maria *a cumpărat* uri cadou prietenului său).
Referent
Obiectul sau obiectele la care trimite o expresie lingvistică. Vezi *extensiune.*
Semantică formală
Vezi semantică a modelelor teoretice.
Semantică a modelelor teoretice
Tip de semantică formală care, urmărind să atribuie propoziţiilor şi altor expresii interpretări de altă natură decît cele lingvistice, îşi propune să ofere o descriere ştiinţifică a semnificaţiei prin: specificarea valorii semantice a propoziţiilor sau a celorlalte expresii lingvistice, prin traducerea lor într-un limbaj logic *(calculul predicaţional* sau *calculul prepoziţional);*

stabilirea unui model matematic al situaţiilor descrise de propoziţii; şi
urmărirea manierei în care expresiile limbajului logic corespund cu situaţiile modelate.

Semantică vericondiţională
Tip de teorie semantică care identifică sensul propoziţiilor cu condiţiile lor de adevăr.

Sens
Aspect al semnificaţiei. In conformitate cu unele teorii semantice, sensul expresiilor lingvistice este un nivel de reprezentare mentală situat între expresiile lingvistice şi lume, care precedă şi permite referinţa şi care este în mare măsură similar la vorbitorii unei limbi. Vezi *intensiune.*

Sintetic
O propoziţie este sintetică dacă stabilirea adevăral ei presupune verificarea corespondenţei cu lumea. Spre exemplu, *Marea este agitată* este o propoziţie sintetică. Se opune lui *analitic.*

Valoare de adevăr
În semantica formală, referinţa unei propoziţii (declarative) constă în valoarea ei de adevăr: adevărat sau fals.

191

Valoare semantică
În semantica formală, valoarea semantică se referă la interpretarea unui cuvînt sau a unei expresii. Spre exemplu, valoarea semantică a lui *Ion Popescu* este referentul său, adică individul Ion Popescu.

Valori posibile
Setul *complet* de entităţi / valori semantice asociate cu expresiile unei limbi. Spre exemplu, valorile posibile ale descripţiei definite *Preşedintele Statelor Unite ale Americii* se identifică cu setul ai cărui membri sînt indivizii care, în fiecare lume posibilă (actuală, anterioară, viitoare, neactualizată, ficţională etc), deţin funcţia supremă în statul american: George W. Bush, Ronald Reagan, Jimmy Carter, Bill Clinton, Walter Mondale, Al Gore etc. (ultimii doi în lumi neactualizate).

Variabilă
Expresie din limbajul logic care depinde pentru interpretarea ei de un cuantificator. Spre exemplu, *x, y.*

Vericondiţionalitate
Vezi semantică vericondiţională; valoare de adevăr.

192

REFERINŢE

Austin, J. L. (1961). "The Meaning of a Word". în J. Urmson and G. Warnock (eds.). *Philosuphical Papers.* Oxford: Oxford University Press.

Austin, I L. (1981 [1962]). *How to Do Things with Words.* Cambridge, Massachusette: Harvard University Press.

Avram, Larisa (1998). *Auxiliaries and the Synîax ofEnglish and Romanian.* Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti.

Bach, Emmon (1989). *Informai Lectures on Formal Semantics.* State University of New York Press.

Bakhtin, Mikhail [Voloshinov, V. N.]. (1973 [1929]). *Marxism and the Philosophy of Language.* New York, London: Seminar Press.

Banfield, Arm (1982). *Unspeakable Sentences.* London: Routledge and Kegars Paul.

Barwise, Jon, Jean Mark Gawron, Gordon Plotkin, and Syun Tutiya (eds.) (1991). *Situation Theory and Its Applications, 2.* Leland Stanford Junior University: Center for the Study of Language and Information.

Beaugrande, Robert de (1984). *Text Production. Toward a Science of Composition.* New Jersey, Norwood: ABLEX Publishing Corporation.

Bowers, John S., Uwe K. H. Reichenbach (1978). *Montague Grammar and Transformational Grammar* (Mss.). Corneli Univewrsity.

Braisby, Nick (1990). "Situating Word Meaning". în Robin Cooper, Kuniaki Mukai, and John Perry (eds.), 315-342.

Brown, Gillian, and George Yule (1983). *Discourse Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.

Chapman, Siobhan (2000). *Philosophy for Linguistics. An introduction.* London and New York: Routledge.

193

Chierchia, Gennâro and McConnell-Ginet, Sally (1990). *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics.* Cambridge, Massachusetts: MÎT Press.

Chomsky (1957). *Syntactic Structures.* The Hague: Mouton.

Chomsky (1986). *Knowledge of Language: its Nature, Origin, and Use.* New York: Praeger.

Chomsky (1988). *Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Chomsky (1995). *The Minimalist Program.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Cohn, Dorrit (1978). *Transparent Minds.* Princeton, New Jersey: Princeton Universiry Press.

Cook, Vivian and Mark Newson (1998). *Chomsky 's Universal Grammar. An Introduction.* Oxford: Blackwell.

Cooper, Robin, Kuniaki Mukai, and John Perry (eds.) (1990). *Situation Theory and Its Applications,* 1. Leland Stanford Junior University: Center for the Study of Language and Information.

Cornilescu, Alexandra (1995). *The Concept of Grammar,* Bucureşti: Editura Universităţii Bucureşti, 1995.
Cresswell, Max J. (1973). *Logics and Languages.* London: Methuen.
Crittenden, Charles (1991). *Unreality. The metaphysics of fictional objects.* Ithaca and London: Corneli University Press.
Croft, William (1990). *Typology and Universals.* Cambridge: Cambridge University Press.
Currie, Gregory (1990). *The Nature of Fiction.* Cambridge: Cambridge Universiry Press.
Doron, Edit (1991). "Point of View as a Factor of Content". în *Proceedings from Semantics and Linguistic Theory,* I, 51-64. Corneli Working Papers in Linguistics, 10.
Dijk, Teun A. van, Walter Kintsch (1983). *Strategies of Discourse Comprehension.* San Diego: Academic Press, Inc.
194
Duchan, Judith F., Gail E. Bruder, Lynne E. Hewitt (eds.) (1995). *Deixis in Narrative. A Cognitive Science Perspective.* Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
Eco, Umberto (1990). *The Limits of Interpretation.* Bloomington and Indianapolis.
Evans, Gareth (Î982). *The Varieties of Reference.* Oxford: Clarendon Press.
Ehrlich, Susan (1990). *Point of View: A Linguistic Analysis of Literary Style.* London and New York: Routiedge.
Flundernik, Monika (1993). *The Fictions of Language and the Languages of Fiction. The Linguistic Representation of Speech and Conscioiisness.* London and New York: Routiedge.
Frege, Gottlob (1960 [1892]). "On Sense and Reference". în G. P. Geach and M. Black (ed.). *Philosophical Writings of Gottlob Frege.* Oxford: Blackwell.
Galbraith, Mary (1995). "Deictic Shift Theory and the Poetics of Involvement in Narrative." In Judith F. Duchan, Gail E. Bruder, Lynne E. Hewitt (eds.), 19-60.
Haegeman, Liliane (1991). *Introduction to Government and Binding Theory.* Oxford: Basil Blackwell.
Hamblin, C. L. (1973). "Questions in Montague English". *Foundations of Language,* 10,41-53.
Hintikka, Jaakko (1989). "Exploring Possible Worlds". în Sture Allen (ed.). *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences.* Berlin, New York: Walter de Gruyter, 52-73.
Hock, Hans Heinrich (1991). *Princîples ofHistoricalLinguistics.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
Ionescu, Emil (1997). *Adevăr şi limbă naturală. O introducere în programul lui Donald Davidson.* Bucureşti: Editura AH.
Isac, Daniela (1998). *Sentence Negation in English and Romanian. A Syntactic and Semantic Approach.* Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti.
Joyce, James (1965 [1915]). "Eveline". în *Dubliners.* New York: The Viking Press.
195
Kaplan, David (1979 [1978]). "Transworld Heir Lines". In Michael J. Loux (ed.), 88-109.
Karttunen, Lauri (1977). "Syntax and Semantics of Questions". *Linguistics andPhilosophy,* 1,3-44.
Karttunen, Lauri (1991 [1974]). "Presupposition and Linguistic Context". în Steven Davis (ed.). *Pragmatics. A Reader.* New York, Oxford: Oxford University Press, 406-415.
Kiparsky, Paul and Carol Kiparsky (1973 [1970]). "Fact". In Danny D. Steinberg and Leon A. Jakoboviîs (eds.). *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology.* Cambridge: Cambridge University Press, 345-369.
Khun, Thomas S. (1989). "PossibJe Worlds in History of Science". In Sture Allen (ed.). *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences.* Berlin, New York: Walter de Gruyter, 9-34.
Rripke, Saul (1959). "A Completeness Theorem in Modal Logic". *In Journal of Symbolic Logic 24,* 1-14.
Kripke, Saul (1972). "Naming and Necessiry". în Donald Davidson and Gilbert Harman (eds.). *Semantics of Natural Language.* Dordrecht: Reidel.
Kuno, Susumu (1986). "Bîended Quasi-Direct Discourse in Japanese". Paper presented at the Second SDF Workshop in Japanese Syntax, Stanford University.
Labov, William and Joshua Waletzky (1967). "Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience". în June Helm (ed.). *Essays on the Verbal and Visual Arts.* Seattle, Washington, 12-44.
Lawrence, D. H. (1934 [1915]). *The Rainbow.* Hamburg, Paris, Bologna: The Albatros.
Lawrence, D. H. (1977 [1921]). *Women in Love.* Hannondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.
Leibnitz, Gottfried Wilhelm von (1951 [1710]). *Theodicy.* London: Routiedge.
196
Leibnitz, Gottfried Wilhelm von (Î981 [1765]). *New Essays on Human Understanding.* Cambridge: Cambridge University Press.
Lessing, Doris (1981 [1963]). "To Room Nineteerj". în R. V. Cassil (ed.). *The Norton Anthology of Short Fiction.* New York, London: W. W. Norton & Company.
Lewis, David (1979 [1973]). "Possible Worlds". în Michael J. Loux(ed.), 182-189.
Lewis, David (1983 [1978]). "Trath in Fiction". în David Lewis, *Philosophical Papers,* voi. I. New York,

Oxford: Oxford University Press, 261-280.
Loux, Michael J., (ed.) (1979). *The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality.* Ithaca and London: Corneli University Press.
Loux, Michael J. (1979). "Introduction: Modality and Metaphysics". în Michael J. Loux (ed.), 15-64.
Lycan, William (1979). "The Trouble with Possibîe Worlds". în Michael J. Loux (ed.), pp. 274-316.
Marconi, Diego (1997). *Lexical Competence.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
McHale, Brian (1978). "Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts". *PTL,* 3: 2,249-287.
Moeschler, Jacques, Anne Reboul (1999 [1994]). *Dicţionar enciclopedic de pragmatică.* Cluj: Editura Echinox.
Montague, Richard (1974). *Formal Philosophy: Selected Papers ofRichard Montague.* Editat de R. H. Thomason. New Haven: Yale University Press.
Oltean, Ştefan (1989). "O perspectivă asupra referenţialităţii discursului narativ literar". în *Semiotica* $_{y}$-< *poetica,* 4, *Cercetarea textului.* Cluj-Napoca: Universitatea Babeş-Bolyai, p. 91-103.
Oltean, Ştefan (1993). "A Survey of the Pragmatic and Referenţial Functions of Free Indirect Discourse". *Poetics Today,* 14:4, 691-714.
Oltean, Ştefan (1995). "Free Indirect Discourse: Some Referenţial Aspects". *Journal ofLiterary Semantics,* XXIV: 1,21-41.
197
Oltean, Ştefan (1996). *Ficţiunea, lumile posibile şi discursul indirect liber.* Cluj-Napoca: Editura Studium.
Oltean, Ştefan (1997). "Possible Worlds and Truth in Fiction". *Journal ofLiterary Semantics,* XXVI / 3, 173-190.
-Oltean (1999). "Fictionality as a Pragmatic and Referenţial Category". *Journal ofLiterary Semantics,* XXVIII / 2, 92-104.
Quine, W. V. O. (1953). "On what there is". în W. V. O. Quine (ed.). *From a Logical Point of View,* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
Parret, Herman (1983). *Semiotics and Pragmatics. An Evaluative Comparison of Conceptual Frameworks.* Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Partee, Barbara H. (1989). "Possible Worlds in Model-Theoretic Semantics: A Linguistic Perspective". In Sture Allen (ed.). *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences.* Berlin, New York: Walter de Gruyter, 93-123.
Pavel, Thomas G. (1986). *Fictional Worlds.* Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.
Pinker, Steven (1994). *The Language Instinct.* Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.
Pinker, Steven (1999). *Words and Rules. The ingredients of language.* New York: Perennial.
Plantinga, Alvin (1974). *The Nature of Necessity.* Oxford: Clarendon Press.
Pop, Liana (2000). *Espaces discursifs. Pour une representation des heterogeneite discursives.* Louvain, Paris: Editions Peeters.
Putnam, Hilary (1975). "The Meaning of 'Meaning'." în *Philosophical Papers,* voi. 2, *Mind, Language, and Reality.* Cambridge: Cambridge University Press, 215-271.
Ramazani, Vaheed (1988). *The Free Indirect Mode: Flaubert and the Poetics of Irony.* Charlottesville: University Press ofVirginia.
198
Reboul, Arme, Jacques Moeschler (2001 [1998]). *Pragmatica azi.* Cluj: Editura Echinox.
Reichenbach, Hans (1947). *Elemente of Symbolic Logic.* New York: The Free Press.
Rescher, Nicholas (1979 [1973]). "The Ontology of the Possible". în Michael J. Loux (ed), 166-181.
Ricoeur, Paul (1984). *Time and Narrative,* voi. 1. Chicago and London: The University of Chicago Press.
Ricoeur, Paul (1985). *Time and Narrative,* voî. 2. Chicago and London: The University of Chicago Press.
Ricoeur, Paul (1988). *Time and Narrative,* voi. 3. Chicago and London: The University of Chicago Press.
Ron, Moshe (1981). "Free Indirect Discourse, Mimetic Games and the Subject of Fiction". *Poetics Today, 2: 2,*17-39.
Rosen, Carol G. (1996-1997 [1984]). "Interfaţa dintre rolurile semantice şi relaţiile gramaticale iniţiale" (traducere din limba engleză). *Dacoromania,* II, 1-2. Cluj: Editura Academiei Române, 207-251.
Russelî, Bertrand (1905). "On Denoting". *Mind,* 14,479-493.
Russell, Bertrand (1919). *Introduction to Mathematical Philosophy.* London: George Allen & Unwin.
Ryan, Marie-Laure (1991a). *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
Ryan, Marie-Laure (1991b). "Possible Worlds and Accessibility Relations: A Semantic Typology of Fiction". *Poetics Today,* 12: 3, 553-576.
Saeed, I. John (1997). *Semantics.* Oxford: Blackwell.
Stalnaker, Robert C. (1984). *Inquiry.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
Strauch, Gerard (1974). "De quelques interpretations recentes du style indirect libre." *Recherches Anglaises et Americaines,* 7,40-73.
Vlad, Carmen (2003). *Textul aisberg.* Cluj-Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă.
199

Vasiliu, Emanuel (1970). *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale.* Bucureşti: Editura Academiei.
Vasiliu, Emanuel (1990). *Introducere în teoria textului.* Bucureşti; Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Vasiliu, Emanuel (3992). *Introducere în teoria limbii.* Bucureşti: Editura Academiei Române.
Weisler, Steven E. and Slavko Milekic (2000). *Theory of Language.* Cambndge, Massachusetts: The MIT Press.
Weinberg, Henry H. (1981). "Irony and 'Style Indirect Libre'" in *Madame Bovary. Canadian Review of Comparative Literature,* 8: 3, 1-9.
Weinberg, Henry H. (1984). "Centers of Consciousness Reconstructed". *Poetics Today,* 5: 4, 767-773.
Wierzbicka, Anna (1996), *Semantics. Primes and Universals.* Oxford: Oxford University Press.
Wittgenstein, Ludwig (3958 [1953]). *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigitions.* New York: The Macmillan Company.
Woolf, Virginia (1964 [1925). *Mrs Dalloway,* Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.
Woolf, Virginia (1932 [1927J). *To the Lighthouse.* Hamburg, Paris, Milano: The Albatros.